

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ТЕПЛОВ ДМИТРО ДМИТРОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики,
д.е.н., професор

_____ Лимар В.В.
« _____ » _____ 20 _____ р.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ**

Спеціальність 291. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:

Теміров Ю.Т., доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
кандидат історичних наук, доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали / за шкалою ECTS / за національною шкалою)

Голова ЕК:

Гижко А.П., доктор філософії з політ.
наук

(Підпис)

Вінниця – 2025

Теплов Д. Д. Трансформація природи війни в контексті російсько-українського протистояння. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

Метою дослідження є аналіз впливу російсько-української війни на трансформацію природи війни та уявлень про неї в XXI столітті. У роботі застосовано підхід концептуальної інтеграції задля синтезу нового знання. Методологічною основою є дилема «природнього і набутого», що дозволила розмежувати сталу природу явища та мінливі форми її прояву. Використано критичний огляд, протиставлення та багаторівневий аналіз теоретичних підходів до дефініції війни та миру.

Ключові слова: *природа війни, тотальна війна, російсько-українська війна, інформаційна революція.*

121 с., рис. 1. Бібліограф.: 200 найм.

Teplov D. D. The transformation of the nature of war in the context of the Russian-Ukrainian confrontation. Specialty 291 «International Relations, Social Communication and Regional Studies», EP «International Communications and Mediation in Conflict Resolution». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2025.

The goal of the study is to analyze the impact of the Russian-Ukrainian war on the transformation of the nature of war and perceptions of it in the 21st century. The work uses the approach of conceptual integration to synthesize new knowledge. The methodological basis is the "Nature vs Nurture dilemma", which allowed us to distinguish the stable nature of the phenomenon and the changing forms of its manifestation. A critical review, contrast, and multilevel analysis of theoretical approaches to the definition of war and peace are used.

Keywords: *nature of war, total war, Russian-Ukrainian war, informational revolution.*

121 p., fig.1. Bibliography: 200 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Стан наукової розробки проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження	16
1.3. Концептуальні та методологічні засади дослідження.....	20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИРОДИ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ	28
2.1. Походження та природа війни в добу Модерну	29
2.2. Фактори трансформації природи війни	39
2.3. Прояви еволюції природи війни в умовах російсько-українського протистояння	56
РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИРОДУ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ КОНФРОНТАЦІЇ	69
3.1. Нова тотальність війни	71
3.2. Вплив російсько-української конфронтації на переосмислення сутності війни	84
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	102

ВСТУП

Актуальність теми. Наразі природа війни, як і міжнародне середовище загалом проходять процес активних і глибоких трансформацій, що були викликані становленням інформаційного суспільства в кінці XX століття. Російсько-українська війна стала уособленням цих процесів, але, парадоксально, все ще сприймається в масовій свідомості крізь призму «класичних» війн періоду Модерну. Не зважаючи на те, що такі теоретичні школи як реалізм, ідеалізм та конструктивізм вже акумулювали великий масив знань, кожна із цих виявилась обмеженою власним предметом дослідження і парадигмою, яка довкола нього була зведена. Це призвело до вузькості та різниці у трактуваннях основоположних концептів, що негативно впливає на політичне прогнозування та аналіз викликів у часи світової кризи. Акцент їх досліджень спрямовується на зміну технологій, методів війни, ролі меншин та ідентичності у них, але не на головних аспектах – що насправді є війна та мир, якими є ключові рушії їх трансформації, що визначають усі теперішні зміни. Зокрема, російсько-українська війна після 2022 року описується через практики двох світових та Холодної війн, але досі не ідентифікується як нова форма тотального конфлікту. Дана проблема постійно присутня в дискусіях довкола методів, географічних меж, сторін війни та причин протистояння, не говорячи вже про дебати довкола концептів «природи» та «форми», які є фундаментом розуміння явища «трансформації». Це зумовлює необхідність розгляду причин розірваності емпіричних та теоретичних вимірів процесів та їх інтерпретацій за допомогою нестандартних шляхів подолання наслідків цього через інтеграцію і уточнення змісту ключових концептів та понять. Що надалі дозволить комплексно дослідити уявлення про російсько-українську війну та оцінити її вплив на трансформацію природи війни у XXI столітті.

Об'єкт дослідження – трансформація природи війни

Предмет дослідження – вплив російської агресії проти України на трансформацію природи війни.

Мета магістерської роботи – визначити вплив російської агресії проти України на трансформацію природи війни.

Завдання дослідження:

- визначити роль дилеми «природного та набутого» у формуванні концепту трансформації природи війни;
- охарактеризувати вплив інформаційної революції на логіку трансформації природи війни та зміни світопорядку в XXI столітті;
- визначити ключову характеристику російсько-української війни, що визначає трансформацію природи війни в XXI столітті;
- окреслити історичний контекст, через призму якого сприймається явище війни в сучасній масовій свідомості;
- визначити, чи відповідає російсько-українська війна концепту «тотальної війни»;
- пояснити, як російсько-українська війна трансформує сучасні уявлення про війну;
- розкрити, як подолання помилок основних теоретичних парадигм сприяє усуненню недоліків осмислення природи природи війни та миру.

Хронологічні рамки: основний часовий період дослідження припадає на російсько-українську війну від 2014 року і дотепер, проте містить посилання на XIX-XX століття в контексті аналізу поглядів науковців різних теоретичних шкіл на концепти війни та миру.

Географічні рамки дослідження є глобальними з огляду на те, що явище війни присутнє як концепт та практика у всіх народів світу. Проте специфіка теми призводить до зосередження уваги більшою мірою на частині європейського континенту довкола України та Російської Федерації, а також їх союзників.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні методу концептуальної інтеграції з дилемою «природного та набутого» для пояснення трансформації природи війни у XXI столітті на прикладі російсько-українського протистояння. Такий підхід дав змогу виявити

проблему у класичних теоріях щодо розмежуванні сталої природи війни та змінних форм, що пояснило їх аналітичну обмеженість і пояснити, чому сучасні конфлікти дедалі менше відповідають модерним уявленням. Новизна простежується і в ретельному аналізі впливу інформаційного суспільства на логіку трансформації війни, її причин, типу акторів та системного устрою. Зокрема це дало зрозуміти, що саме феномен «війни наживо» є ключовою особливістю природи російсько-українського протистояння, що безпосередньо впливає як на емпіричні зміни, так і на зсуви у сприйнятті війни як явища. Застосування ретроспективного аналізу до конфліктів ХХ століття, дало змогу ментальні причини, через які російсько-українська війна досі помилково не розглядалась як нова форма тотальної війни. Критичний аналіз концептуальних уявлень класичних теорій дав змогу сформулювати уточнені дефініції понять «війна» та «мир», що враховують природу сучасних протистоянь. У сукупності це забезпечує внесок у розуміння того, як зміни в міжнародній системі внаслідок інформаційної революції впливають на трансформацію природи війни в ХХІ столітті та формують нове її осмислення через російсько-українське протистояння як уособлення цих процесів.

Науково-практична значимість полягає у можливості використання отриманих результатів для аналізу сучасних конфліктів в контексті розуміння ролі розбіжності теоретичних інтерпретацій для аналізу новітніх типів війн. Уточнені дефініції понять «війни», «миру» та «дилеми природнього і набутого» можуть слугувати допоміжним аналітичним інструментом для подальших досліджень у галузях міжнародних відносин, конфліктології та поведінкових наук. Окреслення впливу інформаційного суспільства дало змогу ідентифікувати ключову особливість природи російсько-української війни у вигляді феномену «війни наживо». Зокрема, окреслені наслідки у вигляді трансформації суб'єктності та гетерогенності створюють підґрунтя для більш зваженого аналізу процесів міжнародних зносин та можуть бути корисним при подальших дослідженнях фактору недержавних акторів.

Дослідження також визначає напрями подальшого вивчення трансформації природи війни та змін міжнародної системи не лише в емпіричних категоріях, а й поєднує їх із фактором інтерпретацій в умовах інформаційного глобалізму.

Апробація результатів дослідження. Частина положень та висновків магістерської роботи були апробовані у вигляді доповідей на наукових конференціях та наукових статтях. (Далі дати перелік, оформлений як список літератури)

Теплов Д. The State of Nature Concept as a Key to Understanding the War Nature Transformation Process in the 21st Century. *6th International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical issues of humanities, technical and natural sciences”*: [Book of Abstracts] / Ed. board V.I. Kalinichenko (Ed. in Chief) et al. Vinnytsia: Nilan-LTD, 2025. P.

Теплов Д. Чому Росії не варто втручатися у внутрішні справи пострадянських країн. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. 17. Т. 2 / ред. кол.: М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С.

Теплов Д. Проєкт «Архів Пам'яті: як Вінниччина разом із німецькими партнерами починає розмову про життя під окупацією через історії Другої світової». *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва*. Київ, 2025.

Теплов Д. Економіка окупації: гостьові лекції Моравського та Шандри розкривають фінансову політику Третього Рейху на україно-польських землях. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва*. Київ, 2025.

Структура магістерської роботи. Кваліфікаційна (магістерська робота) складається зі вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків, списку джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 121 сторінку, основний обсяг роботи – 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Проблема трансформації природи війни є об'єктом достатньо розгалуженого міждисциплінарного аналізу, що охоплює не лише сферу міжнародних відносин та політичних наук, а й військово-стратегічні, філософські, соціологічні, економічні та поведінкові галузі знання. Це створює значний, але масив наукових праць, котрі систематизуються за певним принципом чи кількома, але, тим не менш, не можуть пояснити явище війни вичерпно. Питання впливу російсько-української війни на трансформацію природи війни хоч і є актуальним та вже обговорюється сучасними дослідниками, але, на жаль, мають переважно фрагментований і більш «описовий» характер. Зокрема, відбувається аналіз конкретних змін у веденні бою або епізодичний розгляд того, як «досвід України» вплинув на міжнародне право чи регіональну політику. Але прямо про вплив російсько-українського протистояння на трансформацію природи війни заявляється доволі рідко. Це створює неоднозначну ситуацію: коли є потужний емпіричний матеріал, що підіймає ряд проблем і актуалізує давню потребу в ре-систематизації наявного теоретичного знання, але немає єдиної рамки аналізу, яка б комплексно розкрила причини, сутність і тенденції цих процесів. Зокрема **склались наступні не надто потужні, але проявлені напрямки аналізу** ролі російсько-української війни у трансформації природи конфліктів XXI століття:

Контекст «(не)зміни характеру війни» стосовно України (тактично-інструментальний вектор) – ця група досліджень використовує уявлення Клаузевіца по розрізненню сталої природи війни та її «мінливим

характером», що проявляється в інструментах та методах боротьби. Найбільш концептуально ґрунтовно цю оптику розвивав Х. Страчан у праці “The Changing Character of War” [160], де було показано, що технологічні новації не скасовують природи війни, але змінюють її характер. У цьому контексті також виразним є дослідження П. Робінсона “The Russia-Ukraine Conflict and the (Un)Changing Character of War” [142], де автор прямо питає: чи є цей конфлікт «революцією» у воєнному мистецтві, чи радше різко прискореною еволюцією уже наявних тенденцій. Він показує, як український театр бойових дій поєднує «стару» велику континентальну війну із масовою артилерією, окопами та позиційною боротьбою із «новою» мережевою війною, де використовуються БПЛА, точні далекобійні ракетні удари, кіберпростір та ІІСО. Висновком його міркувань стає характеристика російсько-українського протистояння як конфлікту часів Клаузевіца, але більш комплексного та багатовимірного, в якому межа між «минулим» і «майбутнім» стерлась. Вагомим доповненням для розуміння змін війни в ХХІ столітті, хоч і не в контексті України, є робота Е. Сімпсона “War from the Ground Up: Twenty-First Century Combat as Politics” [154], яка аналізує війну в Афганістані через ту ж парадигму Клаузевіца. В. Набухотний у своєму аналізі показує, як українські інновації: безпілотники, автоматичні засоби розвідки та ураження, змінюють війну, демонструючи адаптацію новітніх технологій у поєднанні із тактиками Першої світової [120].

Явним недоліком цього підходу є надмірна описовість суто військово-технічного прогресу та інструментів, якими ведеться війна, що уникає такі загальні тенденції у трансформації війни як тотальність, гетерогенність акторів, зміни умов міжнародного середовища тощо. Це робить даний підхід достатньо обмеженим як в плані прогнозування, так і осмислення причини змін, адже аналіз іде крізь призму застарілих уявлень минулої епохи. Дана проблема притаманна кадровим військовим та адептам реал-політики,

котрі схильні розглядати конфлікти з точки зору понятійних категорій впливу та організованого насилля.

Друга лінія аналізу – це розгляд «подій в Україні як полігону нових типів війни» (організаційно-стратегічний рівень). В ньому російсько-українська війна описується як майданчик по «перевірці на витривалість» міжнародної системи, норм міжнародного права, дієздатності переходу від маневрових і комбінованих операцій до глибоко ешелонованої позиційної оборони, масового застосування БПЛА, інтеграції розвідки в реальному часі та високоточного вогню, нових підходів до побудови армій. Дослідники цього підходу розглядають війська РФ і ЗСУ як організми, що адаптуються до подвійного тиску: необхідності в опануванні нових технологій і адаптації до високої інтенсивності та багатовимірності бойових дій.

Серед іноземних аналітиків цей вектор думки відображається в роботі Стейсі Петіджон, що в Україні відбувається еволюційне, а не миттєве революційне переформатування війни. Зокрема, показує, як масове використання FPV-дронів, розвідувальних БПЛА, дешевих «камікадзе» змусило змінити структури підрозділів, тактичну логістику, системи управління, етику, але не скасувало базові принципи ведення збройних конфліктів [131]. Сюди ж слід віднести статтю Р. Равата та Р.С. Джаяпракаша, яка фокусується на адаптації Росії до нових умов війни в Україні, зокрема в контексті зміни стратегії та тактики [138]. Автори аналізують, як Росія змінює свої військові підходи в умовах стійкої української оборони, зокрема через зміщення акценту на більш інтегровані та гнучкі стратегії ведення війни. Вони також підкреслюють важливість перехідних процесів у розбудові командування та управління, а також в адаптації до тривалих позиційних бойових дій. О. Шевченко же проаналізував сучасні тактики російської армії та їх технологічні «імпровізації» у відповідь на розгалуженість української оборонної системи, яка продемонструвала достатній рівень витривалості [25]. Також вагомою є праця Дж. Вотлінга та Н. Рейнольдса “Meatgrinder: Russian

Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine” [190], котра аналізує те, як після 2022 року Росія почала активно застосовувати людські ресурси, без особливої уваги до втрат, що призвело до великих жертв серед її військ. При цьому спостерігається значне збільшення масштабів застосування артилерії. Дослідження також підкреслює, що тактика «м'ясорубки» з використанням артилерії та дрібних маневрів змінила саму природу війни, роблячи її більш виснажливою і менш мобільною. С. Чарап та Т. Колтон на прикладі пострадянських країн показують, як системні геополітичні зміни, стратегічна конкуренція та політичні амбіції колишньої метрополії впливали на ескалацію та характер зносин із «близьким зарубіжжям», що потім вилилось у повномасштабний конфлікт між Росією й Україною [46].

Стосовно недоліків – цей підхід, хоч є ширшим, ніж попередній, але все зберігає його недоліки: увага концентрується не на аналізі трансформацій війни як загально, так і в українському контексті, а більше зосереджується на методах, засобах і поведінці акторів в умовах цієї війни – поєднанні стратегій, їх адаптації, зміни підходів до зносин та самоорганізації тощо.

Наступним вектором аналізу є дослідження, що аналізують трансформацію війни в Україні до та після 2022 року через категорії гібридності-тотальності її ознак (рівень масштабів та сфер впливу війни). Зокрема розглядається динаміка змін по вимірах географічної обмеженості, ступеню залучення сфер суспільства у боротьбу, розмиття понять миру та війна. Досліджуються економічні санкції та їх результативність, роль інформаційного та кібернетичного простору, поширення протистояння на дипломатичну, юридичну, торгівельну та енергетично-гуманітарну сфери, а також наслідки, які вони чинять на крос-регіональні тенденції зміни сфер впливу. Аналітики зазвичай роблять висновок, що суспільства XXI століття повертаються до розуміння війни як нормального інструменту політики, якщо вона має обмежений характер, а відтак «проксі-війни» не вважаються війною. Наприклад, стаття Л. Пірса “How Russia’s Hybrid Warfare Is Transforming the

War in Ukraine”[132], або Ф. Гофмана “Hybrid Warfare and Challenges”[82], де обґрунтована логіка поєднання різного роду військових гібридних тактик у конфліктах XXI століття та Росії проти України зокрема. Т. Хаммес описав мережеву логіку війни й перехід до «четвертого покоління» конфліктів, що безпосередньо відображається в розмитті меж між війною і миром[74]. М. Галеотті у монографії “The Weaponisation of Everything” [64] показує, як економіка, енергетика, кримінальні мережі та інформаційна сфера стають інструментами війни в XXI столітті, що особливо виразно проявилось у випадку війни Росії проти України.

Недоліком цього підходу є переважно теоретичний характер, який може мати достатню міру ахісторіцизму з огляду на необережне проведення паралелей дослідниками між тотальними війнами XX століття та сучасною російсько-українською. А необережне може бути тому, що автори схильні трактувати сучасні конфлікти не через сам концепт тотальної війни, а через форму та загальний образ якої він набув у минулому столітті, а тому вони часто надто спрощують поточний стан речей до рівня «гібридна війна +» чи «війна в Україні як Перша світова, але не світова, а лише стратегіями». Що, звісно, знову має ризик перетворитись на аналіз простої зміни балансу сил, інструментів чи інших більш прикладних наслідків. Проте, наприклад, М. Карлін у своїй статті “The Return of Total War” зосереджується на переосмисленні концептуальних основ тотальної війни в контексті сучасних конфліктів, зокрема – війни в Україні [98]. Авторка аналізує, як змінюється природа міжнародних конфліктів у зв'язку з новими політичними, економічними і військовими реаліями, та вказує на необхідність системного підходу для розуміння всіх аспектів таких конфліктів.

Четвертим наявним вектором аналізу є вплив війни на міжнародні інституції, норми та взаємозв'язки (структурний рівень). Дослідники цього напрямку більше зорієнтовані на огляд змін структурних аспектів міжнародної системи – тобто, кризи ідей колективної безпеки, розвитку

санкційних механізмів, кризі міжнародного права на глобальних інституцій, огляду правових прецедентів, появи «сірих зон» в юриспруденції та політиці тощо. У цьому підході природа війни змінюється через розрив між нормами та практикою: російсько-українська війна демонструє, що реальне ведення війни більше не вписується в «чисту» модель міждержавного конфлікту, на яку були розраховані повоєнні правові режими. Відповідно, війна постає як комплексний стан «між» миром та війною, де інструменти тиску можуть бути юридично мирними, але фактично воєнними. Зокрема інтерв'ю професора М. Мілановіча висвітлює зміни, які були викликані в сфері міжнародного права після вторгнення Росії в Україну[117], а А.А. Хак розглядає саме питання незаконності війни і відповідальності за порушення міжнародних правових норм в сфері кримінального, гуманітарного, а також людських прав та прав народів на незалежність в епоху зростання ревізіонізму серед тоталітарних країн типу Росії [75]. Стаття Е. Чачко та Дж. Б. Хелса “A Watershed Moment for Sanctions: Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield” досліджує нові механізми санкцій, які були введені проти Росії, а також їх ефективність у зміні геополітичної ситуації. Особливу увагу приділено тому, як ці обмеження впливають на глобальну економіку, міжнародні фінансові системи та на стратегічне позиціонування держав на міжнародній арені [45].

Недоліком же даного виміру аналізу, як і його головним здобутком є глибока концентрація на ефектах та наслідках в найрізноманітніших сферах аналізу. Тим не менш, вони рідко виходять на онтологічний опис трансформації війни – радше, показують, що «старі категорії аналізу, права, стратегії реагування, структура міжнародних зносин (тощо) більше не працюють», та як вони змінюються. Тобто, дана категорія робіт все ж орієнтована на наслідки та майбутню адаптацію світового порядку після кризи.

Окрім вище зазначених напрямків аналізу, які безпосередньо стосуються предмету нашого дослідження – впливу російської агресії проти України на

трансформацію природи війни, також слід на останок перелічити ряд вагомих на нашу думку праць, які хоч і не досліджують події в Україні напряму, але які аналізують загальні тенденції в трансформації природи війни в контексті об'єкту цієї роботи – трансформації природи війни. Зокрема, це М. Кальдор, яка у своїй праці «Нові та старі війни» обґрунтовує, що в епоху глобалізації та інформаційних технологій війни змінюють свою природу: стають гібридними, з участю недержавних акторів, з використанням нерегулярних стратегій, постійним поєднанням насильства, політики та економіки [95]. Це також І. Александріс, що критично переосмислює сучасні обмеження неореалізму, пропонуючи повернення до класичного реалізму як «інструменту кращого розуміння природи державних конфліктів у нових умовах» [26]. Ессе І. Істоміна є актуальним дослідженням принципів невтручання у внутрішні справи інших країн, що важливе для розуміння сучасної міжнародної політики з її швидкісними гуманітарними інтервенціями, санкціями, складною дипломатією та обмеженнями у контексті асиметричних чи односторонніх конфліктів [88]. Лоуренс Фрідман у своїй праці “Future of War” показує, що у XXI столітті війна трансформується радше через уявлення та наративи про війну, аніж через зброю, і що саме політичні очікування та стратегічні наративи визначають, якою буде війна [60]. До значущих досліджень цього напрямку можна віднести працю Р. Кеохейна та Дж. Ная, в якій описано розвиток концепції взаємозалежності між державами й недержавними акторами, на фоні глобалізації і гібридних конфліктів, де ролі традиційних держав і нових гравців переплітаються [101]. І найважливіші дві праці, що пропонують нові важливі концептуальні інструменти для розуміння структурних закономірностей війни – це робота Дж. Леві та В. Р. Томпсона “Causes of War”[108], а також Дж. А. Вакеса “The War Puzzle: Revisited”[182]. Зокрема, дослідження перших робить внесок у розуміння причинності війн, пропонуючи інтегративну багатовимірну модель аналізу конфліктів. У свою чергу, Дж. А. Вакес здійснює систематичний огляд емпіричних закономірностей, що лежать в основі міждержавної війни, і показує, що вона

має чітко виявлені повторювані «патерни», не зводяться до випадкових подій. Він критикує класичні та абстрактні підходи за нездатність пояснити змінність природи війни, а також наголошує на необхідності поєднання теоретичних моделей з емпірично підтвердженими механізмами. Разом ці підходи демонструють, що війна має не випадковий, а причинно впорядкований характер, де ключову роль відіграють політичні стимули, історична інерція, міжнародний ландшафт та типи суперечок. Хоча ці дослідження не аналізують сучасну російсько-українську війну безпосередньо, вони створюють важливе теоретичне тло для її осмислення, окреслюючи ті характеристики міжнародних конфліктів, які піддаються трансформації під впливом нових умов XXI століття.

Узагальнюючи стан розробки обраної наукової проблеми, можна побачити глибоку асиметрію в сучасних дослідженнях: аналітичні роботи, присвячені безпосередньо війні Росії проти України здебільшого фокусуються на прикладних, тактико-операційних, міжнародно-інституційних чи нормативних змінах, працюючи у межах опису «як саме» війна ведеться, але майже не торкаючись питання «як саме вона змінює природу війни як явища». Натомість більш ширші та теоретичні підходи – від дебатов про «нові війни» до реконцептуалізації їх причин у роботах Леві, Томпсона та Васкеса, - пропонують переосмислення, інтеграцію та створення глибших аналітичних рамок, але часто залишаються надто відстороненими від конкретики українського випадку, не застосовуючи його у своїй аргументації. Таким чином формується розрив між конкретними емпіричними та абстрактними теоретичними матеріалами, які вивчають трансформацію природи війни в XXI столітті. Саме цей «розрив» та обмеженість класичних уявлень про війну і визначає потребу у методологічному рішенні, яке одночасно зберігає чутливість до особливостей російсько-українського конфлікту та дозволяє вписати його у ширшу картину аналізу, де видозміна конфліктів відбувається

не лише за конкретними прикладними аспектами, а й в осмисленні явища війни загалом.

1.2. Джерельна база дослідження

Предмет дослідження охоплює різні виміри проблеми, тому джерельна база була поділена на групи за типом джерела. Це дало можливість більш впорядковано їх проаналізувати та збалансувати сильні й слабкі сторони.

Першою важливою групою джерел виступають **документи та матеріали міжнародних організацій**. Зокрема, це документи ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ та МВФ. Ці джерела дозволяють простежити інституційні механізми реагування на російську агресію, а також оцінити вплив війни на глобальні економічні, енергетичні та гуманітарні процеси. Високий рівень визнаваності та універсальності таких матеріалів підсилює їх аналітичну вагу. Хоча, водночас, вони нерідко страждають від структурних політичних обмежень – зокрема, всі відомий випадок про інституційний «параліч» Ради Безпеки через право вето Росії. Серед ключових документів цієї групи – Статут ООН [175], протоколи засідань Ради Безпеки щодо війни в Україні [176][177], звіти Єврокомісії та МВФ про енергетичні та економічні наслідки конфлікту [158]. Також сюди можна віднести звіти Міжнародного економічного форуму [200] стосовно щорічних глобальних ризиків.

Другу групу становлять **двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди**, що відображають юридичні рамки зносин між державами. Вони виявились критично важливими для аналізу «кризи міжнародних гарантій», проблеми довіри та повернення принципу домінування за «правом сили», а не «силою права». Будапештський меморандум [116] показує глибину руйнування системи міжнародної безпеки, Договір про створення Союзної держави між РФ та Білоруссю [3] демонструє поступове юридичне обмеження суверенітету Білорусі, а Спільна декларація країн G7 на саміті в Хіросімі [92]

ілюструє формування нових коаліцій, спрямованих на протидію агресії РФ та ревізіонізму. Хоча міжнародні угоди фіксують офіційні зобов'язання, практика сучасних конфліктів доводить, що їх виконання не гарантоване, особливо у випадку великих держав, і в особливості тоталітарного характеру.

Третьою групою є **документи органів державної влади** окремих країн: України, США, Німеччини тощо. Вони включають закони, укази президентів, національні стратегії, оборонні доктрини та аналітичні звіти, що дозволяють визначити внутрішні пріоритети національної безпеки конкретної держави в конкретні історичні періоди, відстежити стратегії які застосовуються для мобілізації суспільства та адаптацію держав до умов війни. Наприклад, Закон України «Про основи національного спротиву»[12] демонструє створення моделі всеохоплюючої оборони тотального типу, тоді як німецький «Bericht zur Verteidigungspolitik»[35] фіксує фундаментальний зсув у безпековій політиці Європи в сторону мілітаризації економіки під назвою Zeitenwende. Або регулярні прес-релізи (fact-sheets) Міністерства війни США, що звітують про поточні події в рамках певного вектору діяльності організації [173]. Ці документи є надзвичайно детальними та інформативними, однак можуть містити елементи політичної риторики або зайвої декларативності, що потребує критичного аналізу.

До четвертої групи належать **документи політичних партій та громадських об'єднань**, які мають особливе значення для дослідження ідейних векторів і ціннісних вимірів політики країни в умовах війни. Такі джерела дозволяють зрозуміти глибинні мотиви, що формують поведінку держав, визначають межі легітимізації насильства та формують політичні наративи, які цілеспрямовано впливають на масову свідомість. Водночас вони потребують обережного ставлення, оскільки часто містять пропагандистські елементи, як-от «Доктрина русского мира»[6], що є ключовим ідеологічним виправданням російської агресії і не несе в собі майже жодної конкретики.

П'ята група включає **промови, інтерв'ю та публічні виступи державних і політичних діячів**. Ці джерела є особливо важливими для формування зовнішньополітичних векторів та доктрин, визначення стратегічних цілей, намірів, а також розуміння механізмів риторики, через які держави пояснюють свої дії як народів, так і іншим країнам. Доктрина Трумена чи «Чотирнадцять пунктів» Вільсона демонструють, як політичні декларації здатні задавати напрямок розвитку міжнародних відносин на десятиліття вперед. [171; 199] Хоча такі матеріали здебільшого носять декларативний характер, вони дозволяють реконструювати змістовну еволюцію ідейних рухів політики у відповідь на виклики війни чи інших кризових періодів.

Шоста група – **мемуари та джерела особового походження**, які дають змогу дослідити війну на рівні індивідуального досвіду та психологічних трансформацій. Попри значну суб'єктивність, вони розкривають те, що залишається поза межами офіційних документів: повсякденність окупації, зміну поведінки мас чи конкретних груп, переживань людей, різницю між описаними фактами та реальними вчинками (наприклад, армії окупанта на захоплених землях), фіксацію випадків військових злочинів та репресій, формування соціальної травми. Залучення таких матеріалів дозволяє збалансувати структурний та інституційний аналіз людським виміром війни. Не зважаючи на те, що наша стаття про подію «Архів пам'яті» не є джерелом сама по собі, але вона описує роботу із цими джерелами, що ми мали до них доступ під час участі у заході. Зокрема, ми працювали над мемуарами В. Куликова, що описували спогади окупації Вінниччини нацистськими військами під час Другої світової. [19]

Окреме місце у джерельній базі займають **соціологічні дослідження та статистичні матеріали**, які формують емпіричну основу дослідження та навіть дозволяють відстежувати динаміку показників. Їхня роль полягає у кількісній верифікації теоретичних положень про зміну природи війни, ролі

недержавних акторів із початку XXI століття, більшої популярності гібридних форм насильства, динаміки та прогнозів стосовно міграційних процесів, ефективності застосованих проти Росії санкцій та зростання чи скорочення обсягу її торгівлі із Китаєм та іншими країнами. Дані Uppsala Conflict Data Program [181] відображають зростання частки неконвенційних форм насильства, сервіс Google Trends [9] демонструє динаміку збільшення уваги українців до понять «ідентичності» та «культури», дані Bruegel [72] дозволяють оцінити післясанкційну технологічну деградацію РФ, а статистична динаміка Pew Research Center [56] – зміну соціокультурного профілю Європи мусульманською діаспорою. Не зважаючи на те, що певні особисті оцінки, висновки та аналіз авторів статей в останніх двох джерелах можуть бути віднесені до літератури, нами було використано саме зібрані ними статистичні дані, а не інтерпретації. Із особливостей даного типу джерел – присутня необхідність комплексного сприйняття статистичних даних, перевірка їх на упередженість заданих «фільтрів», прозорості оцінки результатів, інформації про вибірку тощо.

Довідкові видання – зокрема, PoiData.io, є джерелом, що акумулює та відображає інформацію про об'єкти культури та інфраструктури, включно з місцями релігійного призначення [86]. Дані формуються шляхом компіляції відкритих джерел, офіційних реєстрів, даних OpenStreetMap та внесків користувачів. Перевагою цього джерела є його емпірична спрямованість: він надає точкову статистику з просторовою прив'язкою, що дозволяє визначати розподіл, концентрацію та щільність об'єктів на національному та локальному рівнях, а також уникає фактору оціночних суджень та упередженості трактувань оглядача. Завдяки регулярному оновленню та інтеграції різних наборів даних PoiData.io забезпечує оперативність та доступність інформації для кількісного аналізу. Разом з тим, ресурс має низку суттєвих обмежень. По-перше, методологія збору й верифікації даних є лише частково прозорою: точність залежить від змішаного походження інформації, а користувацькі

внески можуть призводити до неточностей або дублювань. По-друге, дані часто, але не завжди підтверджені офіційними державними реєстрами, що створює ризик неповноти або нерівномірності охоплення. По-третє, ресурс не надає аналітичних пояснень, контексту або критеріїв класифікації об'єктів, через що фактичні показники потребують додаткової перевірки та співставлення з іншими джерелами. Таким чином, дане джерело є корисним довідковим інструментом для первинної емпіричної оцінки, але не може вважатися самодостатнім або «абсолютним» без додаткової перевірки.

Загалом, поєднання варіативних джерел різного типу дозволило забезпечити розкриття як теоретично-філософських аспектів дослідження, так і вузько-прикладних аспектів в контексті аналізу процесів та тенденцій конкретно російсько-української війни. Такий комплексний підхід дав змогу охопити юридичний, політичний, ідеологічний та емпіричний аспекти трансформації природи війни в ХХІ столітті, що органічно доповнив теоретичні напрацювання в сфері предмету аналізу. Разом все це значно підвищує наукову обґрунтованість, об'єктивність і комплексність дослідження.

1.3. Концептуальні та методологічні засади дослідження

Методологія цього дослідження ґрунтується на вихідному концептуальному припущенні про те, що сучасна війна є багатовимірним явищем. А відтак – його неможливо пояснити в межах однієї теоретичної традиції. Трансформація природи війни в умовах російсько-українського протистояння постає не лише як еволюція засобів і форм збройної боротьби, а як комплексна взаємодія психологічних, соціальних, політичних, технологічних, ідеологічних та інституційних факторів. Саме тому методологічна логіка дослідження відштовхується від принципу

багаторівневості та інтеграції, а не від однолінійного застосування однієї школи чи методологічної традиції.

Першим кроком у формуванні методології стало визначення того, що саме підлягає аналізу в цій роботі. Йдеться не лише про війну як подію, а про війну як концепт, що має свій «онтологічний рівень» (природу) та «емпіричний рівень» (форми прояву). Відтак ключовою методологічною проблемою є необхідність розрізнення того, що належить до незмінних характеристик війни, і того, що є продуктом конкретного історичного, технологічного чи соціального контексту. Адже сам термін «трансформація» складається із двох компонентів, що визначають його суть доволі ясно: з латинської мови частина “*trans-*” означає «*перехід*», «*за межі*», а “*-forma*” має на увазі «*форму*», «*зовнішній вигляд*» явища. Тобто, в кінцевому розумінні, трансформація – це процес зміни форми: структури, властивостей, функцій чи характеристик якогось об’єкта, що створюють відмінність і певну сепарацію у сприйнятті одних його проявів в різних сферах чи обставинах від інших.

Але тоді постає питання розуміння того, що таке «природа» явища. І тут вже починаються складнощі – хоч вона і ідентифікується науковими галузями як основні, глибинні риси об’єкта, які визначають його сутність, але різні напрямки теорії міжнародних відносин, як виявилось, вкладають у це різні сенси. В тому числі це простежується і у сфері економіки [103] та культурно-релігійному вимірі [136]. Все разом це й наштотувало автора до **вибору дилеми «природнього і набутого» як вихідної наскрізної методологічної осі даної наукової роботи**. Дана проблема є однією із фундаментальних проблем гуманітарних наук і вже століттями перебуває в полі уваги як науковців, так і філософів.

Найбільш ранній історично зафіксований прообраз дилеми пов’язують із висловом китайського революціонера Чен Шена, який у 209 р. до н.е. звернувся до народу зі словами: «Чи королі, генерали та міністри народжуються такими, якими вони є?»[135]. Тобто він поставив під сумнів

абсолютний вплив вроджених якостей на долю індивіда. Інтелектуально-філософські же витoki проблеми помітні в період Античності, у критиці ідей Платона Аристотелем. Платон [134] виходив із припущення про наявність вроджених істин, «досвіду душі» та сталості природи людини, що стало підґрунтям **напрямку нативізму** (від лат. *“nativus”* - *«природжений»*). Згодом цей напрям був доповнений внеском філософа доби Просвітництва І. Канта з його ідеєю «апріорної форми пізнання» людиною навколишнього світу [96], а також дослідженнями американського лінгвіста та філософа Н. Хомського [48] про вроджені «механізми універсальної граматики» (апріорну здатність організму вивчати будь-яку мову). Більшість гілок реалістичної традиції міжнародних відносин так чи інакше спираються саме на цю точку зору, хоч і визначають головні причини війни між собою по-різному: людська природа, міжнародна анархія, устремління системи до виживання тощо. Різні форми проявлення цього явища вони прояснюють через зміни в балансі сил, новий стан міжнародної системи і, як наслідок, нові інструменти ведення війн, але відверто уникають дискусій довкола природи війни чи можливості зміни її форм проявлення. Вираз «трансформація природи» вони усвідомлено замінюють на «еволюцію» чи «зміну характеру» явища, ніби боючись привертати зайвий раз увагу до того, що вони відносять до понятійної категорії природи [166]. Через це, окрім вже окреслених іншими дослідниками проблем даної школи, все більше починає страждати і політичне прогнозування, яке не може базуватись лише на вивченні пост-ефектів подій, які вже трапились, а також в рамках застарілих концептів розуміння війни в рамках доби Модерну. Тобто, проблема реалізму не в нативізмі як такому, а в небажанні досліджувати природу війни далі, зупинившись лише на частковому визначенні кількох із її чисельних аспектів і виведенні їх в єдині можливі константи.

У XVII ст. Дж. Локк [109] формулює концепцію «чистої дошки», започаткувавши методологічні засади **біхевіоризму** (від англ. *“behavior”* -

«поведінка»). Згідно даної точки зору, відмінності між людьми як соціально-матеріальні, так і духовно-розумові пояснюються різницею в досвіді та вихованні середовищем. В період від початку XX століття до четвертої інформаційної революції 70-х років спостерігається тенденція до актуалізації даних опозиційних напрямків думки. Тоді ж Дж. Б. Вотсон [191] та Б. Ф. Скіннер [154] стали тими, хто зміцнив концепт Локка, утворивши фундамент течії біхевіоризму через ідею абсолютної ролі середовища. Вони обґрунтували ідею «програмування свідомості» через зовнішні стимули, що знайшло своє відображення у виразі: «Дайте мені дюжину здорових немовлят, і я гарантуватиму, що з будь-якого з них я зроблю будь-кого – лікаря, юриста, злодія або жебрака...». Але в цьому підході також є дуже суттєве обмеження, через аспект, який був упущений більшістю біхевіористів – цей вплив не є одностороннім: більшою чи меншою мірою об'єкт також впливає на середовище довкола себе, адже сам є невід'ємною його частиною. А питання різниці вроджених інтелектуальних чи фізичних потенціалів взагалі ставить цю теорію в досить незручне становище, адже, згідно неї, люди народжуються рівними, а нерівність з'являється лише під впливом середовища. До даного методичного підходу аналізу міжнародних відносин схиляються переважно ті дослідники, котрі мали прагнення вивести міжнародні відносини в ряд поведінкових наук. Це в якомусь сенсі неореалісти (прибічники структурного реалізму), які відмовилися від розгляду «природи людини» як основної причини воєн і зосередилися на дослідженні поведінки держав в ключі визначення її як реакції на проблему в структурі самої міжнародної системи.[189; 68] Проте вони все ж визначають певні сталі конструкти типу анархії чи прагнень до безпеки, що робить їх значно ближчими до детермінізму класичного реалізму. Також це «неоліберали», котрі перейняли певні методи із досліджень поведінкового аналізу в контексті взаємодії і взаємозалежності держав та інституцій, і ті, хто схиляється до «теорії ігор» із її моделюванням стратегій поведінки держав крізь призму системи стимулів і винагород – П. Коугі[52], Р. Аксельрод[33], Дж. Мід[113], А. Рапопорт[137] та

інші. Сюди ж слід віднести дослідження І. Валлерстайна, що заклав підвалини світ-системного аналізу, які згодом були розвинені іншими прибічниками марксизму, що у період 1960-70-х намагалися емпірично вимірювати імперіалізм і залежність між країнами в рамках капіталістичної світ-системи [187]. А також Л. фон Берталанфі та його “General System Theory”[37]. Найбільшого прояву біхевіоризму серед основних теоретичних течій все ж набуває конструктивізм, котрий визначає всі явища та процеси як соціально сконструйовані в певних умовах історичного часу.

Аристотель же започаткував поміркований та інтегративний підхід до розуміння співвідношення впливів природи і форми на сутність певного об’єкту, якого ми притримуємось в даному дослідженні [28; 29; 30]. Він визнавав наявність сталої природи, але не підтримував її абсолютність, стверджуючи що реалізація вроджених характеристик залежить від мінливих умов середовища, досвіду і виховання. У XIX столітті ці ідеї набули методологічного оформлення Ф. Гальтоном [65], який одним із перших в сучасній науці чітко сформулював проблему опозиції природжених характеристик та набутих ознак під термінами “Nature versus Nurture”, водночас наголосивши на тому, що поведінка людини є результатом взаємодії обох цих категорій впливу. У вітчизняному сегменті назва даної дилеми не зустрічається у якомусь одному варіанті («природа» проти «виховання», «впливу» тощо), в тому числі через попередню непопулярність досліджень трансформації явищ саме з цього боку. Тому **нами може бути запропонований варіант «дилема природнього і набутого»**, де важливим є саме уточнення слова «набуте», яке враховує як безпосереднє виховання, так фактор здатності індивіда не обов’язково слідувати траєкторії заданого розвитку. Тобто, враховує не лише вплив зовнішнього середовища, а й власного внутрішнього досвіду та здатності протистояти впливу системи, що також відноситься до набутих характеристик актора.

Отже, що нативізм, що біхевіоризм страждають від однієї і тієї ж проблеми – абсолютизації предмету свого дослідження та спрощення такого в інших течіях, що призводить до проблеми однобічності сприйняття явищ та процесів, а також їх «відірваності» як одна від одної, так і від реального стану речей. Певні кроки в подоланні цієї «розірваності» наразі робить **інтеракціонізм**, що акцентує увагу саме на багатосторонніх взаємодіях об'єкта із іншими такими та середовищем, а також «комунікацій інтерпретацій» цих процесів. Засновники цього напрямку – Дж. Мід[112] та Г. Блумер[38] – не вважали війну первинною властивістю людської природи. Радше вони розглядали її як символічно та ритуально сформований різновид агресії, який уже згодом інтегрується до людської поведінки як її складова частина. Водночас вони наголошували, що будь-яке явище розкриває свою природу лише через конкретні форми, які виникають у процесі динамічних соціальних взаємодій. У дослідженні трансформації війни цей аналітичний інструментарій збагачується також концепцією «соціальних ролей» Е. Гофмана, згідно якої індивіди прагнуть виконувати певні ролі відповідно до свого місця в соціальній структурі[69]. А також ідеями «соціальної ідентичності» Ш. Страйкера, який підкреслював, що поведінка визначається тією роллю, яку в конкретний момент «вимагає» від особи її соціальний образ [160]. До цього додаються сучасні дослідження «культурного коду націй», що дозволяють точніше пояснити, як культурні та психологічні змінні впливають на форми прояву явищ, зокрема війни. Зокрема, зростання інтересу серед українців до понять «ментальність», «культурний код» і «код нації» [9], особливо після етапів загострення російсько-української війни, свідчить про поширення тенденцій до інтеракціонізму та когнітивізму на рівні сприйняття проблеми серед суспільства. І хоча цей напрямок має достатню ступінь спорідненості із конструктивізмом та біхевіоризмом загалом, його певна перевага заключається у відмові від різкого заперечення вроджених характеристик та визнанні багатосторонності впливів. Це дозволяє розглядати природу і форму як взаємодіючі складові, а не як взаємовиключні чи тотожні

концепти. Але також присутні і певні обмеження – даний підхід аналізує саме зміни у взаємодії та уявленнях, але часто не є самостійним в ідентифікації глибинних і системних причин цих процесів.

Таким чином дилема «природнього і набутого» дозволяє **впорядкувати** розмаїття існуючих підходів до пояснення війни. Однак навіть таке двостороннє розмежування виявилось недостатнім для пояснення процесів російсько-української війни, де є наявними як сталі структурні чинники, так і радикально нові паралельно існуючі прояви конфлікту. Тому наступним кроком стало **перенесення аналізу із вже класичних бінарних дебатів у мультиполярну перспективу**, де надалі дослідження спиратиметься на здобутки найчастіше цитованих парадигм міжнародних відносин – реалізм, ідеалізм-лібералізм та конструктивізм. За такого підходу кожна парадигма використовується не для самодостатнього пояснення процесів, а як носій специфічних притаманних їй концептів (та недоліків), що дозволяють краще зрозуміти окремі аспекти явища війни через зміну «лінзи» сприйняття та їх накладання. А відтак – дозволяють розглянути процес трансформації природи війни не лише з точки зору протистояння сили та ідеалів, а й з точки зору впливу динаміки змін системи на акторів, умови їх діяльності та уявлення про ці трансформації.

Концептуальним підґрунтям такого методологічного рішення стала праця Джека С. Леві та Вільяма Р. Томпсона “Causes of War”[108], де автори досліджують війну через політичні, історичні, соціологічні, економічні та інші виміри, демонструючи, що жоден із них не забезпечує повного пояснення причин, перебігу, результатів та прогнозів подій. Головний висновок їхньої роботи, що став основним постулатом і цього дослідження: лише інтеграція різних підходів дозволяє побачити цілісну картину, оскільки кожен окремий метод залишає поза увагою важливі виміри, які описує інший. Цей **принцип концептуальної інтеграції** і став основним методом нашого дослідження.

У подальшому дослідженні ми використовували **ряд методів**, що дозволили нам забезпечити зв'язність різних вимірів аналізу та їх послідовність. Зокрема, метод системного багаторівневого аналізу дозволив нам розглядати процеси трансформації війни одночасно на індивідуальному, національному, міжнародному та цивілізаційному масштабах, виявляючи, як різнорівневі фактори впливають на еволюцію конфліктів та зміну уявлень про війну. Історична ретроспектива дала змогу проаналізувати уявлення про характер війни попереднього історичного періоду та ідентифікувати її емпіричні характеристики. Це дозволило як простежити певну спадковість, так і розриви в логіці ведення війни між конфліктами доби Модерну та сучасним російсько-українським протистоянням. Метод теоретичної реконструкції застосовувався для відтворення змісту ключових уявлень про причини війн, їх характер та стан міжнародної системи, що визначали поведінку акторів тієї епохи. Це забезпечило послідуєчий аналіз чітким описом характеристик війни Модерну, що дозволило простежити певну концептуальну інерцію уявлень про природу війни в постмодерновий період. Порівняння і протиставлення забезпечили можливість зіставити комплексне розуміння та ознаки модернової війни із сучасною російсько-українською, визначити аспекти їх подібності та відмінності, а також випробувати пояснювальні можливості різних теоретичних підходів. Методи індукції та дедукції дозволили, з одного боку, узагальнити різноманітні емпіричні факти для формування ширших висновків про трансформацію природи війни, а з іншого – перевірити теоретичні припущення щодо причин, форми та суб'єктів сучасного конфлікту на конкретних прикладах. Нарешті, критичний концептуальний аналіз дав змогу виявити обмеження традиційних інтерпретацій явища війни, окреслити методологічні хиби, притаманні класичним парадигмам, та запропонувати певні уточнення, що краще відповідають сучасним умовам інформаційного суспільства. Це поєднання методів забезпечило не лише багатовимірний розгляд проблеми, але й можливість інтегрувати різні теоретичні підходи в єдину аналітичну рамку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИРОДИ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Аналіз напрямків трансформації природи війни доцільно розпочати саме із ідентифікації того, як сформувались конфлікти модернового типу. Адже найвпливовіші концепти досліджень війни були описані саме з огляду на здобутки реалістичної школи, котра, попри свої проблеми, все ще задає загальні концептуальні рамки осмислення війни у XXI столітті. І саме намагання сучасних їх послідовників штучно вписати російсько-українську війну в рамки уявлень попереднього історичного періоду через неповну ідентифікацію причин, природи конфлікту та стану міжнародної системи, створює вагомий ряд наслідків, що обмежують таке осмислення. Найголовнішим джерелом проблеми є те, що класичні теорії прирівняли форму війни доби Модерну із загальною природою цього явища, що існує поза часом. А відтак – і всі супутні елементи – міжнародне середовище, рушії політики та її засоби, - також потерпають від ахісторіцизму. А це є прямим наслідком дилеми природнього і набутого, котра розкриває проблему розрізнення теоретичними парадигмами того, що є природою, а що є формою явищ. Огляд саме процесу формування модернової війни має на меті окреслити, які риси визначили її форму. Далі це дасть можливість проаналізувати елементи, які змінюють природу війни в XXI столітті та вектори, по яким російсько-українська війна впливає на цей процес. Результати даного розділу стануть основою для наступного – безпосереднього аналізу проблем і динаміки уявлень про природу війни та її прояв у контексті російсько-українського протистояння.

2.1. Походження та природа війни в добу Модерну

В епоху Середньовіччя війна сприймалась виключно як конфлікт між правителями-суверенами, а не народами. Так само, як і політичні зносини відбувались між військово-феодальною елітою різних масштабів але рівних прав. Так, війни мали обмежений характер, адже цивільне населення вважалось не стороною конфлікту, а радше майном. Цілі цих війн були прагматичні: боротьба за розширення володінь, ресурсів, за предмет інтересу. Життя еліт, супроводжувалась яскравим проявом звичаєвого права [99], що ілюструвало ідеали лицарської честі. Геральдичні правила, церемоніали та турніри, як і правила війни, напрацьовували алгоритми правового звичаю за принципом «добровільного об'єднання рівних вільних людей, що розроблюють та водночас коряться прийнятим рішенням» [79].

Перехід Європи від Середньовіччя до доби Модерну супроводжувався фрагментацією суверенітету та радикальною перебудовою середовища існування – політичних та соціальних структур, технологій, стратегій, економік і уявлень про легітимність агресивної політики [87]. Поступове посилення влади монарха і концентрація ресурсів в його руках, усунення феодальної роздробленості та становлення інституту централізованої держави-королівства та згодом – імперії, створили якісно новий тип військової та соціальної організації акторів. У міру того, як монарх/імператор збирав владу в своїх руках, колишні феодали втрачали автономію й перетворювалися на військову аристократію, інтегровану в державний апарат. Саме в цей час питання оголошення й завершення війни остаточно перейшли до монарха, а війна ставала сферою загальнодержавних повноважень.

У цих умовах формується концепт, який К. фон Клаузевіц [49] назвав «кабінетною війною» - тобто, конфліктом, де ключову роль відіграє професійна армія, вищі військово-політичні кола та невелика кількість добровольців. Щодо останніх, слід зазначити, що соціально-політичний вимір війни ще не був «націоналізований»: простий люд все ще мав можливість

поліпшити свій соціальний статус через службу, але масової мобілізації не існувало. Розвиток стабільнішої, дешевшої й ефективнішої вогнепальної зброї поступово змінив стратегію війни із «масового поєдинку лицарських армій» і осади замків на війну «штикову, стройову та лінійну», зберігаючи розмежування фронту і тилу. Відтак війна модерну ставала дедалі раціональнішою, бюрократизованою та стандартизованою формою організованого насильства за державні інтереси.

Перша «точка неповернення» у трансформації модернової війни настала із Французькою революцією та Наполеонівськими війнами. В той час, коли європейські держави все ще воювали за «кабінетною» стратегією, Бонапарт розпочав «народну війну», спираючись на інструменти загальної мобілізації, ідей патріотизму та масову агітацію до почуттів населення, що дало змогу залучити не бачені раніше колосальні ресурси та описувати війну через ідеї національного інтересу [145]. Це стало можливо завдяки розумінню ролі «народу як джерела влади», а відтак – і рушійної сили війни. Кожен француз, незалежно від соціального становища став частиною військової машини імперії і «чогось більшого». Це призвело до становлення національних армій зі своїми корпусами, а також обов'язкової військової повинності всіх чоловіків. Також стало ясно, що ресурс, за рахунок якого ведеться війна, може тепер теж не лягати суто на плечі еліт та зацікавлених спонсорів, а використовувати всю державну економіку та потужність на реалізацію поставлених задач. Таким чином, Наполеонівські війни стали фундаментом для **формування і розповсюдження ідеї тотальної війни**, де межі між суспільством, державою та військом стають розмитими [198].

Перша світова війна стала моментом, у якому всі фундаментальні риси війни епохи Модерну досягли свого максимального вираження. Вона підсумувала тривалий розвиток європейських національних держав, їх економічних структур, технологій та політичних уявлень, і водночас – стала точкою, де модерна логіка війни виявилась несумісною із новими

тенденціями світового розвитку. Протягом XVII-XIX століть у Європі остаточно утвердилася модель централізованої, бюрократичної національної держави. Саме вона стала ключовим політичним актором, що володів монополією на легітимне насильство та здатністю мобілізувати ресурси суспільства у величезних масштабах. Регулярна армія, єдина стратегічна доктрина, розподіл суспільних функцій і благ, стандартизація – все це визначило риси війни, яка була значно більш організованою, раціональною та масштабнішою ніж будь-коли раніше в історії. Принцип балансу сил зберігався, адже забезпечував приблизну рівність і стабільність зносин між імперіями, не допускаючи посилення якогось одного актора до рівня гегемона.

Проте **вирішальний поштовх до трансформації війни Модерну забезпечила саме індустріальна революція**, яка не лише дала державам нові технології, а змінила сам принцип їхнього функціонування і взаємодію на світовій арені. Виробництво перестало бути мануфактурним та напівнатуральним і стало масовим, стандартизованим та підпорядкованим логіці фабричного конвеєра [159]. Залізничні шляхи, які згодом будуть названі «артеріями Європи», створили єдиний логістичний простір [51]. Телеграф дозволив оперативно координувати війська на величезних відстанях та територіях. А розвиток металургії й хімічної промисловості забезпечив держави майже необмеженою кількістю боєприпасів, техніки, озброєння та розхідних для виробництв матеріалів.

Саме в цьому контексті Перша світова війна стала першим уособленням оновленої моделі конфлікту – затяжної тотальної індустріальної війни на виснаження [36]. Техніка, логістика і виробнича потужність стали новим виміром економічної стійкості систем, та виявились не менш важливими, ніж великі армії. Кулемети, важка артилерія, гранати, перші танки, отруйні гази – усі ці технології стали ефективними засобами ураження ворога. Вони зменшили значення маневрових дій, перетворивши війну у протистояння позиційного характеру: армії «заривалися в землю» й будувати багаторівневі

системи окопів, бліндажів, бетонних позиційних укріплень, складних комунікаційних ліній. Стало неможливо перемогти одним «геніальним маневром»: окопні лінії вимагали систематичних, часто марних атак, які приносили величезні втрати заради кількох сотень метрів землі.

В контексті фінансування, саме індустріальні світові процеси зняли ті обмеження, які раніше стримували війну:

- держави тепер могли брати великі міжнародні кредити, а не покладатись виключно на власну економіку, кошти еліт чи спонсорів;
- колонії забезпечували доступ до ресурсів і дешевої робочої сили, а індустріалізовані міста – популяризацію робітничих професій [123];
- промисловість в умовах воєнного режиму могла працювати на державне замовлення цілодобово із затримками у виплатах;
- держава отримала право вилучати майно, мобілізувати робітників і повністю перебудовувати економіку під потреби фронту.

У цих умовах, «тил» став опорою фронту, адже кожен завод, господарство і працівник не окремо, але сумарно впливали на стабільність системи в умовах війни, як і солдати на передовій. **Людина перетворилась із майна на «одиницю»** – елемент статистики, ресурс, який вимірювали кількістю, а не якістю. Саме тому і підготовка солдата тепер розглядалась не через призму його професійних навичок, а через можливість вижити довше і випустити більше куль у супротивника.

Однак, як виявилось, технічний прогрес не супроводжувався прогресом моральним. Хімічні атаки на Іпрі, «м'ясорубки» Вердена і Сомми, масові обстріли артилерією, використання колоніальних військ як «гарматного м'яса», дегуманізація ворога у пропаганді та розстріли власних солдат «за боягузтво» - усе це продемонструвало, що модерновий раціоналізм не стримує системного насильства, а навпаки, може збільшувати його до небачених масштабів, виключаючи гуманітарні та етичні проблеми із порядку денного

[102]. Окремою рисою історичного періоду та вагомим чинником кривавості подій стала **монополія контролю інформаційного простору державою**. Газети, телеграфні служби, військові кореспонденти та засоби масової агітації працювали в унісон із урядовими наративами, формуючи вертикальне та «герметичне» середовище [193]. Громадяни рідко мали доступ до альтернативних джерел інформації, що посилювало ступінь контролю інтерпретацій, виправдовувало масштаби насильства героїчними здобутками.

Після Першої світової війни, у суспільствах відбувалися кардинальні зрушення на рівні свідомості. Масова мобілізація залучила всі соціальні верстви до тотального протистояння: робітників, селян, міщан, освічені класи, політичні еліти. Вперше у світовій історії жінки та діти стали основною робочою силою на заводах, що не лише підтримувало воєнізовану економіку, а й трансформувало уявлення про розподіл соціальних ролей [84]. Водночас військові втрати та руйнування створили безпрецедентну напругу, що стала підґрунтям для подальших соціальних процесів внутрішнього тертя. Вперше для народної свідомості відкрилась нова картина уявлень про наслідки війни на побутовому рівні – повернення ветеранів ознаменувало «перевідкриття» раніше менш масштабних явищ: «шок окопів» («контузія»), посттравматичні розлади психіки, а також феномен «втраченого покоління» серед молоді, яка не змогла інтегруватися у мирне життя [107]. Тисячі скалічених і хворих учасників бойових дій, втрата мільйонів працездатних чоловіків й руйнування цілих громад першої лінії зіткнень перетворили війну на колективний досвід не героїзму, а жахів «м'ясорубки» та її щоденних наслідків [54]. Це змінило культурні уявлення про цінність життя та сприйняття війни як «природної» частини політики, проте, парадоксально, посилило нетерпимість між народами та суспільними класами.

Підсумки війни для **міжнародної системи** були ще масштабнішими, ніж її наслідки на фронті. Конфлікт уперше мав справді глобальний характер: колоніальні війська воювали в Європі, а бої на Близькому Сході, в Африці та

Азії вивели війну із рамок регіонального характеру. Це не лише зруйнувало європоцентричні уявлення щодо міжнародного порядку, але й прискорило розірвання зв'язків між колоніями та метрополіями, оскільки народи що воювали за імперію, почали справедливо вимагати більших політичних прав і соціального визнання. Сотні народів активізували боротьбу за самовизначення. Виникли нові держави та ідеології. Монархічні й імперські моделі не витримали тиску наслідків війни та внутрішньої напруги. У наслідок цього розпалися чотири великі імперії – Австро-Угорська, Російська, Османська та Німецька. Структури міжнародного порядку Вестфальської системи та принцип «балансу сил» у класичному його розумінні фактично також зруйнувалися, відкривши шлях до створення проекту Ліги Націй, як централізованої інституційної міжнародної моделі безпеки [111]. А також – нових підходів до врегулювання зносин. Хоч і недостатніх для стримування реваншизму у міжвоєнний період.

Таким чином, Перша світова війна стала одночасно вершиною та кризою модернової форми війни. Вона продемонструвала потенціал раціональної національної держави-імперії в умовах становлення індустріального суспільства – вивела здатність мобілізувати ресурси, раціонально організовувати насильство, управляти масовими арміями та виробництвом на новий рівень. А точніше – показала хибність цього шляху розвитку системи.

Друга світова війна стала не новим типом конфлікту, а екстремальним посиленням усіх закономірностей, які проявила і заклала попередня [129]. Перш за все, вона не відмовилась від індустріального принципу зносин – вона зробила його абсолютним [141]. Масштаби виробництва, мобілізації ресурсів та економіки перевищили рівень попередньої війни в рази. Проте саме ідеологічний чинник став тією новою рисою, яка радикально відрізняла Другу світову від Першої. Якщо Перша світова була боротьбою імперій, що керувалися раціональними національними інтересами, то Друга світова відкрила дорогу ідеологіям, що претендували на універсальність і абсолютну

істину. Фашизм, нацизм, японський мілітаризм, а також радянський комунізм структурно і методологічно ніби відтворювали модернову раціональність, але наповнювали її міфологічно-расовим та неоімперським змістом, що легітимізував необмежене насильство проти ворога. У логіці цих ідеологій воно перестало бути інструментом політики, а стало способом світосприйняття, творення «нової людини», «нового порядку», «нової єдиної світової імперії» на кістках ворога. На фоні цього розвиваються перші інструменти масового соціального контролю: картки, реєстри, пропагандистські бюро, цензура, мобілізаційні відділи, школи по «перевихованню». Саме через це війна перетворилася у **екзистенційне змагання** за право на існування народів, адже ворог більше не сприймався як людина – він став «заразою», від якої потрібно вилікувати світ, абсолютним злом. І кожен, хто хоч якось причетний до нього, має або донести державі, або бути репресованим разом із ним. Це вилилось у безпрецедентне масштабування і поширення практик ненависті, які стали фактором «нелюдського обличчя» Другої світової, зокрема:

- геноцид та «денаціоналізація» як елемент державної стратегії – Голодомор, Голокост, масові етнічні чистки, примусові депортації для «розбавлення» національної ідентичності населення тощо [50];
- використання масового сексуального насильства як психологічної зброї – японська армія в Китаї, Вермахт на східному фронті, Червона армія під час просування в Європу використовували його як акт прояву психологічної «домінації» над підкореним безособовим ворогом [76];
- випробування меж дегуманізації: концтабори, каторжні роботи, масові розстріли, досліди на людях. Зокрема, найвідомішим за своїми жахливими експериментами є японський «загін 731», тікаючи від якого вихідці зі Сходу у благали політичного прихистку в Третього Рейху;
- бомбардування цивільних міст в «тилу» тепер розглядалось як норма, включно з масовими нічними нальотами, які були спроектовані, щоб

зламати як мораль населення, так і винищити критичну інфраструктуру, яка забезпечувала провізією та зброєю фронт;

- повна ліквідація межі між цивільними і військовими: кожен громадянин вважався «елементом» ворожої системи – тепер індустріальна «одиниця» стала ідеологічною «одиницею». Адже, фактично, кожен із них був так чи інакше задіяний в роботі на систему, що знаходилась у війні – чи на фронті, чи в тилу. А тому він є однаковими її учасниками.

Ця війна також стала війною нової логістики й технологій: радары, синтетичні матеріали, новітня авіація, системи шифрування, моторизація, потужні танкові армії, авіаносці, підводний флот, ракетна зброя – кожна з цих технологій масштабувала уяву про потенціали сили держави [100]. Атомні же **удари по Хіросімі та Нагасакі** не просто завершили цю війну – вони **поставили остаточну крапку в можливостях Модерну**, створивши прецедент зброї, яка робить війну самогубною для людства. А тому – його використання не є раціональним.

Так, нова тотальна війна підняла на поверхню новий принцип космополітичної співдружності людства перед обличчям смертельної небезпеки «абсолютного зла» [93]. Стало зрозуміло, що нова система має бути заснована не лише на раціональних законах, а й на ідеалах, що їх формують. На руїнах війни виникла нова політична архітектура – ООН, система колективної безпеки, продовжились процеси деколонізації, а з ними і формування нових держав та ліній регіональних союзів. Нюрнберзький процес став прецедентом, коли війна була оцінена не лише як політичний, а й морально-правовий злочин. Виникають нові понятійні категорії – «злочин проти людяності», «етноцид», «воєнні злочини», ідея «універсальних людських прав». Тепер на держави покладається відповідальність перед людством, а не лише перед іншими державами, що було підкріплено в новій створеній системі міжнародного права. Утворився «моральний» каркас світопорядку, де динаміка між людиною і системою базується на «державі для

народу», а не лише «народу для держави». І де всі актори мають грати по правилам.

Таким чином, Друга світова підкреслила і водночас утвердила нову норму розуміння суспільних процесів – війна, як і структурне насилля, можуть бути приховані за інформаційним фасадом, побудованим на системі маніпуляцій довкола цінностей та ідеалів боротьби за мир [81]. На основі цього, новий світовий порядок привів людство в епоху **Холодної війни**, де воно вперше зіштовхнулось із глобальним біполярним протистоянням на ідеологічній основі, в якому категорії миру та війни стали розмитими. Наявність ядерного паритету між США та СРСР унеможливили розв'язання прямої війни між ними [63]. А тому «позаблокові» країни і колишні колонії стали об'єктом інтересів та площиною боротьби за розподіл світу на сфери впливу. **Методи ведення війни** адаптувались під ці нові умови, породивши феномени «проксі війн», популярності спонсорства терористичних та повстанських груп, глобального тіньового шпіонажу, вимушених революцій та переворотів, де руками третіх країн воювали дві наддержави [119].

Холодна війна зберегла тотальність протистояння, але перенесла його у сфери ідеології, пропаганди, ІПСО, економіки, розвідки та альтернативних важелів послаблення опонента, таким чином сформувавши модель, за якою в ХХІ столітті країни воюватимуть без оголошення війни за допомогою гібридних та невійськових методів. Попри чинник ядерної зброї, формується принцип – якщо наддержави можуть знищити одна одну, то виграє та, яка готова «пройти по грані» більше, ніж інша. І найголовніше – чинник інформаційної та ресурсно-економічної залізної завіси зберігатиметься аж до розпаду СРСР і кінця Холодної війни, що обумовлюватиме подальшу залежність нових держав від колишньої московської метрополії.

Форма війни, що сформувалася в епоху Модерну, настільки глибоко закарбувалася у стратегічній думці та масовій свідомості, що почала сприйматися як «класична» або навіть «абсолютна» модель війни поза

часом – тобто така, що нібито і є її справжньою природою. Хоча вона є лише історичною формою прояву в конкретних умовах, а не універсальним шаблоном, саме вона продовжує визначати інтерпретацію сучасних конфліктів як у публічному дискурсі, так і серед експертів. У результаті цього, аналіз російсько-української війни страждає від того, що форму сучасних конфліктів намагаються оцінювати понятійними категоріями, які притаманні зовсім іншим історичним умовам, але не сьогоденню. Таким чином, реалістична парадигма ставить знак рівності між природою війни та її модерною формою, яка характеризується наступним чином:

- 1) війна є зіткненням національних інтересів;
- 2) війна несе в собі суто прагматичні цілі (раціональність акторів);
- 3) національна держава є виключним суверенним актором;
- 4) мобілізація і військовий обов'язок як норма;
- 5) індустріальна гонка озброєнь визначає ефективність війни;
- 6) війна як боротьба добра проти зла, боротьба за правду;
- 7) війна розпочинається офіційним її оголошенням та завершується чітким визначенням переможців і переможених;
- 8) війна є симетричною, чітко розділення на тил і фронт, є позиційною;
- 9) міжнародна система працює на балансі сил форми доби Модерну.

Зокрема це проявляється в наступних уявленнях про процеси війни:

- 1) державний контроль, цензура і боротьба із «ворожими елементами» як частина боротьби із внутрішніми ворогами;
- 2) апелювання категоріями стримування та умиротворення;
- 3) ідея «народу для держави» обґрунтовує політичні рішення, а ідея «держави для народу» вважається егоїзмом і зрадою;
- 4) тотальна війна сприймається суто через призму Першої та Другої світових – окопної, симетричної, позиційної, індустріальної, масової. Якщо це не так – це «конфлікт», «криза» чи боротьба із тероризмом;

- 5) уявлення про «закони військового часу» - розстріли за непослух сприймаються як нормальна практика покарання;
- 6) парадоксальна сумісність уявлень про наявність і відсутність поділу на «військових» і «цивільних» та «тил» і «фронт» через сприйняття війни як суто збройного конфлікту за контроль територій.

Саме ця інерція мислення створює розрив між реальною природою збройного протистояння XXI століття та тими очікуваннями, з якими суспільства й держави вступають у війну, і якими методами вони користуються. Це створює проблеми у сприйнятті реального стану речей, прогнозуванні та пере- чи недооціненні значення певних нових елементів на причини війни, її природу та умови міжнародних зносин. Зокрема, як вже було сказано – всі ці зміни сприймаються як суто «розвиток інструментарію» класичної модернової війни. А тому, щоб зрозуміти, чому сучасні конфлікти – зокрема російсько-українська війна, – дедалі менше відповідають модерновій логіці старих теоретичних підходів, для початку необхідно розглянути ключові елементи, які трансформують обличчя війни сьогодні.

2.2. Фактори трансформації природи війни

Щоб зрозуміти, яким чином російсько-українська війна трансформує міжнародну систему, необхідно спочатку розглянути наступні ключові елементи, що змінили обличчя війни у XXI столітті та визначають нові глобальні правила гри для всіх гравців міждержавної арени.

В минулому столітті фактором, що спричинив трансформацію природи війни, виявилась індустріальна революція, що обумовила швидкі темпи виробництва як «розхідних матеріалів війни», так і розбудови відповідної інфраструктури та зміни підходу до встановлення зносин. Відкриття глобального ринку та міжнародних економічних організацій вплинули на нові методи поширення свого впливу та ведення війни. По аналогії,

найважливішим фактором, що спричинив трансформацію природи війни в XXI столітті виявився факт **становлення інформаційного суспільства**. Відбулась як перебудова інформаційних та фізичних логістичних зв'язків: якщо раніше держава мала монополію на управління інформаційними потоками по типу «держава – національні новинні служби - населення» і конкуренція відбувалась лише між ЗМІ всередині країни, то поява інтернету відкрила доступ всього земного шару до інформаційних потоків, долаючи фактор географічних обмежень. Із цим виник ряд важливих перетворень:

По-перше, тепер **держава перестала мати інформаційну монополію** на своє населення, але, водночас, отримала можливість реалізації комунікативної функції на іноземні громади в глобальному інфополі. Національні ЗМІ конкурують не лише між собою, а й із іноземними медіа та іншими «генераторами інформації», що ознаменувало добу боротьби за просування національних наративів за кордон, розквіту ІІСО та нових методів тіньового впливу на думку [55].

По-друге, народ тепер став не лише об'єктом впливу, а й суб'єктом генерації інформації – будь-хто із смартфоном тепер може стати джерелом та впливати на думку інших чи протистояти їй. Фіксація подій і наслідків відбувається фактично миттєво саме «низами» – російсько-українська війна **стала першою «війною наживо»** [85].

По-третє, формування іміджу держави розширилось із суто міжелітарних зв'язків у вимір всенародний – тепер населення має більше автономії і доступу до різної інформації, що надає більшої змоги формування уявлення про події чи людей. Відбувається розквіт громадської та громадянської дипломатії та неймовірний зріст ролі «м'якої сили»[115].

По-четверте, тепер держави змушені будувати свої стратегії в сфері інформації більш самостійно від інших сфер та диференційовано, із

врахуванням особливостей різної аудиторії: як соціальних груп свого населення, так і чужого, на який вони демонструють певний образ.

По-п'яте, це створило потребу у розбудові цілих стратегій захисту від впливу деструктивних наративів – від заборони певних ресурсів, до розірвання зв'язків у медіапросторі. Як, наприклад, в Україні після 2017 року відбулась заборона показу російських каналів та інтернет-ресурсів в медіапросторі задля захисту громадян від пропаганди [13].

По-щосте, викликало усестороннє розповсюдження брехні і перенасичення нею інформаційного простору – ні держава, ні інші люди тепер не можуть бути достовірним джерелом, адже кожен із них є упередженим. Навіть статистика та наука стала маніпулятивною через фактор збільшення кількості псевдо-професіоналів. До речі, із цим фактором із серпня 2025 року намагається боротись Китай – було випущено Наказ Центрального китайського Агентства кібербезпеки [122], згідно якого блогери, що публікують контент із тематики медицини, тепер мають мати вищу освіту із предмету своєї діяльності: але під перевірку потрапили також блогери із інших галузей експертності. Для пересічного громадянина питання того, «кому ти більше довіряєш» стало гостріше за те, «хто каже правду», адже на відділення правди від маніпуляцій та брехні тепер йде надзвичайно багато часу. Чутлива ж інформація приховується зацікавленими групами за іншими інтерпретаціями. Моніторинг «рівня довіри населення» став популярним мірилом рівня народних симпатій та ефективності проведених інформаційних кампаній.

По-сьоме, нова хвиля технологізації зумовила цифровізацію всіх сфер життя – банкінгу, державних послуг, архівування та передача інформації, створення національних цифрових застосунків типу «Дії» та «Резерв+», що збирають, структурують і зберігають в розгалуженій державній цифровій системі інформацію про громадян тощо. Що, в свою чергу, спричинило виникнення нового інструментарію ураження ворога: кібератак, ботоферм,

фабрик «тролів», фішингу та інтернет-шахрайства. Наприклад, українська тактика ураження банків країни агресора, тимчасове захоплення теле- та радіомовлення стали наочною демонстрацією війни цих інструментів війни у кіберпросторі. Хоча вони були використані як тактичні, проте та ж експансія і протистояння у культурно-інформаційному просторі має характер стратегічний. Згідно звіту Microsoft у 2022 році [157], перші хвилі російських кібератак почались задовго до початку наземних баталій. Інша їх стаття «Гібридна війна в Україні»[41] говорить, що за кілька місяців повномасштабного вторгнення Росія здійснила 237 кібероперацій по Україні, з яких близька 32% були зорієнтовані на дестабілізацію державних органів і близька 40% по об'єктах інфраструктури. Українська команда з реагування на кіберінциденти (CERT-UA) зафіксувала 2194 випадки заподіяння шкоди в українському цифровому полі Росією за 2022 рік [151]. Як підсумок, аналітики пояснили, що стійкість українського кіберпростору була зумовлена тим, що частина чутливих і критичних її вимірів були перенесені на хмарні сховища союзників в Європі.

Таким чином, поява інформаційного суспільства, окрім розбудови глобальної інформаційної площини взаємодії народів, а також перебудови певних засад організації діяльності інституцій, призвела до розквіту раніше вторинного виміру війни. А саме стало ясно, що контроль над «картиною світу», або **«завоювання розумів» стало визначальним методом ведення сучасної війни**, та тенденцією, згідно якої великі держави намагаються поділити сфери впливу у віртуальному вимірі[15]. Дезінформація, контроль медіа простору, маніпуляції та наративний вплив на свідомість сьогодні є потужними факторами загроз для державної та міжнародної політики [166; 174]. На відміну від попередніх війн, де ці інструменти були епізодичними та тактичними, наразі «інформаційний фронт» іде на всіх рівнях, куди залучені всі суб'єкти всіх масштабів та ієрархії. Кіберпростір же є тактичним інструментом забезпечення стратегічної переваги в асиметричному

гібридному протистоянні шляхом розхитування стабільності системи ворога. Якщо Холодна війна показала важливість ідейно-ціннісних засад у формування природи суб'єкта, то російсько-українська війна продемонструвала, що не обов'язково потрібно контролювати країну фізично, щоб поширити на неї свій вплив, і що війна, як і мир – є станами розуму.

Наступним зрушенням в характеристиках війни став фактор розмиття та трансформації принципів суб'єктності. В ХХІ столітті стало ясно, що інститут держави, хоч все ще зберігає основні важелі контролю, поступово втрачає свою монополію у процесах впливу на суспільство та міжнародні відносини. По-перше, через децентралізацію та посилення недержавних акторів, по-друге, через фактор збільшення потенціалу суб'єктності для окремо взятої особистості чи групи.

Говорячи про **перший аспект**, упродовж останніх десятиліть приватні військові та охоронні компанії значно укріпили себе як суб'єкта і розширили мережу діяльності – тепер вони можуть виконувати завдання, які ще століття тому були виключно у відомстві державних сил: участь у війні, бойових операціях, охороні, розвідці, підривних операціях в тилу ворога, викраденні людей та тіньовому обігу наркотиків, рабів, зброї тощо. Наприклад, як ПВК Вагнера під патронатом РФ виступають в якості сил, що контролюють стан внутрішніх справ певних африканських країн, усуваючи політичних опонентів дружніх до московського режиму диктаторів. Те саме і щодо терористичних угруповань – тепер вони можуть більш організовано, цілеспрямовано та деструктивно впливати на стан справ у регіоні чи конкретній країні, а також використовуватись державами як інструмент прихованого примусу. Наприклад, США у часи війни в Афганістані пропонсували місцевих терористів, які мали виснажити радянські війська в регіоні задля обмеження просування впливу СРСР на Схід та Південь регіону [106]. Проте це призвело до неочікуваних наслідків – укріпленню міжнародного ісламського тероризму і становлення їх течій як організованих недержавних акторів. Наразі вони вже

можуть самотійно і відкрито влаштовувати перевороти в певних країнах, здобуваючи все більшу суб'єктність на міжнародній арені.

Посилення такого роду акторів призводить до ситуації, коли великі держави можуть брати на себе певні зобов'язання, а потім використовувати терористів чи ПВК як силу, що сприятиме реалізації їх політичних інтересів попри ці домовленості. Таким чином, утворюється «лазівка»/«вікно» в міжнародному праві – один актор де юре на іншого не нападав і війну не оголошував, проте де факто він є ініціатором порушення суверенітету іншої країни. Це надає можливість агресору уникати правової та іміджевої відповідальності за заподіяну шкоду та витратити менше коштів, ніж пішло би на повномасштабну війну. Такий підхід став ще однією особливістю гібридних війн ХХІ століття, який проявився у стратегії збройної агресії РФ проти України та у придушенні суверенних устремлінь «посттоталітарних країн близького зарубіжжя» - Грузії, Вірменії, Азербайджану, Казахстану [20].

Проте кооперація і спонсорство силових угруповань не є суто державним методом досягнення цілей – послугами приватних «охоронних» компаній також користуються олігархи та могутні політики: для захисту себе, володінь чи бізнесів, а також усунення «незручних людей», що де факто є приватною армією. Важливо зазначити, що організовані найманці не є новим явищем в історії – згадки про таких присутні ще у часи Середньовіччя: безземельні лицарі, молодші сили вельмож без успадкованої власності, колишні злочинці чи просто люди, що не мають бажання заробляти мирним способом, об'єднувались у групи «вільних списів» (“free” – «вільний», “lance” – «спис»), котрі заробляли організованим розбоєм, захистом володінь, або участю у війні на стороні того, хто більше заплатить [183]. Тобто, не мали постійного покровителя чи хазяїна, і вступали у договірні зносини в обмін на кошти чи інші блага. Вони стали прототипом ПВК у своїй військово-силовій іпостасі, і прототипом вільно найманих робітників «фрілансерів», що виконують епізодичну роботу за домовленістю. Свого роду симбіоз на базі

запиту та пропозиції. Цікаву думку розкрив у своєму есе І. Істомін, проаналізувавши «дилему принципала-агента» [88], згідно якої використання даних груп може бути хоч і вигідним, проте не гарантує реалізації інтересу принципала у задуманому вигляді, а також може бути розірване, якщо агент стане достатньо сильним, щоб завершити співпрацю.

Другим же аспектом процесів зміни принципів суб'єктності є перехід від розуміння людини виключно як ресурсу (модерновий реалізм) і об'єкту впливу (конструктивізм) до **феномену «людини-провідника»** (інтеракціонізм). Інформаційне суспільство і технологізація зумовили те, що людина стала самостійно ретранслювати інформацію та формувати інтерпретації подій. Фактично, індивід став автономним агентом комунікації, а його поведінка – вагомим чинником впливу на інших та середовище [110]. Таким чином у контексті «завоювання розумів» діє принцип – якщо система здатна змусити людину погодитись із певними ментальними конструкціями, то на підставі цього вона здатна спрямувати дії даної особи у потрібне русло. Тобто, як стверджували біхевіористи – середовище формує поведінку особи. Тому, в умовах інформаційного суспільства виникає стан тотальної конкуренції між системами за людину як «провідника». Адже простір думок кожної окремої особистості є віртуальною площиною існування різних концепцій, інтерпретацій, світоглядних парадигм та фактів. А тому домінація певних ідей дійсно напряду впливає на моделі його поведінки.

Проте такий вплив спрямований не лише на раціональне переконання, а й на глибинні структури світосприйняття, адже навіть логічні аргументи лягають чи не лягають в залежності від комплексної парадигми світоглядних переконань. Оскільки ієрархія цінностей у свідомості конкретної людини нерівнозначна, а її поведінка має також емоційні та психологічні драйвери, завданням інформаційного фронту є не стільки примусити людину змінити переконання чи пояснити їх, скільки створити умови, за яких вона добровільно прийме потрібні інтерпретації та стане їх носієм. А зробити це можна лише

підбираючи потрібні слова, що матимуть резонанс із переконаннями особи. Для цього використовуються фальсифікації даних, ІПСО, пропаганда, апеляція до страхів, відчуттів чи потреб в самоідентифікації. Виявивши у свідомості індивіда засади, через які вона сприймає світ беззастережно, певна система зможе апелювати до них задля підтвердження «правильності» власних наративів. В такому ключі людина виступає об'єктом впливу. Але коли вона починає самостійно продукувати, тиражувати чи втілювати певні ідеї в практичну діяльність – стає суб'єктом та активним учасником боротьби за лобювання інтерпретацій. Таким чином, **цінність людини для «завойовника розумів»** полягає саме в тому, щоб вона добровільно й щиро відтворювала його ідейно-ціннісні установки у власній діяльності: публікаціях, комунікації, роботі, волонтерстві, голосуванні на виборах, і навіть у дрібних повсякденних практиках типу вечірньої молитви, «намазу», чи святкуванні червоних дат у календарі. Так, не всі практики обов'язково знищуються і замінюються новою системою, але умовою для цього є їх нешкідливість. Так, наприклад, християнська церква, коли зрозуміла, що не зможе викоринити всі народні традиції, почала замінювати сенси, які у них вкладаються населенням [89]. Імперії, котрі відчували, що сильна національна ідентичність підкорених народів може швидко їх зруйнувати, використовували практики, які б дозволили «розбавити» їх відносну моноетнічність чи вплинути на самоідентифікацію – через трудову чи насильну міграцію, через практику поширення мови метрополії, централізацію влади та ресурсів тощо. Тобто, щоб зменшити ступінь тертя між різноманітними елементами всередині себе шляхом утворення певних спільних точок дотику та достатнього обмеження їх суверенітету.

Таким чином, у XXI столітті межа між суб'єктом і об'єктом стає розмитою. Індивід одночасно і поле битви, і інструмент, і учасник сучасної війни. Будь-яка дія актора із достатнім рівнем суб'єктності має певний вектор спрямування по трансформації довколишньої реальності (більшою чи меншою

мірою) саме під його ключову системну ідею – а відтак, ступінь впливу на нього іншими акторами є майже мінімальним. Ті ж, хто суб'єктності позбавлений, апріорі залишаються об'єктами впливу для реалізації чужої ідеї. Але людина, суб'єктна чи ні, все одно є приналежною до різних соціальних структур – сім'ї, професії, держави, гуртків по інтересам, тощо. В даному контексті кожна особа різниться лише за кількома параметрами: ієрархією цінностей, ієрархією значущості соціальних систем у власних очах (що відповідає внутрішнім цінностям), своєю роллю в даних системах, а також рівнем власної суб'єктності.

Отже, у ХХІ столітті людина стала постійним вузлом взаємодії між віртуальними структурами із певною ідеєю та фізичною площиною, а війна стає розподіленою між мільйонами мікро-учасників. Це робить окрему особу не лише уразливою до маніпуляцій в умовах інформаційного шуму, але й, парадоксально, винятково небезпечною для ворожої системи: одна людина із телефоном здатна розкрити позиції військової колони, критичної інфраструктури, зірвати законспіровану операцію, задокументувати злочин чи розповсюдити певні факти на широку аудиторію. Тому наразі ми спостерігаємо, як **вперше в історії повернення потенціалу до суб'єктності індивіда стає рушійною силою** повільного, але поступового відходу державних структур із ключових позицій в творенні нових умов майбутнього світопорядку. Разом із цим, збільшується суб'єктність і в усіх соціальних системах недержавного гатунку. А відтак, такі спільноти також стають як об'єктом інтересу держав, так новими «акторами-початківцями» в сфері міжнародних відносин. Через це постає додаткова проблема – боротьба за самовизначення народів знову стає одним із найчутливіших полів для маніпуляцій у міжнародній політиці. Це право, що закріплене у Статуті ООН [47], мало на меті створення власних держав для народів, що були її позбавлені, задля відновлення історичної справедливості ненасильницьким, цивілізованим шляхом. Проте, в реальності воно застосовується вибірково і за

згодою провідних світових держав. Зокрема, воно також стає прикриттям для сепаратизму і ослаблення суб'єктності існуючого гравця, якщо це входить в інтереси когось із сильних держав [71]. Так, ДНР, ЛНР, Абхазія, Пд. Осетія та інші квазі-республіки були утворені Росією задля контролю і наочної погрози для держав «близького зарубіжжя», що станеться із ними, якщо вони діятимуть не в інтересах РФ [184]. Так само «курдське питання» залишається десятиліттями невирішеним, адже реалізація їх державності, нехай і на невеликій території, суперечить інтересам Туреччини, Сирії, Іраку та Ірану. Це призводить до парадоксальної ситуації: багатомільйонний народ із власною історією, мовою та ідентичністю залишається «вічною транскордонною меншиною», піддається постійним обстрілам зі згоди країн перебування в рамках «спеціальних військових операцій» Туреччини [73]. Водночас, у сирійському та іракському конфліктах курди отримували певне тимчасове визнання з боку США та союзників в рамках боротьби з «ІДІЛ». Так само, як і азійські народи РФ, котрих нині масово відправляють на війну з Україною замість росіян, але, водночас, системно пригноблюють та репресують при найменшій згадці про дотримання їх права на автономію самоврядування [1][10]. Що вже говорити про століття примусової русифікації, репресій, знищення елементів культури, розрідження концентрації етнічного населення як в часи СРСР, так і продовження цих практик сьогодні – кримські татари, українці Зеленого клину, Донбасу, фіно-угорські, азійські та інші народи неодноразово «перемішувались» із російськими переселенцями задля зняття будь-якого питання про самовизначення з порядку денного [8]. Асимільована Кубань є ще одним історичним прикладом того, як втрата мови, демографічна інженерія та агресивна пропагандистська політика змогла стерти політичну суб'єктність цілої спільноти етнічних українців.

Сучасна же російська стратегія «руського мира» [6] до неможливого абстрагує визначення того, хто є «носієм російської ідентичності» - через що нібито розв'язує собі руки для втручання у внутрішні справи будь-якої країни.

Все ж, попри популярну риторiku, це проблема не самої мови – це проблема присутності при владі еліт, які наставляють політичний курс в країні на вектор тотальної війни та асиміляції задля власного збагачення і утримання позиції владності. Попередньо ми визнали, що інструментом війни може стати будь що. А тому проблема не в наявності певної характеристики в об'єкта, а в тому, ким, для чого і в який шлях здійснюється така політика. Англійською наразі говорить майже весь світ, але це, наприклад, не освячує американцям війну проти Польщі, Японії чи України. Проте, на противагу, освячує її «поширення демократичних цінностей», де інструментами виступає ринкова економіка, через яку здійснювалось поширення американської моделі світового устрою і стилю життя і форми цінностей. Такі подвійні стандарти звісно підсилюють факт, що будь-що, навіть ніби абсолютно миролюбні речі типу людських прав можуть стати елементом маніпуляцій з боку сильніших акторів для реалізації ними своїх завойовницьких політичних цілей. Так, хоча поведінка Росії і є найбільш грубим і демонстративним прикладом застосування цієї стратегії, але інші актори типу Туреччини, Китаю, США, та тоталітарних країн ісламського світу також достатньо активно її застосовують.

У контексті вимушених міграційних процесів важливо врахувати ще один кейс впливу недержавних акторів – масового процесу переселення мусульманського населення до Європи. Він розпочався на тлі «Арабської весни» після 2011 року, сирійської війни та ряду криз на Близькому Сході та Північної Африки. Це стало точкою відліку у процесі, що отримав назву **«ісламізація Заходу»** [164]. Дані перетворення мають декілька вимірів:

По-перше, це суттєве зростання питомої ваги мусульманських громад у загальному населенні Європи. За даними Pew Research Center, частка мусульман у Європейському Союзі у 2016 році становила близько 4,9% в середньому [56]. За статистичними підрахунками середньої та високої інтенсивності міграції, це число може зрости до 20% (в Швеції – до 30%) вже до 2050 року. Це означає, що мусульманські громади досить швидко можуть

отримати достатньо багато соціальної ваги в контексті впливу на прийняття політичних рішень та загалом сприяти стрімкому перетворенню культурного простору Європи під власні потреби та релігійні догми. Наразі спостерігаються дві паралельні тенденції. Перша – за даними Christians for Ukraine, в Німеччині до 2033 року планується закриття 10 тисяч церков, в Баварії – 2500 [23]. Причиною є процеси дехристиянізації та втрати релігійності у населення загалом. Друга – за статистикою PoiData.io, в Німеччині станом на 2025 рік нараховується близька 2963 мечеті [86]. За словами European Conservative, в Швеції наразі близька 300 ісламських молитовних будівель, на противагу тому, що в 2000-х роках на всю країну було лише сім таких місць [162]. Таким чином, в Швеції за 25 років відбулось збільшення кількості мечетей приблизно в 42 рази. В дослідженні О. Ошрі та Р. Ітжковіч-Малки говориться про те, що мусульманські виборці значно частіше голосують за ліві партії, на відміну від протилежних тенденцій не-мусульманських громадян, і що ця тенденція зберігається до і після їх інтеграції [128]. Автор пояснює це тим, що об'єднання мусульман відбувається на ідеї «колективної долі народу в еміграції» і протистоянні потенційній дискримінації з боку «консерваторів». Це підтверджує тезу про те, що мігранти в більшості випадків все ж залишаються носіями культури та ідейно-цінносних засад, а також самоорганізуються в повноцінні громади. А відтак, вони успішно виконують функцію «ретранслятора» в країнах свого перебування і можуть становити вагому конкуренцію для «європейської ідентичності» та потенційно у майбутньому змінити політичні вектори розвитку цих країн. Що частково спостерігається в контексті зростання електоральної частки мусульманської діаспори в певних країнах Заходу.

По-друге, формування великих осередків мігрантських діаспор у великих містах – Берліні, Лондоні, Марселі, Брюселі тощо - ризикує утворити свого роду «культурні анклав» [163]. Даний процес трактується неоднозначно – з одного боку це ніби нормальна частина адаптації нових груп,

з іншого – у випадку із мусульманами, це потенційний виклик попереднім інтеграційним моделям. Адже у певних регіонах виникла ситуація, коли внутрішні зв'язки, які розбудовують мігранти, працюють переважно для задоволення потреб лише своїх культурних груп. Це породжує дві тенденції – зростання автономії культурних спільнот (що є частиною процесу трансформації суб'єктності і її децентралізації від держави) та реакцію частини місцевого населення у вигляді охолодження до мультикультуралізму та зростання правого радикалізму у ставленні до мігрантів загалом [59].

У сумі ці процеси створюють свого роду третій вимір комплексної проблеми – зіткнення децентралізованої Європи (як політично, так і культуно-ідентично), із масовими потоками мігрантів, що організовуються в автономні групи зі своєю стійкою ідентичністю. Через що постає побоювання, чи не стануть ці організовані культурні групи, що стрімко збільшують масштаби своєї присутності, настільки потужними носіями своєї ідейності, що спровокують релігійне, політичне та ціннісне «завоювання» європейських країн зсередини. Адже, якщо люди є ретрансляторами ідей, то при «правильній» їх мобілізації утворюється достатньо потужна сила, яка може бути використана для розв'язання війни дистанційно та має потенцію до захоплення і трансформації усіх суспільних сфер під потреби ініціатора. По аналогії, із поширенням ідей більшовизму в імперській Росії, котрі згодом спричинили громадянську війну, збільшення носіїв ідеї ісламу сприймається нині як вагомий фактор загрози суверенітету європейських країн. Питання же біженців із України не розглядається як загроза суспільствам ЄС з причини близькості ідейно-ціннісних засад та культурної подібності. Хіба що його розглядали як значущу економічну проблему в контексті фінансових витрат – але до тих пір, поки не було підраховано навпаки достатню вигідність перебування українців в ЄС. За даними аналітичної записки Національного банку України [172], у 2022 році українські мігранти витрачали на основні споживчі потреби більше двох мільярдів доларів на місяць. За 2024-й рік, за

даними VoxUkraine, українці в Польщі сплатили лише податків та соціальних внесків на суму 15,1 мільярдів злотих, що приблизно еквівалентно 3,6 мільярдам євро [185].

Таким чином, розширення суб'єктності людини та недержавних систем, які вони утворюють, стає наступним важливим чинником трансформації природи війни: держава вже втратила монополію на інформацію, а також відчуває поступове позбавлення такої на насилля та фінансовий контроль. Середовище поступово стає саморегульованим, що зумовлює перегляд традиційних уявлень про війну та мир, а також формує багаторівневу і нелінійну логіку існування майбутнього світового середовища. Проте наразі ми можемо спостерігати короткострокове повернення ідей «національного інтересу» у політичному вимірі, як відповідь на зіткнення процесів децентралізації суб'єктності із старими моделями монокультурних суспільств із жорсткою вертикаллю влади та домінуючого впливу релігії. Таким чином, класичні теорії міжнародних відносин стикаються із помилкою державоцентристської логіки власних трактувань, яка була логічна в час Модерну, проте втрачає актуальність в умовах розширення акторів та поступової зміни принципу функціонування самої міжнародної системи.

Окрім всього вище зазначеного, фактор розширення і розвитку суб'єктності посилює й інший, не менш важливий чинник, що стає чинником трансформації природи війни – **фактор гетерогенності**. Гетерогенність міжнародної системи – одна з фундаментальних характеристик природи сучасних конфліктів, яка з особливою гостротою проявилася у XXI столітті. Попри те, що світ ніколи не був однорідним, донедавна цю різницю певною мірою компенсувала структурованість міжнародного порядку. У період Ялтинсько-Потсдамської системи існування лише двох провідних полюсів сили створювало достатньо жорсткі рамки, у межах яких навіть відсталим чи радикально відмінним у ціннісному вимірі державам було складно змінити глобальну чи регіональну рівновагу. Тодішня система мала виразний

«каркас», здатний поглинати колізії й конфлікти. Розпад біполярної моделі та становлення інформаційно-глобалізованого і технологізованого світу зруйнувало ці компенсаторні механізми: «залізна завіса» пала як і фактор жорсткої приналежності до Заходу чи Сходу, через що гетерогенність перестала бути нейтральною передумовою і стала одним із ключових факторів розладу міжнародної безпеки під хаотичними чинниками.

У сучасних умовах гетерогенність проявляється не лише як різниця між державами за рівнем розвитку і сили, політичними моделями чи культурними системами. Вона стала **асиметричною** за своїми наслідками, оскільки тепер нерозвинені або тоталітарні суспільства отримують доступ до високотехнологічних засобів ведення війни. Якщо раніше технологічна й індустріальна відсталість певною мірою гарантувала низьку здатність завдати масштабної військової шкоди, то нині ця залежність більше не працює. За даними Stockholm International Peace Research Institute [196], у 2012-2022 роках 75% поставок високоточної зброї до країн Близького Сходу та Африки отримали держави, які Freedom House класифікує як “partly free” або “not free”. Тобто системи, що позбавлені демократичних інститутів і схильні до насилля як основи політичної поведінки, отримують інструменти, які колись контролювалися лише високорозвиненими державами. Ця різниця у рівнях розвитку нерозривно пов’язана з різницею у ціннісних моделях, які визначають допустимість певних засобів – авторитарні держави в рази частіше застосовують практики політичних репресій, «брудні» методи війни, проксі-угруповання й порушення норм гуманітарного права, адже їх жорстка структура все ще ставиться до людини як ресурсу. Саме тому поява у таких держав високоточних систем має непропорційно шкідливі наслідки для регіональної та глобальної безпеки. Подібна ж ситуація спостерігається і з недержавними акторами, які отримали доступ до сучасної зброї, що дозволяє їм наносити збитки, порівнянні з діями більш сильних регулярних армій. Згідно даних Uppsala Conflict Data Program [181], за 2009-2024 рік недержавне

насилля (“non state violence”) абсолютно домінує над класичним міждержавними (“state-based”) та односторонніми (“one-sided”) конфліктами:

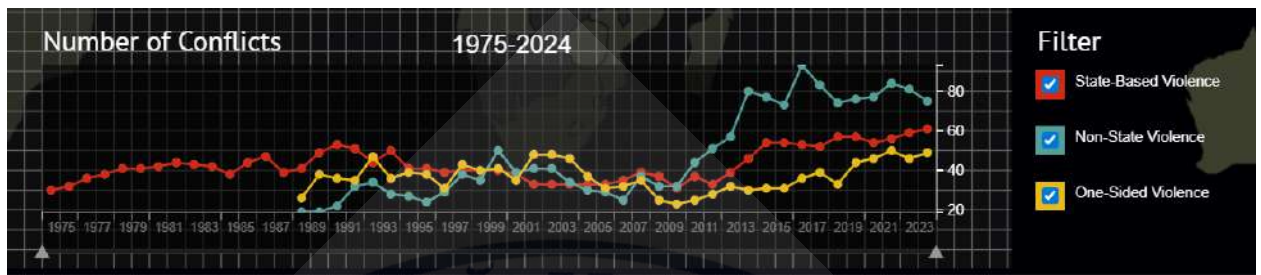

Рисунок 2.2. порівняльна динаміка популярності певних типів конфліктів у світі за період 1975-2024 років.

Таким чином, гетерогенність перетворюється на фактор непередбачуваності, адже логіка поведінки «нецивілізованих» суб'єктів не підкоряється класичним моделям стримування, що були орієнтовані на держави, а не альтернативних акторів. Те, що працювало між США та СРСР – взаємне гарантоване знищення, раціональний розрахунок ризиків, прозорі канали комунікації, – абсолютно не працює у відносинах з акторами, для яких смерть системи не є стримуючим фактором, а цивільні втрати не мають політичної ваги. У результаті стародавній принцип «сила = відповідальність» втратив сенс: суб'єкти без відповідальності та без стабільних інституцій отримали силу, яку їхні системи не здатні контролювати морально, інституційно або стратегічно.

Однак гетерогенність не обов'язково призводить до деструктивних чинників. Наприклад, передача зброї від сильнішої держави до слабшої може супроводжуватись інституційною модернізацією останньої. Так, паралельне поєднання військової допомоги та реформ дозволило Південній Кореї перетворитися з відсталого держави на демократичну силу, країнам Центральної Європи – інтегруватися в НАТО, Україні – у 2014-2024 роках здійснити найбільшу реформу сектору безпеки за всю свою історію [34; 170; 179; 83]. У цьому сценарії сильніша держава як провідник цивілізаційної ідеї

виступає каталізатором вирівнювання ціннісного та інституційного розриву у міжнародній системі в контексті «підтягування слабших» за собою. Але також є і протилежний сценарій: коли інституційно слабкі та авторитарні держави отримують підтримку сильніших патронів – це лише поглиблює рівень загрози. Приклади сирійського режиму, африканських диктатур, яких підтримує РФ, або іранського патронату над шіїтськими групами демонструють, що у цих випадках модернізація не відбувається – лише ускладнюється структура насильства, зростає нестабільність, система існує лише завдяки силовому диктату, що підтримується ззовні.

Таким чином, фактор гетерогенності стає ще одним важливим чинником трансформації сучасної війни. Він визначає, чому конфлікти стають більш тривалими, асиметричними та непрогнозованими. Чому недержавні актори відіграють дедалі вагомішу роль. Чому інструменти війни і миру більше не розподіляються пропорційно можливостям і рівню розвитку суспільств. Чому традиційні моделі стримування втрачають ефективність. Умовно кажучи, **світ перестав бути системно «впорядкованим» за моделлю, яку визначило минуле століття.** Тому наразі ми спостерігаємо саме поступовий **процес ерозії старої ієрархії акторів та поглядів на основних суб'єктів війни.** Кожен із нових недержавних акторів має власну мету, сферу діяльності, розуміння допустимого, а також доступ до приблизно однакових технологічних можливостей. Єдине, що їх відрізняє – масштаби ресурсів, які дозволяють вести довготривалі конфлікти, або ні. Саме тому гетерогенність XXI століття – один із головних чинників «хаотизації» системи міжнародних зносин, трансформації природи війни, а також процес, який здійснює перебудову логіки взаємин, що має лягти в основу майбутнього світопорядку.

2.3. Прояви еволюції природи війни в умовах російсько-українського протистояння

У попередньому підрозділі нами було проаналізовано ключові тенденції глобального міжнародного середовища, що визначають його структурну

переорганізацію та зумовлюють трансформацію явища війни у ХХІ столітті. Ці процеси – від нових викликів міжнародній безпеці і поступового зменшення ролі держави як суб'єкта, до становлення нових вимірів взаємозв'язків акторів у поєднанні із значним фактором гетерогенності, – створюють основу для розуміння того, як саме змінюється поле (“battlefields”) та характеристики сучасної війни (“character of war”) та збагачується варіація її інструментів (“warfares”). У даному ж підрозділі ми зосередимо увагу на тому, які саме вектори трансформації задала або суттєво прискорила російсько-українська війна. Це протистояння стало не лише найбільшим конфліктом в Європі з часів Другої світової, але й свого роду «майданчиком» із тестування війни нового типу, переосмислення традиційних уявлень про силу, стійкість та безпеку. Саме тому дослідження цього конфлікту дозволяє ідентифікувати конкретні напрямки, за якими дана трансформація вплинула на явище війни та які тенденції цей процес задає на шляху до майбутнього світового порядку.

По-перше, війна ХХІ століття демонструє не стільки заміну старих стратегій новими, скільки їхнє складне нашарування та комбінування. Російсько-українська війна показала, що класичні військові підходи періоду ХХ століття набувають нового значення, але одночасно доповнюються цифровими, психологічними та нелінійними інструментами. Таким чином, ми вже не можемо аналізувати її із призми старих парадигм, але і нові упускають щось надто важливе, гіперконцентруючись на певних односторонніх акцентах.

З одного боку, звісно, повертається класика «великої війни» – масові артилерійські «дуелі», танкові та мотоциклетні прориви, позиційна боротьба, стратегічне значення тилу і його глибокого розташування від лінії зіткнення. Саме артилерія залишається «богом війни» на Донбасі як до, так і після 2022 року, а потреба у важких броньованих машинах зберігається, незважаючи на появу новітніх високоточних засобів їх ураження та міжконтинентальні ракети [190]. З іншого, виявилось, що **традиційні інструменти працюють тільки в поєднанні з новими.** Вперше в історії, Україна масово і системно інтегрувала

високотехнологічні рішення, які повністю переписали правила ведення операцій. Серед ключових – застосування дронів та впровадження кібер-розвідки. Якщо у XX столітті точна артилерія вимагала дорогих розвідувальних операцій та масово атакувала «небо» і «землю» в місцях дислокації супротивника біля лінії фронту, то тепер навіть невеликі військові підрозділи (та навіть цивільні) можуть коригувати вогонь за допомогою смартфонів, виборюючи певну перевагу проти набагато більших сил супротивника [94]. «Дрони-камікадзе» стали дешевим і масовим еквівалентом високоточної зброї, яку зміг для Росії виготовляти Іран та Китай. Внаслідок цього Україна фактично винайшла нову модель тактичної війни, де стратегічну перевагу дає не кількість важкої техніки, а швидкість адаптації та інновацій, котрі зможуть компенсувати варіативне застосування точкових та масових ударів ворога. Контрудари по території ворога (наприклад, підрив нафтобаз у Белгороді, Рязані, Орлі та інших регіонах РФ) стали можливими без необхідності порушувати повітряний простір літаками.

Водночас, Росія атакує як військово-промислові, так і цивільні об'єкти без розбору, що говорить про те, що стратегія тотального виснаження все ще має «нелюдське обличчя» - яка різниця, атакувати заводи, чи вдарити по об'єктам теплової інфраструктури, щоб ускладнити щоденну роботу населення як тилової сили. Те саме стосовно ураження житлових об'єктів – воно призводить до деморалізації, збільшення роботи для місцевих рятувальних служб та створює навантаження на бюджети громад. А все разом призводить до потреби тотальних вкладень для ліквідації наслідків задля можливості пережити холодну зиму. Саме фактор розгалуженої загрози ударів з неба, акваторій і землі створив потребу у розбудові складніших і багатоцільових систем протиповітряної оборони, що можуть ефективно збивати як шахеди, так і ракети [156].

Ще один аспект цього виміру – це повернення глибоко ешелонованої оборони, але в поєднанні з цифровою координацією. Видозмінені окопи, але

класичні бліндажі, протитанкові загородження та мінні поля залишаються одними із атрибутів бойових дій, що утримують широку лінію фронту від масованих наступів особового складу ворога. Фортифікації все ще будуються, але у спрощеному форматі, з урахуванням стратегічного значення об'єкта і непомітності для ворога в умовах постійної розвідки за допомогою квадрокоптерів із тепловізорами. Однак ефективність всіх цих заходів реалізується через інтеграцію методів отримання і передачі інформації:

- 1) цифрових карт бойових дій в реальному часі;
- 2) систему управління військами типу «Дельта», що збирає дані про позиції ворога та власних військ, отримує та опрацьовує за допомогою III дані з дронів, камер, радарів, розвідувальних звітів;
- 3) мережевих сенсорів – датчиків руху, акустичних сенсорів артилерії;
- 4) зв'язку через систему “Starlink”, що забезпечує безперервність та швидкість передачі даних від командування до військ і назад;
- 5) автоматизовану передачу координат для артилерії;
- 6) нагрудні камери, що виконують трансляцію «наживо» та забезпечують фіксацію дій солдат задля недопущення ними злочинів.

Таким чином, Україна фактично створила гібрид військової оборони нового типу, де земляні укріплення поєднані із розгалуженою системою аналізу і протидії загрозі як «м'ясних штурмів», так і варіативних атак із неба. Усе це підводить до ключового висновку: сучасна війна – це не технологічний розрив між епохами, чи «гібридна війна+» а взаємодія між минулою війною та її майбутнім типом, що створює багатовимірне поле бою «тут і зараз». Український досвід показує, що перевагу здобувають ті, хто здатен розуміти логіку як XX століття, так і використовувати технологічні інновації XXI століття. **Принципово новим аспектом, що відмежував рушії війн Модерну від сучасних став гуманітарний фактор.** В попередню епоху конфлікти були більш прагматичні та раціональні. Тепер же стимулом для їх початку може бути захист цінностей чи діаспори, розбудова демократії, усунення

небезпечних елементів від влади чи внутрішньополітичної кризи загалом. Тобто, поява ширшого спектру абстрактних, ідейних та ірраціональних уявлень про допустимі причини початку інтервенцій, у поєднанні із невійськовими мотивами і засобами по зміні внутрішніх процесів певної країни, що є осередком нестабільності для регіону.

По-друге, Російське вторгнення до України у 2014 та особливо у 2022 роках продемонструвало глибоку кризу системи міжнародної безпеки, що формувалася після Другої світової війни. Виявилось, що фундаментальні інститути та домовленості, на яких мав би триматись глобальний порядок – ООН, ОБСЄ, НАТО, Будапештський меморандум, режим контролю над озброєннями тощо, – не тільки не змогли запобігти агресії та ревізіонізму, але й фактично виявляються паралізованими перед силою великих держав, які перші відверто порушують засади міжнародного права. Зокрема, ключові «інтриганти», Росія та США, через продовження своєї конкурентної діяльності черговий раз дестабілізують міжнародні відносини. Ускладнює все їх постійне членство в Раді Безпеки і право вето. Коли їм зручно – вони декларують благі наміри через міжнародні платформи і закликають до «співпраці і миру» на територіях третіх країн, а коли ні – діють попри рішення цих міжнародних організацій, задля реалізації власних національних інтересів більш грубо, але ефективно. Випадком, який в принципі попередньо підкреслив можливість таких заходів без особливих наслідків, стало бомбардування Югославії попри вето Ради Безпеки.

Після розпаду СРСР, Будапештський меморандум [116], який мав би забезпечити безпеку і суверенітет Україні після відмови від ядерної зброї, перетворився на символ «голослівності» гарантій великих держав стосовно захисту меншої країни у разі, якщо одна зі сторін-підписантів стане агресором [46]. Вето Росії в Раді Безпеки ООН унеможливило ухвалення будь-яких рішень щодо стримування чи завершення агресії в 2014 та в 2022 році [175; 176; 177]. ОБСЄ, яка мала забезпечувати моніторинг, була витіснена

з окупованих територій і не змогла виконати навіть мінімальний мандат. МАГАТЕ також ледве була допущена до аналітичної роботи за Запорізькій АЕС. Це створило прецедент, після якого український випадок став доказом і контраргументом для ідеалістичної теоретичної парадигми: **міжнародне право працює лише там, де його підкріплює сила і визнання** всіма країнами необхідності дотримуватись певних глобальних засад порядку. І якщо великі держави Європи ще керуються питанням цінностей у своїй політиці, то колишні наддержави як діяли виключно задля збільшення власної могутності, так і діють: в одних сферах тиснуть руки, а на інших – створюють один одному проблеми. Після зміни світового вектору безпеки із балансу сил на централізований інституціоналізм, вони конкурують за беззаперечне лідерство у встановленні правил гри для всіх – США використовує м'яку і «гостру» силу, що дозволяє їй їм впливати досить приховано, тоді як РФ використовує більш грубі методи, з огляду на природу режиму, що визначає їх політичний інструментарій. Взяті ними зобов'язання працюють допоки у них є в цьому інтерес. Таким чином, Будапештський меморандум призвів до угоди, в першу чергу, між США та РФ, котрі врахували власні вигоди. А на долю меншої країни їм виявилось більшою мірою байдуже. Тому **повернення політики сили та національного інтересу стало очевидним у кількох вимірах:**

По-перше, сама Україна була змушена переосмислити свою зовнішню політику: від традиційно миролюбного балансу між Заходом та РФ до прагматичної політики виживання та укріплення національної єдності перед лицем загрози. За даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), довіра до ООН, як інституції глобального миру, серед українців впала з 40% у 2010 році до 7% у 2023 [2]. Тому держава запустила низку автономних механізмів із укріплення своєї безпеки в умовах тотальної кризи, зокрема:

- Розвиток оборонної промисловості. В тому числі, обмірковуючи створення складної мережі оборонного сектору разом із країнами ЄС.

- Розбудови системи захисту в інфо- та кіберпросторі через посилення факт-чекінгу та дослідження нових технологій захисту даних, розвитку кіберполіції.
- Переходу до національної моделі «всеохоплюючої оборони» через низку окремих стратегічних документів та указів [14], що покликані об'єднати усі сфери суспільства у єдину систему обороноздатності країни. Сама доктрина відсутня в якості окремого юридичного акту, проте її суть реалізується через закон «Про основи національного спротиву» [12], реформу територіальної оборони тощо.
- Утворення танкових, авіаційних, артилерійських та ін. коаліцій [173].

Реформи сектору безпеки та інших сфер суспільства після 2014 та 2022 року, прискорення інтеграції в НАТО та ЄС, розбудова власного військового комплексу і стратегічне переозброєння стали відповіддю на світ, де угоди не стримують агресора, а середовище змінюється із шаленою швидкістю[34].

По-друге, в Європі повернулася логіка блоковості [156], але не у формі симетричних зон впливу «Захід-Схід», а у вигляді нової мережевої архітектури безпеки, в якій Україна стала ключовим елементом:

- формат «Рамштайн» - найбільша в XXI столітті коаліція військової підтримки, що об'єднала 54 держави та стала новою моделлю позаблокової колективної безпеки;
- посилення східного флангу НАТО членством Фінляндії та Швеції;
- двосторонні угоди безпеки між Україною із G7 та іншими країнами. В 2023-2024 році G7 стала не просто платформою економічної співпраці великих країн, а центром координації стримування РФ та Китаю;
- США, ЄС, Японія та Південна Корея координують «Східний вимір протидії» стосовно обмеження постачання високотехнологічних продуктів до РФ та КНР. За даними Bruegel, ці обмеження скоротили

імпорт високотехнологічних компонентів до РФ приблизно на 70% вже весною 2022 року [72; 155].

Усе це механізми, які працюють поза звичним міжнародним правом, але всередині нової реальності силового стримування.

По-третє, війна повернула безпекову концепцію «стримування через стійкість» (“deterrence by resilience”) [161; 92]. Україна показала, що навіть не входячи до НАТО, може бути ключовим актором, що відділяє агресивну РФ від європейського простору, і саме тому Захід змушений вкладати в оборону України більше, ніж власні безпекові інститути. Фактично європейські структури продемонстрували свою недієздатність в умовах загрози війни. Держави Балтії, Польща та Румунія визнали, що падіння України під російською навалою означатиме надзвичайний ризик прямої агресії проти них. Це ж підтверджують аналітики із RAND Corporation та Центру стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS), які відзначають, що ефективність української оборони зменшує імовірність ескалації у Балтійському регіоні [42; 152]. Тому у 2022 році кордони безпеки Європи не юридично, але фактично змістилися до кордону України. Це стало одним із перших зрушень у сприйнятті Євросоюзом значущості України: вона перетворилась на «східний форпост демократії», а не просто відсталу буферну країну, де проходять бойові дії. Таким чином, Україна стала ключовим стримувальним фактором у новій архітектурі європейської безпеки. Паралельно відбувається трансформація і в самих країнах Заходу: повернення до політики мілітаризації бюджетних витрат, збільшення оборонних видатків, перегляд стратегії розширення і співпраці нових країн із НАТО, обговорення можливості повернення до призову на службу. Тому війна в Україні стала ще й каталізатором нового циклу переозброєння, якого Європа не бачила з часів Холодної війни [167]:

- Німеччина оголосила «Zeitenwende» і підвищила оборонний бюджет до рекордних 85 млрд євро у 2024 [35];

- Фінляндія та Швеція вперше відмовились від багатовікового нейтралітету й вступили до НАТО;
- Японія збільшила оборонні видатки до 2% ВВП – це найбільший ріст із 1945 р. [90];
- Тайвань і Південна Корея провели перегляд доктрин оборони, вивчивши досвід України у використанні БПЛА, артилерійської мережевої координації та мобільної оборони [44];.

Всі ці фактори підтверджують: після 2014 та особливо після лютого 2022 року міжнародні інституції перестали бути гарантом миру – стало зрозуміло, що ключову роль знову все ж військові спроможності, альянси та сила, де параметри останньої тепер визначаються не лише в технологічності армії чи зброї, а й у вимірах гнучкості та диференційованості логістики і партнерства. Україна же опинилася в центрі цієї трансформації – але не як об'єкт, а як ключовий суб'єкт, який через власний досвід задає зміни в архітектуру безпеки як Європи так і всього світу.

По-третє, російсько-українська війна спричинила одну з наймасштабніших трансформацій глобальної економічної архітектури після завершення Холодної війни. Війна стала каталізатором процесів, які визрівали протягом десятиліть, але залишалися непоміченими на тлі «ейфорії» від глобалізації 1990-2000-х років. Сучасна світова криза засвідчила: глобалізація була не універсальною закономірністю розвитку світової економіки, а історичним етапом, притаманним лише певній групі сильних держав, тоді як паралельні процеси регіоналізації та локалізації ніколи не зникали, а відбувались паралельно із першим явищем [151]. Розрив економічних ланцюгів після 2022 року показав межі глобального ринку та обмеженість моделей, побудованих на надмірній взаємозалежності при «не ідеальному» міжнародному праві та опозиційних національних інтересах основних гравців.

Запровадження багаторівневих санкцій проти Росії з боку США, ЄС, G7, а також десятків інших держав створило унікальний випадок в історії сучасної економіки: вперше під санкціями опинилась держава, що була інтегрована у глобальні ринки техніки, енергоносіїв, фінансів, нафти, газу та продуктів харчування як потужний їх учасник [197]. Санкції не лише обмежили доступ Росії до західних фінансових ринків, високотехнологічного обладнання та інвестицій – вони фактично зруйнували стару систему крос-регіональних енергетичних зв'язків, яка існувала понад півстоліття. Тому Росія була змушена компенсувати втрату західних ринків і дефіциту товарів шляхом швидкої «переорієнтації на Китай» («китаїзація» Росії мала слабшу, але закономірну тенденцію і до 2022 року) [32][149], Індію, Туреччину та низку країн Глобального Півдня. Це радикально змінило географію російського експорту (як і імпорту), водночас демонструючи обмеженість концепції глобалізованої економіки: формування нових блоків може відбуватися дуже швидко, коли старі зв'язки втрачають політичну легітимність та коли її учасники зацікавлені в «обходженні правил гри», які намагаються просувати глобальні гравці типу США [124; 133]. До речі, на країни Глобального Півдня переорієнтувалась не лише РФ, а й Україна, котра не мала тут достатньої присутності [104]. Нова стратегія зовнішньої політики України зумовила форсовану підготовку кадрового складу та інформаційних кампаній для розбудови дипломатичних зв'язків із даними країнами. Історично, держави Глобального півдня ставляться із явною недовірою до США та їх союзників, але, водночас, потребують розбудови економічного партнерства задля збільшення власної політичної ваги у світі. Через що наразі відбувається свого роду змагання України, РФ та Китаю за заповнення цього «молодого» постколоніального каналу взаємозв'язку.

По-четверте, енергетичний сектор також став центром протистояння та поступової диверсифікації логістичних маршрутів. Європа, що десятиліттями забезпечувала власну стабільність в даній галузі на

дешевих російських енергоносіях, що транзитом проходили через Україну, була змушена здійснити безпрецедентний енергетичний «розворот» і шукати альтернативні джерела їх постачання [158]. Проекти LNG-терміналів, диверсифікація постачання газу з США, Катару, Алжиру, Норвегії, а також масові інвестиції в «зелену» енергетику створили нові маршрути буквально за кілька років. Зокрема, лише відмова ЄС від російського газу скоротила їх залежність із близька 45% у 2021 році до 8% у 2023-2024 роках [144]. Це найбільша енергетична перебудова у Європі з 1970-х років, яка підтвердила гіпотезу: енергетична безпека після тривалого забуття повернулася як аспект міжнародної політики в умовах світу «всепроникних» взаємозв'язків.

Повертаючись до тези про взаємозалежність, популярна у 1990-х та 2000-х роках ідея «невідворотності глобалізації» виявилася не лише перебільшеною, а й хибною. Високий ступінь інтеграції був характерний переважно для Заходу, який знову не зміг уникнути пастки «європоцентризму» у трактуваннях, і сприйняв власний досвід як універсальну тенденцію. Регіоналізація та локалізація ніколи не припинялись. Вони протікали поза увагою західного наративу. Так, наприклад:

- ЄС – регіональне об'єднання Європи;
- НАФТА/USMCA – регіон Північної Америки;
- МЕРКОСУР – ринок Південного «конусу»;
- АСЕАН – Південно-Східна Азія з власною системою безпекових і економічних інтересів.

Жодна з цих організацій не є глобальним формуванням. Вони – продукт саме регіональної інтеграції. Сьогодні ця логіка наочно демонструється через створення додаткових майданчиків у різних вимірах взаємодії між державами певних регіонів. Так, раніше нами було проаналізовано процеси фрагментації міжнародного спорту [22; 21], які відбуваються на фоні санкційної політики стосовно РФ на Олімпійських іграх. Поява інституту «нейтральних

спортсменів» викликала незадоволення російських еліт стосовно ускладнення пропагандистських акцій на міжнародних заходах, через що вони вирішили «посилювати вітчизняний спорт» та створювати альтернативні події типу Азійських ігор зі своїми новими «стратегічними партнерами».

Таким чином, світ поступово готується до багатополюсної конфігурації, де регіональні, а не глобальні структури чи гегемон, стають основними носіями безпеки у різних вимірах [67]. Загальна кількість санкцій проти країн-ревізіоністів, а також площин геоекономічного суперництва та збройних конфліктів призвела до формування умов, за яких світові ринки перестали бути платформою вільної взаємодії. Замість глобальної інтеграції спостерігається тенденція до фрагментації та реорганізації довоєнних маршрутів, яка проявляється найяскравіше у трьох вимірах:

- енергетиці – формування конкурентних регіональних ланцюгів. Росія тепер продає свій газ Китаю із великою знижкою, але компенсує її за рахунок вартості комунальних послуг для власних громадян;
- технологіях – поділ технологічних платформ США/ЄС та Китаю, битва за напівпровідники, стримування просочення дешевих китайських товарів на західні ринки;
- фінансах – спроби Китаю, Росії, Ірану, країн BRICS відмовитись від долара та створити альтернативні системи платежів. Окрім того, зростає популярність криптовалюти.

Ці процеси свідчать не про «кінець глобалізації», а радше про перші сигнали переходу до плюралістичного світового господарства, яке функціонує за логікою кількох (а згодом і більшої кількості) великих вузлів, а не однієї глобальної мережі. Для України же ця трансформація має подвійний характер. По-перше, Україна стала епіцентром найбільшого санкційного режиму сучасності, навколо якого формується нова політика безпеки та економічної взаємодії. Унікальна кількість санкцій проти РФ і Білорусі створила небачені

раніше прецеденти координації між США, ЄС, Канадою, Японією, Австралією та десятками інших держав [180]. Україна, хоч і не є формальним учасником цих блоків, стала стратегічним центром їхньої діяльності. По-друге, Україна інтегрується у нову економічну реальність Європи – з її диверсифікацією енергетичних зв'язків, переорієнтацією транспортних коридорів, трансформацією ринків і відбудовою промисловості під потреби військової економіки [200]. Зокрема, підіймається проблема конкуренції української господарської продукції із продукцією тієї ж Польщі, що породило ряд суперечок в двосторонній політиці між цими країнами [24]. Також, російсько-українська війна актуалізувала необхідність трансформації безпекової інфраструктури Європи до диференційованих ланцюгів виробництва, постачання, переміщення зброї та техніки, а також більш тісного співробітництва із обміну реальним досвідом ведення війни в Україні. Тому війна не лише змінила модель економічної взаємодії світу – вона перетворила Україну на один із ключових вузлів нової економічної, ресурсної, логістичної та безпекової конфігурації, де переплітаються інтереси великих акторів, регіональних економічних блоків і безпекових коаліцій.

Підсумовуючи результати розділу, можна наголосити, що попри видиму подібність окремих елементів російсько-української війни до воєн Модерну, вона лише частково відповідає їхній логіці й водночас істотно порушує її у трьох базових вимірах, що визначають природу війни. По-перше, **причини та мотиви** конфлікту більше не зводяться до боротьби національних держав за їх раціональні інтереси: вагому роль відіграють гуманітарні та ціннісні чинники, політичні ідентичності, історичні наративи та символічні конструкти, що виходять за межі класичних теорій. По-друге, сама **форма війни** вже не вписується в рамки індустріальної тотальної мобілізації, характерної для модернових конфліктів: їй притаманні асиметричний тип та гібридні методи, розмитість межі між фронтом і тилом, війною та миром, криза держав та участь недержавних акторів, горизонтальна самоорганізація

суспільств в умовах мережевої логіки протистояння. По-третє, **міжнародна система**, у межах якої розгортається війна, більше не нагадує модернову структуру «балансу сил», а радше являє собою постбіполярний «безпорядок» із процесами переосмислення взаємозалежностей, технологічною та логістичною фрагментацією, кризою міжнародних інституцій, конкуренцією між акторами різних типів за лобіювання власних наративів та сенсів. Саме ця сукупність зрушень робить російсько-українську війну принципово відмінною від класичних модернових конфліктів. Вона не повторює події XX століття, а радше «перепроживає» подібні переломні процеси, але вже в іншому історичному та технологічному контексті. Якщо для доби Модерну та тодішнього світопорядку індустріальна революція стала одночасно піком та кризою старих моделей зносин, то в XXI столітті аналогічну роль виконує інформаційна революція, яка змінює типи акторів, рушії поведінки, механізми впливу та загальні правила міжнародної взаємодії. Російсько-українська війна після 2022 року не повторює світові війни XX століття, але й вже не вписується у концепції гібридних конфліктів початку XXI-го. Саме тому перед сучасними дослідниками постає закономірне питання: чи є російсько-українське протистояння новою формою тотальної війни? Адже зсуви, які воно викликало, стосуються не лише сторін конфлікту та прикладних методів війни, а й того, як війна осмислюється: модернові теорії більше не можуть якісно пояснити події XXI століття, а нові – страждають надмірною описовістю. Ця невідповідність між реальними процесами та усталеними категоріями їх аналізу відкриває другий великий простір для дослідження, який буде присвячений трансформації уявлень про природу війни в контексті російсько-українського протистояння.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИРОДУ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ КОНФРОНТАЦІЇ

Війни XX століття сформували впливову, але парадоксальну колективну травму, яка і досі визначає уявлення про природу цього явища. З одного боку, укорінилися ідеї космополітичного братерства, цінності миру через ідею «ніколи знову», а також віра в універсальний гуманізм та глобальну співпрацю як гарантію запобігання новим катастрофам. З іншого – серед очевидців подій минулого виникло стійке «правило замовчування» жахів війни: як механізм психологічного самозахисту, як наслідок репресивних практик тоталітарних режимів, і як елемент розбудови післявоєнного міжнародного порядку. Ліберальні західні держави змогли вирішити цю проблему шляхом інституціоналізації політики пам'яті, тоді як Росія трансформувала це в ідеологічно заангажований «культ перемоги» та «священної війни».

Додатковим культурним наслідком стало те, що ідеї загарбницької чи раціонально-прагматичної війни Модерну втратили легітимність в очах людства у взаємопов'язаному глобалізованому світі, де будь-який найменший конфлікт може спричинити «ефект доміно» для цілого регіону або світу загалом. Це змусило держави перейти до логіки «неоголошених» і «обмежених» війн нового типу. Зокрема, «першим правилом політики» стало уникнення прямого вживання терміну «війна» і його заміна евфемізмами – тепер це «спеціальні військові операції», «превентивні удари задля самооборони», «контр-терористичні дії», «захист цінностей», «ліквідація нестабільності», «допомога братським народам», «гуманітарні місії з ліквідації внутрішньої кризи» тощо. Фактично виник новий підхід до «легітимізації» втручання через зміну наративів і розробки правил «коли можна» це робити. І такий підхід ефективний настільки, наскільки можливо в цьому впевнити власний та інші народи. Але також, не слід забувати про

результати – всі хочуть швидко і переможну війну без втрат, але ніхто не хоче мільйони трупів своїх співвітчизників і тим паче родичів [88]. Це зумовило використання обмеженого військового контингенту задля реалізації поставлених цілей на території третіх країн шляхом односторонніх чи гібридних засобів, замість регулярних армій.

Поєднання цих факторів створило розрив між реальністю нових конфліктів та застарілими уявленнями про них. Саме тому глобальна «публіка» і політичні еліти вже інстинктивно уникають навіть висування гіпотези, що російсько-українська війна після 2022 року може мати параметри тотального протистояння. Насамперед тому, що сучасний її досвід не збігається з модерними образами «світових війн». Це не порита окопами Європа, і не літаки-бомбардувальники над головами. Це війна через монітори, а не біноклі. Це ПВО, яке збиває по всій країні міжконтинентальні ракети, або дрони із «безпілотниками», що летять із неймовірною швидкістю та висотою [121; 120]. Це війна технологій, котра йде паралельно із тактичними штурмами, партизанськими операціями в тилу, та утримання загальних ліній зіткнення. Безсумнівно, це також війна інформаційна, культурна та економічна, де дані сфери виступають не суто як епізодичний інструмент зміни сил в асиметричному конфлікті, а як повноцінний «віртуальний» фронт [143]. Нинішня війна поєднує збройні і цивільні сфери протистояння, старі та нові стратегії, методи та засоби боротьби, де-юре має дві основні сторони конфлікту, до яких долучається ряд другорядних акторів, які впливають на перебіг подій. Усе разом це не вписується в «канони» тотальності 1914-1945 років, але й більше не вписується у логіку гібридних конфліктів XXI століття.

Таким чином, культурно-міфологізований спадок модернової епохи, що проявляється у вигляді стійкого абсолютизованого уявлення про «правильну» природу війни у поєднанні зі страхом перед її повторенням та проблемами класичних теоретичних парадигм, становлять основну перешкоду в якісному осмисленні російсько-українського протистояння. І саме ця невідповідність

старих рамок сприйняття реальній структурі сучасного насильства актуалізує дослідження наступних питань: чи відповідає російсько-українська війна ознакам тотальної війни, як вона впливає на трансформацію уявлень про війну, та як сучасні дослідники можуть подолати глухий кут застарілих теоретичних парадигм?

3.1. Нова тотальність війни

Концепція тотальної війни описує різновид збройного конфлікту, за якого війна поширюється на всі сфери суспільства, котрі стають площинами протиборств (“battlefields”). В умовах глобалізації це призводить до залучення ширшого кола акторів до цих процесів. На відміну від гібридної війни, де використання «не класичних» інструментів відбувається задля епізодичного нанесення ударів по слабких місцях супротивника для нівелювання асиметрії, тотальна війна може бути як симетричною (як Перша і Друга світові), так і асиметричною.

За цим концептом, конфлікт може бути визнано тотальним в разі масштабної його присутності в площинах часу, простору та сфер діяльності суспільства. **Часовий вимір** перш за все проявляється через неминуче затягування війни на значні терміни, адже всі сторони мобілізують свою могутність в максимальному ресурсному еквіваленті, що унеможливорює блискавичне завершення боротьби через масштаби протистояння. Гібридна війна також здатна бути пролонгованою у часі – російсько-українська війна до повномасштабного вторгнення тривала довгі 8 років, проте все залежить і від наступного контексту. А саме – тотальна війна ведеться до повного виснаження ворога, де кінцевою метою часто є не лише перемога на фронті, а повний підриг його суспільної/державної системи. Гібридна же війна зазвичай несе вужчі цілі – наприклад, недопущення зміни в іншій країні політичного курсу чи нарощення озброєння тощо, але не повний розвал її соціальної структури. Також, важливо зазначити аспект мобілізації часу громадян – від

волонтерської роботи (час + ресурс особи) до вимушеної зміни ритму життя через повітряні тривоги, «блекаути», протести і демонстрації серед громад «вдома» та діаспори за кордоном тощо. До того ж це постійне утримання уваги населення в інформаційному вимірі: все має нагадувати, що «зараз йде війна – треба діяти відповідно», щоб індивід в своїх вчинках зважав в першу чергу на цей фактор і здійснював пожертви коштів, підтримував і відвідував заходи, голосував за потрібні наразі реформи тощо. Тобто, все це в комплексі утворює свого роду «побутовий стан середовища», на який більшість не може не зважати, і який дозволяє воюючій системі здійснювати «тайм-менеджмент населення» задля своїх потреб з їх умовно добровільної згоди.

В сучасних умовах взаємопов'язаного світу аспект трансляції подій війни «наживо» став визначальною рисою нинішньої війни – тепер держава отримує потенціал використовувати не лише ресурси власних громадян, а й сприяти залученню такого через вплив на населення інших країн, що добровільно будуть витрачати свій час, кошти та зусилля на користь тієї чи іншої сторони. Інформація ж про конфлікт, звісно, транслюється суб'єктивно з точки зору конкретної сторони та її прибічників, через що уявлення про нього в різних кутках планети також є різними. Це говорить про те, що важливо не лише стати «видимим», а й втримати цю увагу та змусити людей повірити в правильність саме такої інтерпретації. Так, Україна після 2022 року вдало використала момент задля розбудови свого стійкого міжнародного іміджу як «хороброї країни, що бореться» [4], розголос стосовно чисельних злочинів Росії дозволив залучити увагу іноземців, а вдала і своєчасна стратегія державного брендингу додатково показала, чим багата країна, і чому Європа має допомогти їй встояти.

Тому після 24 лютого 2022 року обидві основні сторони конфлікту борються в тому числі і за час, як один із просторів. Для України це боротьба за збереження життя і трансформація власної державної системи на більш стабільну та диференційовану, що дозволить їй продовжити період

обороздатності в асиметричному конфлікті. Для Росії же це ставка на те, що Захід «втомиться», демократії не витримають довготривалих і масштабних витрат на війну, а Україна виснажиться і не зможе більше чинити опір і нарешті «повернеться в склад триєдиного народу». Саме для виснаження та деморалізації Росія б'є ракетами та дронами по українській цивільній інфраструктурі. А тому українська стратегія постійної інформаційної присутності в медіаполі союзних країн зумовлює можливість України подолати перевагу російського людського ресурсу шляхом залучення часу та ресурсів іноземних громадян – від пожертвувань на гуманітарні потреби, до забезпечення генераторами більшості важливих сфер інфраструктури.

В контексті же гібридних війн – держави не використовують масову мобілізацію людського ресурсу, а зазвичай обмежуються частиною регулярних військ, спеціально підготовленими тактичними групами чи найманцями, що можуть швидко і точно вирішити поставлену задачу, а також, за потреби, утворити проксі-формування без «слідів» до замовника.

Просторовий вимір – війна поширюється не лише на конкретні області, де відбувається конфлікт, а й на тиліві зони і навіть далі – міста, села, стратегічно важливі і не важливі місця, об'єкти інфраструктури, економічні центри і пам'ятки культури. «Безпечних зон» в тотальній війні немає – авіаудари можуть «спокійно» проходити по місцям із цивільними без жодних на те причин. Всі можливі простори – морський, сухопутний, повітряний, кібернетичний, культурний, інформаційний тощо, – використовуються для боротьби між акторами та реалізації ними частини загальної стратегії протистояння. А ті **країни, які, в принципі, не є прямими сторонами конфлікту** і не ведуть бойових дій, також піддаються перебігу і наслідкам війни. Масштабні міграції, порушення економічних та енергетичних зв'язків, або надання економічної допомоги сторонам конфлікту, постачання зброї та гуманітарної допомоги, проведення навчань та перемовин, використання можливостей третіх сторін (кібер-технології,

супутники, розвідка), насичення інформаційного простору контентом про війну і так далі – все це дозволяє говорити про те, що просторовий вимір тотальної війни охоплює не лише лінію фронту чи лише безпосередньо географічні межі прямих країн-учасниць, а й залучає щонайменше регіон чи кілька. Особливо це стало помітно під час глобалізації, де після певних порушень в одній півкулі, можна побачити «ефект доміно» в іншій. Проте, важливо наголосити, що на 100% охопити земну кулю жодна війна поки не змогла (навіть Холодна). Це говорить нам про те, що тотальна війна – це не обов’язково та війна, яку ми звикли собі уявляти після двох величезних конфліктів минулого століття. Це можуть кілька точкових фронтів, які, тим не менш, пов’язані між собою, щонайменше, через присутність основних груп акторів, що беруть в ній пряму чи опосередковану участь.

Гібридна же війна, на прикладі російського втручання до країн Кавказу та інших «посттоталітарних країн» [20], також може впливати на перебіг і контроль політичних подій в частині регіону, проте наслідки таких заходів зазвичай не виходять за межі країн, на які здійснюється вплив. Так, до 2022 року, події на Сході України також більшою мірою впливали лише на внутрішню політичну ситуацію в Україні та її зносини із Росією, а не на всю Європу, як це сталось після повномасштабного вторгнення в наслідок процесів, що ми описали в попередніх підрозділах.

Суспільний вимір в контексті нашого питання (як було вже частково згадано в абзаці про часовий вимір) означає, що всі виміри соціального життя стають «донорами ресурсу» для війни та, водночас, її «полями протистояння» (“battlefields”). Так, економіка завжди стає дуже критичним аспектом виживання держави у війні – воювати без наявних на те ресурсів ніхто не буде. В час такого роду кризи, приватні та державні підприємства переорієнтують свою діяльність на забезпечення потреб фронту, а також шукають нові логістичні шляхи, що були порушені війною. Мова як про експорт/імпорт, так і про зберігання матеріалів в хабах третіх дружніх країн. Відбувається

мобілізація ресурсів та модернізація технологій шляхом зміни державних та галузевих бюджетів (як, наприклад нині є не лише в Україні та РФ, а й в країнах Європи, як зазначалось раніше). В сучасному світі створюються також фонди допомоги, відбувається більш жорсткий моніторинг за грошовими транзакціями населення з одного боку, а з іншого – утворюються нові корупційні схеми по типу скандалу довкола справи Міндіча [17].

Утворюється багато нових бізнесів, що заробляють на тематиці війни, наприклад, за загальними спостереженнями, в Україні відкрилось дуже багато магазинів, що продають шеврони та одяг у стилі «мілітарі», а також різного роду інструменти чи розхідні матеріали змішаного призначення. Ресурси цивільного населення (гроші, продукти, праця, час) також залучаються до забезпечення армії – плетіння сіток, збирання пожертв, підписання петицій про державні відзнаки (які супроводжуються певними пільгами та грошовою винагородою для номінанта чи його сім'ї). Впроваджується ряд нагальних квот – пільги по довідці «учасника бойових дій» (УБД), переселенські чи біженські виплати, компенсації за втрату члена сім'ї чи зруйнованого житла, квоти для студентів ВНЗ чиї батьки мають УБД, чи іншого роду соціальні програми, які теж потребують значного бюджетування і становлять додаткове навантаження на економіку воюючої держави. Окрім того, не слід забувати і про санкції щодо осіб та організацій, що пов'язані із ворожою країною, та покарання за зв'язки із такими [11]. Сюди ж слід віднести замороження чи вилучення активів цих персон чи організацій на користь держави – як показує український досвід, країни-союзники також беруть участь в таких заходах для зміни динаміки фронту, що автоматично робить їх хоч і не безпосередніми, але додатковими учасниками конфлікту.

Політичні інститути в час великої війни повністю підпорядковуються військовим цілям і верховному головнокомандувачу, який разом із силовими структурами отримує більше повноважень. Держава посилює контроль над ЗМІ, мобілізує населення через «звернення до народу» і створює цілі

пропагандистські кампанії, що задають вектор наративам усіх підлеглих державній системі акторам. В час гібридної же війни такого може не відбуватись: можуть бути епізодичні пояснення дій держави уповноваженою особою задля вирішення якогось «малого спірного питання» – наприклад, коли турецькі збройні сили атакують курдські поселення на прикордонних територіях сусідніх країн, і називають це «спеціальною військовою операцією». Так само, як Росія вводила свої «миротворчі війська» до країн Кавказу. В умовах же тотальної війни весь політичний вектор переставляє інші суспільні виміри на «рейки» війни. І хоча, наприклад, Росія все ще називає війну проти України «спеціальною військовою операцією», вся російська державна структура перейшла де-факто до політики військового часу із усіма супутніми юридичними проявами у вигляді внутрішніх репресій незгодних, створенням нових законів «про дискредитацію», «реабілітацію нацизму» тощо, що мають на меті придушити будь-які опозиційні наративи в суспільно-політичній сфері [5].

Виходячи із попереднього абзацу, стає ясно, що у соціальній сфері відбувається мобілізація всього населення: ті хто може/хоче/кого змусили – йдуть на фронт, інші – працюють в умовному тилу. Навіть діти та люди з фізичними обмеженнями можуть бути залучені як ресурс (як в тилу, так і на фронті, наприклад, як в останні дні Третього рейху). Громадянські свободи, як правило, обмежуються, щоб забезпечити повне підпорядкування суспільства порядку в умовах кризи. Культивується жорсткий «чорно-білий» образ «ми-вони», що на фоні соціальної нестабільності та війни зменшує ступінь критичності мислення у більшості населення в рази. Це грає на руку державам-комбатантам, а тому вже класикою стало правило «наші приблизні втрати та втрати ворога співвідносяться “один до трьох”». Також держави не цураються перебільшувати кількість злочинів проти людяності опонента, особливо за участі дітей, жінок та інших вразливих груп. Звісно, що на будь-якій війні вони завжди присутні, але «тактика демонізації» виводить

власні проблеми на рівень епізодичної похибки (як домагання до жінок-військовослужбовців від побратимів в окопах [16]), тоді як ворог «гвалтує все живе і неживе», і тому «святим обов'язком кожної цивілізованої людини є позбавити світ цієї істоти». Дана стратегія використовувалась як при релігійних війнах, так і в світові війни, так і зараз. Тому, можна сказати, що **головною ціллю воюючої системи у внутрішній політиці стає максимальна мобілізація потенціалу своєї потужності задля перемоги, а не дискурс довкола того, що морально і виправдано, а що ні** – все одно більшість речей власному народу можна пояснити необхідністю заради вищого блага. Часто на фоні цього відбуваються репресії незгодних під приводом «державної зради», «ворожої агітації», «колабораціонізму та підривній діяльності» тощо. В більш демократичних країнах це проявляється в усуненні із посад та загальною «культурою відміни», яка стала популярною і часто «сліпою» практикою в США. Наукова, освітня, культурна, побутова – усі сфери соціального життя стають «каналами», які змушені рахуватись із офіційним наративом країни. Наприклад, культурний вимір підпорядковує мистецтво, літературу, музику та інші свої аспекти цілям пропаганди, укріплення духу населення, демонстрації політичних жестів (наприклад, на виставках в інших країнах), актуалізації «правильних» сюжетів, переформуванню історичної пам'яті поточним цілям політики, формуванню кризової ідеології і створення образу ворога у суспільній свідомості як «безапеляційного зла».

Гібридні війни зазвичай не витрачають стільки сил на дані заходи, адже містять більш короткострокову, практичну і обмежену ціль. А тому, затрати на комплексну міфологізацію подій просто не виправдають себе. По-перше, деконструкція і заміна образу «ворога» на образ «союзника» в такому разі буде надзвичайно різка, займатиме надзвичайно багато часу і ресурсу. По-друге – проведення гібридної війни орієнтується більше на швидкість і неочікуваність удару по супротивнику, що унеможлиблюється, якщо повністю

готувати всю свою державну структуру до нападу роками. Адже спочатку готується правильне сприйняття, а потім вже безпосередні дії. По-третє, гібридна війна зорієнтована на ураження слабких місць актора, тоді як тотальна війна покликана стерти іншу структуру і поширити на неї свій порядок. А тому і різниця в інструментах більш очевидна – гібридна боротьба використовує обмежену потужність та епізодичне тактичне застосування невійськових методів, тоді як війна тотальна використовує максимальну потужність і всі соціальні сфери як площини війни на знищення ворога.

Таким чином, **підхід до трактування подій в Україні як «нової тотальної війни» є достатньо обґрунтованим та аргументованим, попри деякі застереження.** Ми вже не один раз чули про порівняння російсько-української війни із Першою світовою, і дещо менше – із Другою світовою. Її називали і «продовженням Холодної війни», і Третьою світовою. Проте, звісно, окрім подібності є і різниця. Наприклад, під час світових війн всі країни і їх блоки воювали в прямому сенсі слова – зі зброєю в руках. Зараз же воює Україна проти Росії та Ізраїль проти Палестини, із ризиком відкриття й інших точок конфлікту – в тому ж Тайвані, або вже є ситуація із переворотом в Сирії. А союзники країн-комбатантів в цій війні, у класичному розумінні, не воюють (зі зброєю у руках) – вони надають ресурси, зброю, інформацію, площину для наземних маневрів та навчань, узгоджують стратегію та застосовують дипломатичні засоби, накладають санкції для впливу на перебіг подій збройного фронту, надають тривалу і масштабну фінансову підтримку. За допомогою цього стало можливим українське протистояння Росії в явно асиметричному конфлікті. А відтак, ці актори також є другорядними, але активними учасниками, що впливають на перебіг конфлікту.

Говорячи про російсько-українську війну, нам слід розуміти ще один фактор: **2022 рік став точкою неповернення, що трансформувала конфлікт із гібридної моделі до тотальної.** Так, з 2014 по 2022 рік про російсько-українську війну говорили як про суто гібридну з ряду причин:

- Це був асиметричний односторонній конфлікт.
- Україна, як і Росія, використовували «не класичні» засоби ведення війни епізодично задля отримання певних переваг на реальному полі бою чи дипломатичному фронті. З 2022 року ці площини отримали більше автономних стратегій та інструментів протистояння.
- Протистояння відбувалось в межах ОРДЛО, а не по всьому просторі держави. Зараз же ЗС РФ намагаються нищити все, що можна, охопивши всю географічну локацію України як мішень. Також Росія почала використовувати територію третіх країн для маневрів.
- Росія діяла через проксі-утворення та «зелених чоловічків», не визнаючи себе стороною конфлікту. Зараз вони ведуть «СВО» як повноцінна сторона війни за допомогою власних регулярних військ та мобілізованих громадян. Найманці ж тепер закривають тактичні потреби на певних ділянках фронту.
- Росія тягнула час для того, аби виснажити Україну і досягти своїх вузьких цілей політики – збереження власного впливу на політику України через заборону її членства в європейських організаціях. Зараз же РФ тягне час, щоб виснажити і повністю захопити Україну, адже контролювати її в складі своєї держави буде легко.
- Україна не отримувала допомогу від міжнародної спільноти такого обсягу і характеру, як вона отримує зараз. Європа раніше не позиціонувала себе відкрито як союзника України і опонента Росії – лише як посередника у врегулюванні «кризи». Поставки допомоги були суто гуманітарного характеру – форма/одяг, не смертельні технології, продовольство. Наразі ж це комплексна тилова участь у війні, але без участі військ – поставки зброї, даних розвідки, коштів, ресурсів тощо.
- Росія намагалась пропагандою і мережею агентів вплинути на Україну із ціллю створення «дружнього до РФ» уряду. Після 2022

року риторика змінилась, і від цього інструменту відійшли через втрату цих агентів серед еліт. Тепер українці не «братній народ», а «недоросіяни».

- До 2022 року Росія використовувала майже виключно найманців, як і Україна лише власних військових та добровольців в рамках «АТО». З 2022 року Україна має сформовані групи з іноземних добровольців та «контрактників» в рамках своїх збройних сил, як і Росія використовує «добровольців» із Північної Кореї, країн Африки та Близького Сходу. Раніше фактор того, що Європа не направляє свої ЗС в Україну ще можна було використати як аргумент стосовно суто двосторонньої характеристики російсько-українського конфлікту, то нинішній фактор участі іноземців в рамках «міжнародних добровольчих корпусів» вже точно виводить російсько-українську війну з рамок гібридного протистояння до рівня міжнародної війни, нехай і без участі регулярних армій усіх залучених сторін.

Тобто, як ми бачимо, контексти гібридного протистояння із тотальною війною перегукуються. Але різниця все ж таки є, і проявляється вона у чотирьох аспектах. По-перше, у **цілях використання невійськових сфер**. Гібридна війна – удар по слабких місцях ворога задля компенсації асиметрії, а тотальна – ведення війни у всіх сферах суспільних та реалізація загальної стратегії виснаження знищення. По-друге, у **масштабах**. Гібридна – завжди асиметрична, можуть бути не до кінця відомі сторони, можуть бути проксі-утворення. Тотальна – основні сторони конфлікту відомі і долучаються до впливу на перебіг подій і безпосередній результат. Проксі-утворення можливі, але всі розуміють їх логіку існування як псевдо-адміністрацій ворога. Конфлікт виходить за межі суто воюючих сторін і впливає на регіон чи кілька. По-третє, у **залученості часу населення**. Гібридна – схожа на класичну війну, але здійснюється переважно обмеженими збройними групами із залученням додаткових інструментів задля супроводу реального фронту. Тотальна – це

максимальна мобілізація населення, наявність екзистенціальної проблеми, а також «включеність» усього населення у щоденну діяльність на благо воюючої країни через інформаційне поле. І наостанок - у **ставленні до цивільних**. Гібридна – цивільні як об'єкт впливу задля підризу позицій опонента, «друзі, якими керують тирани». Тотальна – цивільні як ресурс війни, активні учасники та мішень, по якій можна бити так само, як і по військовим.

Додатковим викликом, як ми вже зазначили в попередньому розділі, стала **гетерогенність в сфері міжнародної безпеки та суверенітету**. Розвиток та модернізація технологій спричинили нові стратегічні виклики та можливості. Як зазначила авторка статті «The Return of Total War» [98], Мара Карлін: «Можна було б подумати, що в нинішній міжнародній системі безпеки за рівнями складності і значущості конфліктів сутички із терористами на Близькому Сході є нижньою ланкою, війна в Україні – середньою, а ядерна загроза залишається найвищою ланкою серед військових небезпек. Але ми бачимо, що не все так однозначно – бойовики Хамасу поєднують артилерію та мотоциклетні групи, в Україні «роботи-собаки» патрулюють землю, а дрони скидають із неба вибухівку в умовах окопної війни, що так схожа на Першу світову. І все це – під загальним куполом ядерної загрози.» Тобто, проблеми безпеки тепер не є сепаровані одна від одної, а терористичні групи чи відсталі країни можуть отримувати доступ до більш технологічної зброї, ніж вони можуть самі виробляти. І використовуватимуть вони її не так «глибоко занепокоєно», ніж більш розвинені західні країни.

Зараз держави мають більший доступ до капіталів та технологій ніж раніше, і кожне вдосконалення зброї викликає контр-вдосконалення засобів протидії, які спричиняють визначення вже вдосконаленої зброї як «застарілої». Цей процес Дж. Ф. К. Фуллер назвав «постійним тактичним фактором» [62], а серед теоретиків досліджень війни та миру він визначається як «дилема безпеки». Це фактично ознака, яка характерна всім війнам – ключові держави завжди займались технологічною гонкою озброєнь. Проте,

наприклад, в той же період Холодної війни, великі держави не застосовували цей арсенал один проти одного напряму – лише на території третіх країн, за вплив над якими вони змагались. Що схоже на події російсько-українського фронту, де основними групами суб'єктів, що розробляють нову зброю є країни НАТО, Росія, Іран та Китай, де безпосередню участь у війні беруть лише Росія та Україна із застосуванням інтернаціональних добровольців. Проте тим, що відрізняє Холодну війну від сучасної є факт ідеології: в часи біполярної системи світ набув ознаки тотальної конфронтації в першу чергу за принципом протистояння «ідеалізму-лібералізму проти комунізму». Зараз же якщо Захід умовно ще зберігає певну ступінь ідейної єдності, то друга сторона не може бути ідентифікована за принципом «тоталітарна вісь зла», адже, по-перше, тоталітаризм є типом суспільно-політичного устрою, а не ідеологією. По-друге, якщо навіть і ідентифікувати «рашизм» (російський фашизм) як ідеологію, то, в першу чергу, рамки його поширення поки обмежується колишніми республіками СРСР, а не всім світом, та, в другу чергу, обмежується суто Росією, а не утворює повноцінну «вісь зла», як це було у випадку із комуністичним світом. Також роль відіграє те, що попри велику цінність Китаю для Росії, Росія для Китаю становить обмежену цінність земель та ресурсів, а тому вони не є «нерозривними союзниками» - їх партнерство має обмежений раціональний характер.

Підсумовуючи, повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року стало точкою переходу від гібридної моделі протистояння 2014-го року до тотальної війни нового типу, що включає в себе як засоби двох світових війн (окопно-штурмовий фронт, геноцид, заслання людей, вбивство цивільних, розмиття фронту й тилу), так і елементи Холодної війни (проксі-утворення, боротьба сильніших акторів на території третіх країн, спроба утворити «залізну завісу» в сфері інформації, економіки та енергетики). Усі суспільні сфери сформували свої стратегії протиборства агресору, усі громадяни «включені» в перебіг подій на фронті такладають

свій час, кошти та сили задля перемоги. Основні комбатанти використовують території, ресурси та добровольців із союзних країн. Тотальною вона стає і через підхід до невійськових засобів, які до 2022 року були направлені більше на точкові тактичні рішення для компенсації асиметрії потужності (описуються як "warfare"), а після – стають фактично самостійними вимірами протистояння, що діють паралельно із фронтом, а не виключно для нього (нині інформаційно-культурний вимір більше оформлюється як "war"). Окрім того, цей конфлікт ініціював зміни міжнародної безпекової, економічної та енергетичної інфраструктури, а також спричинив переорієнтацію векторів зовнішньої політики багатьох країн та регіонів. Саме тому, російсько-українська війна після 2022 року стала наочним втіленням процесів трансформації не лише природи війни, а й алгоритмів світоустрою, знаменуючи собою процес руйнації старого та побудови нового світопорядку.

Карл фон Клаузевіц казав, що кожен історичний період має характерний для себе тип війни. Цікаво, що визначити конкретні риси конкретної війни і проаналізувати її трансформацію в повній мірі ми можемо часто лише в ретроспективі. Можливо, цей конфлікт також представ перед нами не в фінальній своїй формі, а тому згодом може бути переглянутий через більшу кількість нових неочевидних факторів, або критику старих. Але, з огляду на актуальні тенденції трансформації природи війни, ми все ж можемо використовувати категорію «тотальності» для позначення поточного стану процесів російсько-українського фронту. І в особливості – **категорію «війни наживо»**, як перший в історії феномен, який став характерним саме для російсько-українського протистояння після 2022 року.

Наразі війна в Україні вплинула як на ситуацію в світі, так і на трансформацію природи війни. Біполярний підхід до міжнародної безпеки змінився із розпадом СРСР та після теракту 11 вересня, а потім на заміну йому приходять процеси після 2022 року, які розвалюють «залишки» безпекової архітектури та перевіряють глобальні інституції на витривалість. Наразі

відбувається перегляд кордонів в ряді країн, що на пряму говорить про послаблення ролі та ефективності останніх у підтримці миру. Словом, можна сказати, що російсько-українська війна стала однією із точок «неповернення» у трансформаціях, що розпочались після розпаду біполярного світопорядку. Дехто вважає, що після завершення існування СРСР утворився нових тип світопорядку, проте погляди стосовно «світового безладу» будуть більш аргументоспроможними. На нашу думку, фактор російсько-української війни показав, що те, що було до – ідеологічна біполярність, симетричність, монополія на інформацію тощо, - скоріш за все вже не повернеться, як колись не повернулась виробнича самодостатність держав після індустріальної революції та відкриття міжнародних ринків. Тому дана війна стала **уособленням процесу ерозії старої моделі світоустрою та формування нового**, що розпочався із приходом інформаційної революції.

3.2. Вплив російсько-української конфронтації на переосмислення сутності війни

Російсько-українська війна стала подією, яка не лише змінила стратегічні пріоритети держав і міжнародних інституцій, а й стала методологічним викликом для класичних теоретичних шкіл міжнародних відносин. Вона запустила процес руйнування модернових уявлень про війну, що домінували в період від XVIII до XX століття, і водночас оголила фундаментальні прогалини в теоретичному осмисленні збройних конфліктів. Війна епохи Модерну з її державоцентричністю, раціональністю, інституційністю та симетричністю баталій, виконувала функцію аналітичної матриці для розуміння воєнних процесів упродовж кількох століть. Проте інформаційна революція дала поштовх змінам у системі міжнародних відносин, типах акторів, а також витоків і характері протистоянь нового типу. А повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року продемонструвало, що ця концептуальна рамка більше не відображає

реальність в тій же мірі, як вона це робила раніше, а відтак – починає значно страждати ахісторіцизмом. Саме тому наразі необхідним є перегляд тих зсувів у сприйнятті явища війни, а також супутніх із ними проблем теоретизації, які відбуваються внаслідок нинішніх процесів еволюції характеру конфліктів.

Насамперед **трансформація торкнулася самого середовища**, яке задає рамки існування як акторів, так того, якої форми набувають явища типу війни: воно перестало бути насамперед суто фізично-територіальним і дедалі більше переміщується у формат багатовимірності реальності. Зокрема – в інформаційну сферу. Модерновий порядок передбачав, що саме держава контролює інформаційний простір і визначає, коли війна починається, як триває і коли завершується. Пітримувалось це завдяки майже гомогенному середовищу ідеології чи релігії, котрі контролювали загальний наративний курс у свідомості громадян. Натомість, після процесів, які запустила інформаційна революція, дана монополія почала втрачати свою ціль зі становленням держав плуралістичного республіканського типу. Послідуючий феномен «війни наживо», який вперше став характерним саме російсько-українському конфлікту, остаточно її зруйнував. Вперше в історії медіа, блогери, місцеві жителі, експерти, цифрові спільноти, приватні компанії та ШІ-системи одночасно формують наративи про війну, змагаючись за увагу та інтерпретаційну владу. Йдеться не просто про зміну комунікаційних технологій – це переосмислення самої суб'єктності: право визначати сутність війни (як і інших явищ та процесів) більше не належить виключно державі.

Таке розширення суб'єктності емпірично зруйнувало центральне припущення реалізму про національну державу як єдиного носія сили і єдиного актора, здатного вести війну. Російсько-українська війна наочно показала, що організовані соціальні групи, цифрові корпорації, транскордонні волонтерські мережі, діаспори та навіть окремі індивіди можуть здійснювати вплив, який за своїми наслідками може інколи навіть прирівнюватись наслідками до державного. Це означає, що реалістичний державоцентризм

втратив пояснювальну здатність: війна більше не є виключно міждержавним феноменом, а суб'єктність дедалі більше визначають не вертикальні ієрархічні структури влади, а мережеві форми організації.

Другим викликом стала поява **нового розуміння мети війни**. У модерні війна розглядалася як нормальний інструмент здобуття раціонально максимізованого інтересу держави – політики, продовженої іншими засобами [49]. Але ХХІ століття радикально змінило і це. Для частини міжнародних гравців, передусім західних демократій, одним із ключових інтересів стає не матеріальна вигода, а збереження міжнародного «порядку заснованого на правилах» як середовища існування, що апріорі дозволить їм реалізувати свої інтереси у відповідному, «дружньому» своїми умовами до них середовищі. Це прямо суперечить реалістичним припущенням, де порядок є вторинним щодо інтересів і може бути порушений, коли він перестає задовільняти їх потреби. Війна в Україні оголила цю площину: Росія та ряд тоталітарних країн зрозуміли, що «порядок заснований на правилах» не сприятиме державам із їх типом устрою у досягненні бажаних амбіцій. А тому, їм абсолютно вигідно продовжити діяти у парадигмі силового і прагматичного модерного світогляду, та наростити свій вплив шляхом завоювання [39], а також саботажу процесам становлення порядку, вектор якого задали західні демократії. Таким чином, **фактор гетерогенності**, який ми описали у попередньому розділі, впливає не лише на силові параметри акторів, а й на те, що тепер війни можуть відбуватись між суспільствами модерного та постмодерного типу, адже розвинені та нерозвинені країни майже зрівнялись по своїй силі, але досі мають різницю світоглядну. А тому справедливим буде твердження, що **поки Росія веде війну модерного типу логіки із застосуванням постмодернових засобів, Україна веде проти Росії війну постмодерного характеру**, де гуманітарні її цілі та аспекти відрізняють логіку ведення війни від російської.

Твердження лібералізму також зазнали серйозної перевірки. Припущення про ефект запобігання війнам через інституційний вплив,

економічної інтеграції та взаємозалежності виявилися недостатніми через абсолютизацію ціннісного аспекту без силового підкріплення. Високий рівень економічних зв'язків між ЄС та РФ не лише не запобіг війні, а й став ресурсом для зловживань і енергетичного шантажу [140]. Російсько-українська війна показала, що інституції не є автоматичною гарантією миру, а норми та правила не стримують агресивного актора, якщо він не визнає їх легітимності. До того ж ліберальні практики миробудування, як показали дослідження «віртуального миру» [125], часто ігнорують локальний соціокультурний контекст, що призводить до лише формальних змін. Поки Захід вірив в дієвість такого підходу, модернові держави зрозуміли, що транслювати демократичним країнам «правильну картинку» буде досить вигідно із прагматичної точки зору, адже дозволить їм реалізовувати свій прикладний інтерес під «ширмою правильним ціннісних рушіїв» політики.

Водночас російсько-українська війна поставила під питання й окремі припущення конструктивізму, який хоч і акцентує увагу на впливу середовища та природу акторів, але не передбачає багаторівневої паралельності та мережовості швидкісних інформаційних процесів сучасності. Конструктивісти традиційно розглядають формування норм як тривалий процес соціальної взаємодії в певних умовах, але сучасний інформаційний простір, де наративи поширюються не державоцентрично, у режимі реального часу, змінює логіку нормоутворення. Вони тепер не лише формуються, а й руйнуються миттєво, а конкуренція інтерпретацій відбувається між тисячами децентралізованих суб'єктів, а не лише між державами. Відтак, людина може бути громадянином конкретної країни, але мати домінуючі цінності іншої культури чи субкультури. Тому що конструктивізм, що біхевіористичні течії, не враховують фактор персональної ієрархії цінностей, що присутні конкретному індивіду чи суб'єкту-системі, а тому також піддались хибному уявленню про те, що свідомість формує виключно якась конкретна система. Таким чином, вони також несвідомо виявився під впливом

державоцентричних уявлень: він не був готовий пояснити появу нових типів суб'єктності, а відтак – не був готовий до усвідомлення різкої паралельності та розгалуженості впливів.

Окремим аспектом переосмислення війни стало **радикальне розширення її меж**. Якщо раніше війна асоціювалася з фронтом, територією та арміями, то нині вона охоплює інформаційний простір, культуру, економіку, енергетику, мобільність населення, цифрові технології та міжнародні комунікації не виключно у поєднанні із фізичним насиллям на фронті, а паралельно, і навіть окремо від нього. Це багатовимірне явище, у якому всі сфери суспільства перетворюються на ресурси і водночас на поля бою. Україна продемонструвала, що її мобілізаційний потенціал давно не обмежується територією: діаспора, технокомпанії, цифрові громади та іноземні волонтери стали фактичним продовженням впливу її суб'єктності. Цей процес неможливо пояснити ані суто реалістичним «контролем над територією», ані ліберальною «інституційною взаємозалежністю» чи спільними цінностями, ані конструктивістськими уявленнями про формування типу актора середовищем.

Тому, наразі ми можемо виокремити такі методологічні обмеження цих трьох класичних теорій у трактуванні сучасних процесів трансформації війни:

- реалізм – гіперраціоналізує поведінку акторів і обмежує природу людини до агресивності, ігноруючи кооперацію, ідентичність, культурні сенси, не здатний правильно оцінити факт гетерогенності в сучасному світі та його наслідки [31; 27];
- лібералізм – явно переоцінює стримувальну роль інститутів та норм, ігноруючи їхню вразливість без силового підкріплення;
- конструктивізм недооцінює динамічність, швидкість і мережеву розгалуженість та різнорівневу паралельність сучасного середовища після інформаційної революції кінця XX століття.

Таким чином, війна в Україні не лише показала, що модерна парадигма розуміння війни – із чітким симетричним фронтом, офіційністю і раціональністю, монополією держави на насильство та інформацію – остаточно втратила свою універсальність у поясненні подій на міжнародній арені. Окрім того, вона поставила під сумнів самі класичні теорії міжнародних відносин. Адже на зміну старим уявленням приходить нове розуміння про війну як «стан розуму», де головна боротьба починається через інтерпретації, і напрямлена на установлення власних правил і курсу формування реальності у свідомості інших. Це уявлення включає всі рівні акторів – від держав до окремих людей, як повноцінних суб'єктів, а не «одиниць» ресурсу. А тому комплексне розуміння природи війни можливе лише через інтеграцію різних «точок зору» та усунення їхніх ключових методологічних помилок.

Попри описані вище недоліки, кожна із трьох шкіл, реалізм, ідеалізм, конструктивізм, створила важливі відкриття, які мають потенціал до взаємодоповнення. Саме у поєднанні цих здобутків, у їхній концептуальній інтеграції, формується можливість переосмислення війни як складного, багатовимірного та динамічного явища, що не зводиться ані до інтересів, ані до норм, ані до інтерпретацій окремо, але включає всі ці пласти одночасно.

Фундамент **реалістичного бачення війни** був закладений Фукідідом, який радикально відмовився від міфологічних пояснень історії та вперше описав війну через такі мотиви людської поведінки як страх, честь і користь [168]. У цьому полягав його революційний внесок: війна більше не була подією, уплетеною в божественні сюжети, а предстала як логічна взаємодія суб'єктів у середовищі, де відсутній вищий арбітр. Другою не менш важливою інновацією стало формулювання «правила ієрархічності систем», згідно з яким навіть у світі формально рівних суб'єктів різниця їх потенціалів визначає можливості та межі поведінки: «Сильні (держави) роблять те що потрібно, а слабкі терплять стільки, скільки потрібно». [168, с. 402]. Це підштовхує нас до ідентифікації другого закону - «правила конкуренції», яка може бути як

доброчесна, так і насильна, як природня, так і штучно створена. Ця думка, закладає розуміння війни не як випадковості чи моральне зло, а як закономірний наслідок зіткнення інтересів між акторами міжнародної політики, який знаходить своє вираження у дії, де власне благо на рівні із страхом посилення опонента є основними витоками війни. Дана теза стане відправною для дослідження певного роду парадоксів міжнародних зносин, яке Дж. Міршаймер влучно назве «трагедією держав» [114].

Так само революційним був внесок Т. Гоббса, який розширив поняття війни, вивівши його за межі звичайної збройної боротьби. У «Левіафані» війна описується як загальний стан невпевненості, нестачі безпеки і можливості насильства, а отже – як нормальний фон існування системи без верховної влади [80]. Це означало, що війна не є винятком, а мир – не норма, що докорінно змінило європейське мислення про міжнародні відносини. Його уявлення про природу миру як стану відносної безпеки системи, забезпеченого контролем і санкціями» фактично заклало концепт інституційної стабілізації анархії, що згодом стане центральним у неореалізмі. Проте, слідуючи такому розумінню миру, хіба Левіафан буде в змозі створити такі умови, де будь-яке насилля на підзвітній йому території між його громадянами буде відсутнє? Як демонструє нам Дж. Оруелл [127] та інші автори відомих антиутопій – навряд чи. Тому питання «чим тоді війна відрізняється від миру у вченні Гоббса?» все ще актуальне – це стан відносної безпеки системи, яка стає можливою завдяки комплексним заходам контролю і санкцій за їх порушення, котрі накладаються вищою структурою по відношенню до підзвітних з метою самозбереження. Наслідком цього є певна внутрішня стабільність і безпека як для людей, так і для Левіафана. Проте в абсолюті вона не може бути досягнута через порушення «правила свободної волі» і виключним суверенітетом держави - це був би абсолютний порядок, в якому немає місця жодному елементу хаосу. А відтак – він неприродній та ізольований від реальності, неймовірно жорсткий

і неадаптивний. Дане розуміння ролі держави як гаранта безпеки соціуму хоч і домінувало у часи Модерну, але нині не відповідає реаліям.

Клаузевіц додав наступну фундаментальну тезу: війна – це не вибух ірраціонального насильства, а логічне «продовження політики іншими засобами» та інструмент реалізації своєї волі у просторі [49, с. 87]. Його поділ на «абсолютну» та «реальну» війну, як і ідентифікації тріади «народ-уряд-армія» через яку він виходить на класифікацію – кабінетних, народних та партизанських війн. Це розкрило війну як структурно різноманітну форму насилля, вплетену в соціальні системи. Клаузевіц уперше відводив народам активну роль у війні, що зробило його підхід перехідним до сучасних теорій масової мобілізації. Також, він був одним із тих, хто чітко позначив, що хоч природа війни незмінна, її характер (форми) змінюються в залежності від історичних обставин.

Згодом ряд дослідників з різних течій спільно піднесли цей фактор на системний рівень впливу. Г. Морґентау описав війну як крайній прояв боротьби за владу і «національні інтереси», заклавши уявлення про силу як універсальний вимір політичного буття [118]. К. Волтц революційно викоремив три виміри причин війни, де змістив основний акцент на рівень структури міжнародного середовища, стверджуючи, що анархія та мінливість силових параметрів є головним пусковим механізмом конфліктів [188; 189]. М. Каплан довів, що різні міжнародні системи створюють різні «правила гри», а значить – різні моделі поведінки акторів та типів зносин між ними [97]. У сукупності ці ідеї заклали те, що можна назвати «законами середовища», у межах яких війна виявляється не випадковістю, а закономірним результатом взаємодії сил, страху, інтересів та тисків структур. Проте, якщо Каплан говорив саме про системи міжнародних відносин, то Волтц у своїх роздумах частково дотикається до теми природи світу як загальної системи. Тобто, міркуючи як прибічники «теорії ігор», можна стверджувати, що світ, в якому

ми існуємо – це пісочниця із певними об’єктивними непорушними законами гри, а міжнародні системи це ігри, в які домовились грати в цій пісочниці діти.

Хоча **ліберально-ідеалістична школа** традиційно зосереджується на дослідженні миру, її фактичний внесок у розуміння війни є значно глибшим і часто недооціненим. Значущість ідеалістів полягає у відкритті того, що війна може бути наслідком не природної агресивності чи анархії, а дефектів існуючого порядку. Аристотель у своїй політичній філософії заклав перше уявлення про те, що мир і війна залежать від якості внутрішнього устрою та чеснот громадян [29]. Його теза про те, що безпека держави невіддільна від безпеки особистості, де остання в пріоритеті, розширила масштаб аналізу війни від розуміння «людина для системи» до рівня «система для людини» в принципах організації політичного державного суб’єкта. І. Кант у трактаті «До вічного миру» зробив революційний крок: він описав мир як «завдання розуму», а отже вивів джерело війни не із людської природи, а із конструйованих когнітивних станів, моралі, норм і дефектів міжнародних інституцій [96]. Його концепція республіканського устрою, прозорої дипломатії та універсального міжнародного права як гаранту миру, заклала уявлення про те, що війна – це вияв дисфункцій міжнародного порядку через жорсткість внутрішнього устрою суб’єктів, їх недовіри один до одного та ізольованості, а не лише наслідок боротьби інтересів. В. Вільсон, продовжуючи кантіанську лінію, стверджував, що війни виникають там, де порушені моральні засади міжнародного життя та відсутня легітимна інституційна архітектура, яка б їх підтримувала та уособлювала [199]. Його ідея Ліги Націй стала спробою створити «вищу централізовану владу» для приборкання гоббсівського принципу безпеки через анархічний баланс сил.

Дж. Роулз «перетворив» міжнародні відносини на простір моральної філософії, доводячи, що «непристойні» суспільства неминуче вступають у конфлікти з «пристойними народами» [139]. Б. Рассел, аналізуючи недосконалість людської природи та ірраціональність рішень індивідів,

показав, що війна є не просто боротьбою держав, а продуктом когнітивної незрілості цивілізації у поєднанні з небезпечними технологіями [146; 147]. Вирішення цієї проблеми він відводив як справедливим міжнародним структурам, так і вихованню миролюбності на рівні кожної людини через освіту. Адже війни виникають тоді, коли мир не є пріоритетним шляхом досягнення своїх цілей, а також є «менш славним в очах людей, ніж війна» [148, с. 43]. Ф. Фукуяма же наголосив на глибинній взаємозалежності між рівнем політичного розвитку та ймовірністю війни, стверджуючи, що типи державності формують можливі сценарії насилля [61]. Слідуючи цією же логікою, Р. Фолк у 1983 році же заявив, що міжнародний порядок більше не може базуватись на принципі хижого балансу сил, як в часи Модерну – на зміну йому має прийти світопорядок, сформований на нормах, цінностях і концепті «глобальної цивільності»[57].

Окремо для об'єкту нашого дослідження мав значення революційний внесок Й. Гальтунга, який уперше описав концепт «структурного насилля» як прихованого, але невіддільного компоненту війни і перепони миру [66]. Він показав, що війна може існувати навіть без зброї – у формі політичної нерівності, економічної залежності, культурного чи іншого штучного системного пригнічення. Його видатний для ідеалізму поділ на «негативний» та «позитивний» мир також створив для нас неочевидну, але вагому можливість розглядати війну та мир як динамічні взаємодіючі між собою рівні стани. По аналогії до того, як Клаузевіц вивів концепти «абсолютної» та «реальної» війни. Таким чином, обидва цих дослідників фактично ознаменували своїми відкриттями дослідження процесів трансформації природи війни та трансформації природи миру.

Отже, ідеалісти хоч і опосередковано, але внесли у вивчення явища війни розуміння того, що вона є не лише конфліктом інтересів, а й конфліктом нормативних та ціннісних структур, виникає внаслідок дефектів справедливості устрою, інституційних провалів і моральних катастроф.

Визначаючи **фундаментальні здобутки біхевіористичних напрямків**, інтеракціонізму, конструктивізму та когнітивізму, слід привернути увагу до формулювання Дж. Міда, що розкрив війну не лише як конфлікт інтересів, а й як культурний феномен: «Ми живемо у суспільстві символів, через які формуємо своє “Я” та свої дії. У контексті війни це означає, що насилля набуває сенсу лише через ті культурні коди, якими його наповнюють учасники взаємодії» [112]. Він стверджував, що війна як концепт не є чимось таким, що є окремо в природі, це – те, як люди вирішили охарактеризувати певний процес боротьби. Пізніше Г. Блумер визначить, що війна є не лише конфліктом інтересів, а й конфліктом інтерпретацій, а мир – процесом узгодження таких [38]. Одним із найвпливовіших мислителів конструктивізму вважається А. Вендт [195] зі своїм не менш відомим виразом «анархія – це те, що з неї роблять держави» [194, с. 395]. Тобто, війна – це не вада структури реальності, адже навколишнє природне середовище не передбачає устремлінь до владності одного суб'єкта над іншим як мету існування. На його думку, організоване насилля як процес виникає лише в соціальній структурі, коли актори наповнюють його необхідність певними сенсами – коли владність виправдовується як метод. Тобто, це зіткнення сконструйованих в певних обставинах колективних ідентичностей, що зі свого погляду трактують легітимність своїх устремлінь за певний бажаний об'єкт. Подібних позицій притримуються й М. Фіннемор [58] та Н. Онуф [126]. Перша дослідниця виказала тезу, що норми міжнародного життя визначають що є «справедливість», а також, що інтервенції можуть здійснюватись не лише з міркувань прикладних потреб, а й для підтримання визнаного всіма нормативного порядку. Н. Онуф натомість розкрив питання того, як декларативні ритуали типу оголошення війни, підписання миру чи промови значущих політичних діячів формують нову політичну реальність через зміну ментальних конструкцій населення [126]. Тобто, питання відповідності декларативних актів та вживаних дій є не менш важливим чинником для формування реальності. Когнітивістський же підхід акцентує увагу на

процесах сприйняття і динаміки утворення пам'яті, мислення і формування рішень, що стоять за поведінкою. Такі дослідники, як Р. Геррман, Ф. Тетлок та П. Віссер [78] показали, що рішення про війну залежать від колективних уявлень про ворога, культурного статусу взаємодії із ним, а також моральної оцінки розв'язання війни з точки зору власної культури, а не лише раціонального розрахунку. Велику роль вони відводять «когнітивним спотворенням», до яких вони відносять страх, упередженість, стереотипи, «ефект групового мислення», що формуються як стихійно, так і цілеспрямовано через пропаганду. В даному ключі свої міркування, але про вимір міждержавних зносин виказав С. Волкер, наголосивши на тому, що зовнішня політика є системою ролевих очікувань [186]. Таким чином, когнітивісти зближаються із інтеракціоністами, в думці, що війна розпочинається не із факту збройного нападу, а із формування уявлень про зносини із іншою стороною потенційного конфлікту.

Узагальнюючи вище розглянуті точки зору класичних теоретичних парадигм на їх сприйняття явища війни, стає очевидним, що продуктивний аналіз природи війни й миру у XXI столітті можливий лише за умови інтеракції цих теоретичних перспектив, а не їх ізольованого застосування, як було раніше. Реалізм надає нам розуміння матеріальних обмежень, логіки балансу сили та інтересу, умов анархії та структурних вимірів проблеми, однак він ігнорує те, що ці структури набувають змісту лише тоді, коли актори наділяють їх певними сенсами. Лібералізм пропонує бачення співпраці, ролі інститутів і взаємозалежності, але потребує урахування ширших культурних та психологічних контекстів, які визначають здатність інститутів реально стримувати конфлікти, а не лише описувати переваги конкретної західної форми цінностей, асимілюючи універсалістською політикою культурні ідентичності неєвропейських народів. Конструктивізм пояснює, як саме формуються ідентичності згідно системних умов, як утворюються наративи та легітимація сили, проте не дає повного уявлення про матеріальні обмеження й

поточний характер, баланс потужностей та принцип утворення зносин між ними, у межах яких ці смисли повинні діяти.

Саме їхнє поєднання дозволяє побачити війну не як одновимірне явище, а як динамічний процес взаємодії інтересів, структур і смислів, де матеріальні ресурси визначають можливості, інститути – принципи співпраці та траєкторії цивілізаційної співпраці, а ідентичності – мотиви поведінки та уявлення про межу допустимого. У такій інтегрованій оптиці війна постає не лише як інструмент «насадження волі» та ураження опонента, а як складний стан системи, у якому актори вибудовують свою поведінку, виходячи з одночасної потреби виживання, визнання, самовиправдання та ряду інших вимірів по аналогії до рівня людських потреб у «піраміді Маслоу». Такий методологічний синтез дозволяє побачити, як зміна ідентичностей трансформує самоорганізацію суб'єктів, як інститути пом'якшують прояви анархії структуризацією міжнародного порядку, як матеріальні аспекти можуть обмежувати свободу акторів на створення власних інтерпретацій, і як культурні коди формують уявлення суспільств про легітимність насильства, потребу захисту цінностей як уособлення ідентичності, а також їх ступінь миролюбності. У результаті виникає багатовимірна модель, у якій війна і мир більше не є кінцевими станами чи бінарними категоріями, а постають як рухомі взаємодіючі «сили роз'єднання та об'єднання». І сфера їх діяльності проявляється в площинах певних норм, інтересів, сенсів та прав на щось, що знаходять своє відображення у діяльності акторів на матеріальній площині. Їх форми змінюються разом з умовами епох, технологіями, акторами, світопорядками та культурами, але не їх природа. Саме такий інтегративний підхід дає можливість пояснити явища, які поодинокі теорії виявилися не здатні описати: від гібридних та інформаційних конфліктів до феномену «війни наживо» та появи нових суб'єктів, що діють паралельно або замість держави в новому світі, який трансформується в сторону багатополярності та мережевого типу устрою.

Прямим наслідком проведеного аналізу уявлень про природу війни є уточнення понять явищ «війни» та «миру», які, як показує приклад реалізму та ідеалізму, не можна настільки категорично відділяти один від одного – адже тоді ми знову ризикуємо абсолютизувати значущість одно із них по відношенню до іншого. Дані дефініції, на нашу думку, є більш універсальними та, водночас, точними, що створюють правильні акценти в розумінні їх природи та можливостей трансформації:

війна – це динамічний процес насильницького протистояння соціальних систем у конфліктно-конкурентному стані зносин, спрямований на позбавлення однією стороною іншої здатності продовжувати конкуренцію за значуще благо чи ресурс шляхом завдання поразки або знищення. Виникає в умовах зіткнення та/або несумісності інтересів, цілей, методів, уявлень чи самої природи цих суб'єктів, що супроводжується розірванням взаємозв'язків, внутрішньою реструктуризацією систем та реорганізацією стратегії їх взаємодії – від співіснування чи кооперації до протистояння чи відкритої агресії.

Мир – це процес розбудови гармонійних взаємозв'язків на основі певних алгоритмів, моделей та ідейних засад організації соціуму певною системою, що забезпечується шляхом кооперації та добровільної регуляції зносин із іншими суб'єктами, за якої встановлюється функціональна рівновага системи. Остання спонукає такого суб'єкта, що гармонізується, до розбудови соціальної справедливості, мінімізації структурного насилля, зростання добробуту та розвитку, а також забезпечення конкуренції та вирішення конфліктів із іншими структурами без розв'язування війни.

Таким чином, російсько-українська війна започаткувала не лише процеси емпіричних аспектів еволюції характеру війни, а й ініціювала процеси трансформації уявлень про природу та форми явища війни. Тому наслідки даного конфлікту є масштабними не тільки для фізичної площини міжнародних відносин, а й для світоглядного і теоретичного їх осмислення.

ВИСНОВКИ

Дилема «природнього і набутого» відіграє роль концептуального фундаменту в розумінні концепту «трансформації природи війни», оскільки дозволяє чітко розмежувати природу явища та форми прояву. Вона дозволила ідентифікувати різницю теоретичного сприйняття сучасних процесів з точки зору нативістів (прибічників сталої природи) та біхевіористів (конструйованої природи), а також виділити ряд переваг, так і недоліків їх парадигм, що впливають на дослідників і дотепер. Аналіз різночитань дозволив нам сформулювати концептуальні засади дослідження через опис сенсів, що вкладаються нами в розуміння природи та форми явищ, а саме: природа була ідентифікована як сталий набір непорушних характеристик, що притаманні об'єкту поза часом, а форма – як конкретний прояв чи вигляд, яких явище набуває в конкретних історичних умовах і в рамках своєї природи.

По аналогії із індустріальною революцією, яка зумовила характер Першої світової та послідуєчих процесів зміни світопорядку, **становлення інформаційного суспільства стало ключовим чинником трансформації природи війни та світопорядку у XXI столітті.** Розвиток цифрових технологій зруйнував державну монополію на контроль інформаційних потоків та наративів: індивід отримав можливість не лише споживати, а й продукувати інформацію, перетворившись на самостійного суб'єкта комунікації. У цих умовах «завоювання розумів» стало принципово новим методом сучасної війни, а інформаційний фронт – самостійним виміром протистояння, що впливає на перебіг подій так само, як і фізичні баталії. Розмиття суб'єктності та фактор гетерогенності спричинили ерозію старої міжнародної архітектури. Ці процеси стали початком «демонтажу» старого і формування нового світоустрою, в якому інформаційні потоки та боротьба за них відіграє головну роль.

Визначальною характеристикою Російсько-української війни, яка задала вектор трансформації природи війни, став феномен «війни наживо». Він уперше перетворив війну на подію, що відбувається у глобальному інформаційному просторі в режимі реального часу. Зробив видимими процеси, які раніше залишалися прихованими за державною монополією на інтерпретацію та ЗМІ. Ця війна зруйнувала модель епохи Модерну, у якій політичні еліти самі визначали, коли війна починається, як її слід описувати, і які сенси вона несе. Натомість тепер журналісти, активісти, військові, блогери, професійні кола і просто громадяни отримали можливість створювати власні версії подій, конкуруючи між собою за увагу та право формувати основне бачення реальності. В цих умовах формується новий принцип суб'єктності – здатність створювати переконливі інтерпретації та поширювати їх у глобальному інформаційному полі, що перетворює інформаційний вимір на ключове поле боротьби сучасної і майбутньої війни. Фактор же гетерогенності є наочним втіленням початку процесів тотальної ерозії ролі держави як виключного суб'єкта зносин.

Було ідентифіковано, що **явище війни у масовій свідомості стійко сприймається крізь призму «класичної» війни Модерну.** Уявлення же, сформовані на колективній травмі Першої та Другої світових війн, – тотальність, симетричність, окопний фронт, чіткий поділ між фронтом і тилом, провідна роль національної держави, її монополія на інформацію, що підкріплена репресіями, залишаються базовими категоріями, через які люди інтерпретують будь-який збройний конфлікт. Внаслідок цього сучасні війни, що не відповідають «класичному образу», часто не розпізнаються як такі: їх називають «конфліктами», «кризами» чи «боротьбою з тероризмом», навіть коли за масштабом і впливом вони виходять за межі цих категорій. Образ же Холодної війни, хоч і не має такої популярності як попередні погляди, проте схильний помилково трактувати нинішнє протистояння через призму

протистояння лібералізму проти тоталітаризму. Російсько-українська війна стала точкою трансформацій уявлень про нову війну XXI століття.

Російсько-українська війна після повномасштабного вторгнення підлягає під всі основні категорії визначення її як тотальної війни. У часовому вимірі вона перетворилась на конфлікт на виснаження із ціллю повного знищення суспільного та державного устрою. Вона супроводжується тотальною мобілізацією не лише власного людського ресурсу, а й часу та зусиль громадян інших країн. Просторовий вимір охопив не лише лінію зіткнення як в 2014 році, а запровадив удари по всій території безпосередньо воюючих країн. До того ж, союзні країни також залучаються до впливу на перебіг подій через збройну, гуманітарну та іншу допомогу, а також піддаються прямим наслідкам порушення чисельних економічних, ресурсно-сировинних та інших міждержавних зв'язків. Участь іноземних добровольців у складі підрозділів регулярних армій воюючих сторін нівелювала попередній фактор участі лише двох народів у цій війні. У суспільному вимірі вона проявляється через залучення до протистояння усіх сфер життя країн – економіки, політики, культури, освіти, науки, енергетики тощо. Сукупність цих ознак дозволяє класифікувати дану війну як тотальну.

Російсько-українська війна почала трансформувати уявлення про війну, руйнуючи концептуальні рамки доби Модерну, які раніше домінували у масовій свідомості та експертних колах. Війна перестала бути виключно зіткненням національних держав за раціональні інтереси – тепер це багатовимірний процес боротьби за цінності, ідентичності та інтерпретації. Ключовим феноменом, який змінив уявлення, стала «війна наживо», коли формування образу конфлікту та його сенсів перестало бути монополією держави. Уявлення про війну розширилося: вона більше не обмежується фронтом, а охоплює інформаційну сферу як стрижень суб'єктності. Стало ясно, що політика – це діло кожного, і воно охоплює культуру, економіку, освіту, де кожен індивід може бути повноцінним суб'єктом. Вона також

актуалізувала ідею про те, що війна є «станом розуму», де основна боротьба ведеться за формування норм і правил світосприйняття, а не лише території.

Усунення недоліків осмислення природи війни та миру може бути досягнуто завдяки концептуальній інтеграції здобутків реалізму, ідеалізму (лібералізму) та конструктивізму, що дозволяє подолати «однобокість» кожної окремої школи. Основним завданням є нівелювання таких помилок, як: гіперраціоналізація акторів, державоцентризм суб'єктності, абсолютизація агресивності людської природи. Усунення цих помилок дозволяє створити більш універсальні та динамічні дефініції війни та миру, в яких війна визнається процесом насильницького протистояння систем і розірвання зносин, а мир – розбудовою гармонійних взаємозв'язків та мінімізації структурного насилля, а не лише станом відсутності бойових дій. Таким чином, інтегративний підхід забезпечує комплексне осмислення явищ, яке є більш адаптивним до багатовимірної реальності ХХІ століття.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аронова М. «Нас всего горстка». Как война в Украине уничтожает сойотов, исконных жителей Саян. *Сибір.Реалії*. 2025. URL: <https://www.sibreal.org/a/nas-vsego-gorstka-kak-voyna-v-ukraine-unichtozhaet-soyotov-iskonnyh-zhiteley-sayan/32975796.html>
2. Динаміка довіри українців до міжнародних організацій. Київський міжнародний інститут соціології, 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>
3. Договор про создание Союзного государства от 8 декабря 1999 года. Российская Федерация; Республика Белоруссия. Президентская библиотека Российской Федерации, 1999. URL: <https://www.prilib.ru/en/item/1880687>
4. Ермоленко Г. Brave Ukraine: у світі розгорнули масштабну кампанію про сміливість українців. *Lemonade*. 2022. URL: <https://lemonade.style/brave-ukraine-u-sviti-rozgornuli-masshtabnu-kampaniju-pro-smilivist-ukrainciv/>
5. Жерновська Л. Путін підписав указ про позбавлення набутого громадянства за "дискредитацію армії". *УНІАН*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/russianworld/u-rosiji-pozbavlyatimut-nabutogo-gromadyanstva-za-diskreditaciyu-armiji-12236991.html>
6. Концепция внешней политики Российской Федерации №229. Министерство иностранных дел Российской Федерации. 2023. URL: <https://www.mid.ru/ru/detail-material-page/1860586/>
7. Лицарі, мамлюки, самураї: воєнна еліта Середньовіччя [Відео]. Савромат (Total War & History). YouTube, 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-zZnvk5FsdE>.
8. Мекулов О. Від козаків до окупантів: як Росія змінювала населення Донбасу. *Новини Донбасу*. 2025. URL: <https://novosti.dn.ua/ru/article/9498-ot-kazakov-do-okkupantov-kak-rossiya-menyala-naselenie-donbassa>

9. Мова код нації, код нації, культурний код, ментальність: інтерактивний графік популярності запитів в Україні. *Google Trends*. 2025. URL: <https://surl.li/oubttp>

10. Національні рухи в Росії: вплив на внутрішню ситуацію та війну в Україні. *Прометей*. 2024. 74 с. URL: <https://prometheus.ngo/works/national-movements/>

11. О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием» (с изм. и доп.): Федеральный закон № 255-ФЗ от 14.07.2022. Москва: Гарант, 2022. 48 с. URL: <https://base.garant.ru/404991865/>

12. Про основи національного спротиву : Закон України від 2021 р. № 1702-IX. Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”: Указ Президента України №133/2017 від 15.05.2017 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>

14. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ від 25.04.2021 № 121/2021. Верховна Рада України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021>

15. Проноза І. І. Інформаційна війна: сутність та особливості прояву. *Науковий вісник Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. 61. С. 76-84. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/9.pdf

16. Скібіцька Ю. Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення. *Gender in Detail*. 2022. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychyn-zsu.html>

17. Страшкулич А. Деталі підозри Міндіча: створив злочинну організацію, "відмивав" кошти і впливав на Умерова. *Українська Правда*, 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/19/8007993/>

18. Теплов Д. Економіка окупації: гостьові лекції Моравського та Шандри розкривають фінансову політику Третього Рейху на україно-польських землях. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва*. Київ, 2025. URL: <https://surl.li/qlvxgb>

19. Теплов Д. Проєкт «Архів Пам'яті: як Вінниччина разом із німецькими партнерами починає розмову про життя під окупацією через історії Другої світової». *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва*. Київ, 2025. URL: <https://surl.li/cqaaza>

20. Теплов Д. Чому Росії не варто втручатися у внутрішні справи пострадянських країн. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вип. 17. Т. 2 / ред. кол.: М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С.

21. Теплов Д.Д. Антиросійські регуляторні заходи в міжнародному спорті вищих досягнень в умовах збройної агресії Росії проти України. Бакалаврська робота, ДонНУ ім. В. Стуса. 2024. 51 с.

22. Теплов Д.Д. Вплив російської пропаганди на дипломатію в спорті в умовах підготовки Олімпійських ігор-2024. *Фонд Демократичні Ініціативи ім. І. Кучеріва*. 2024. URL: <https://dif.org.ua/article/vpliv-rosiyskoi-propagandi-na-diplomatiyu-v-sporti-v-umovakh-pidgotovki-olimpiyskikh-igor-2024>

23. У Німеччині очікується закриття 10 000 церков до 2033 року. *Christians for Ukraine*, 2024. URL: <https://c4u.org.ua/en/media/news/2695>

24. Україна різко скоротила експорт агропродукції до Польщі, але блокування кордону триває. *Grain Trade*. 2024. URL: <https://graintrade.com.ua/en/novosti/ukraina-rizko-skorotila-eksport-agroprodukcii-do-polshi-ale-blokuvannya-kordonu-trivae.html>

25. Шевченко О. Драгуни ХХІ століття: розбір тактики російських мотоштурмовиків. *Новини Донбасу*. 2025. URL: <https://novosti.dn.ua/article/9737-draguny-xxi-stolittya-rozbir-taktyky-rosijskyh-motoshturmovykyiv>

26. Alexandris I. An outdated debate? Neorealism's limitations and the wisdom of classical realism. *E-International Relations*. 2021. URL: <https://www.e-ir.info/2021/01/05/an-outdated-debate-neorealisms-limitations-and-the-wisdom-of-classical-realism/>
27. Aquinas T. *Summa Theologiae* / ed. by Fathers of the English Dominican Province. New York: New Advent, 1920. 440 p.
28. Aristotle. *Metaphysics*. Oxford University Press, 1924. 544 p.
29. Aristotle. *Nicomachean Ethics* / ed. by W. D. Ross. 1999. 528 p.
30. Aristotle. *Politics* / ed. by H. Rackham. 1944. 728 p.
31. Aron R. *Peace and war: A theory of international relations*. New York: Doubleday, 1966. 847 p.
32. Astrov V. Russia is shifting its foreign trade massively towards China. *Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche*. 2025. URL: <https://wiiw.ac.at/russia-is-shifting-its-foreign-trade-massively-towards-china-n-695.html>
33. Axelrod R., Keohane R. O. Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions. *World Politics*. 1985. Vol. 38. №1. P. 226–254. URL: <https://www.jstor.org/stable/2010357?seq=1>
34. Beliakova P., Detzner S. Security sector governance and reform in Ukraine. *Conflict and Civiness Research Group. PeaceRep & London School of Economics*. 2023. URL: <https://peacerep.org/publication/security-sector-governance-reform-ukraine/>
35. Bericht zur Verteidigungspolitik 2024. Bundesministerium der Verteidigung Publikationen. Einzelplan 14. 2024. URL: <https://www.bundeshaushalt.de/static/daten/2024/soll/ep14.pdf>
36. Bernstein M. F. Still in the trenches: World War I and its complicated aftermath. *Princeton Alumni Weekly*. 2018. URL: <https://paw.princeton.edu/article/still-trenches>
37. Bertalanffy L. v. *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: G. Braziller, 1969. 324 p.

38. Blumer H. Symbolic interactionism: Perspective and method. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1969. 208 p.
39. Bull H. The anarchical society: A study of order in world politics. 2nd ed. New York: Columbia University Press, 1995. 329 p.
40. Burkhart D., Woody A. Strategic Competition: Beyond Peace and War. Washington, D.C.: National Defense University Press, 2017. 8 p.
41. Burt T. The hybrid war in Ukraine: Russia's cyberattacks and digital frontlines. *Microsoft*. 2022. URL: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2022/04/27/hybrid-war-ukraine-russia-cyberattacks/>
42. Cancian M. F., Monaghan S., Fata D. Strengthening Baltic security: Next steps for NATO. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/strengthening-baltic-security-next-steps-nato>
43. Carter J. M., Contamine P. War in the Middle Ages. *Military Affairs*. 1986. Vol. 50. № 3. P. 156. URL: <https://doi.org/10.2307/1988307>
44. Cha V. Shared Threats, Indo-Pacific Alliances, and Burden-Sharing in Today's Geopolitical Environment. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2025. URL: <https://www.csis.org/analysis/shared-threats-indo-pacific-alliances-and-burden-sharing-todays-geopolitical-environment>
45. Chachko E., Heath J. B. A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield. *AJIL Unbound*. 2022. Vol. 116. P. 135–139. URL: <https://doi.org/10.1017/aju.2022.21>
46. Charap S., Colton T. J. Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia. Routledge, 2017. 212 p. URL: <https://www.routledge.com/Everyone-Loses-The-Ukraine-Crisis-and-the-Ruinous-Contest-for-Post-Soviet-Eurasia/Charap-Colton/p/book/9781138633087>
47. Charter of the United Nations (№ 1(2), 55). *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
48. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1966. 251 p.

49. Clausewitz C. v., Graham J. J. On War. Taylor & Francis Group, 2004. 356 p.
50. Collins L. Rethinking Genocide, Mass Atrocities, and Political Violence in Africa. *Genocide Studies and Prevention*. 2019. Vol. 13. № 2. P. 2–13. URL: <https://digitalcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1707&context=gsp>
51. Cote M. “Surtout une guerre de chemin de fer”: The paramount role of railways in WWI. *Rational Policy*. 2022. URL: <https://www.rationalpolicy.com/p/railways-in-wwi>
52. Cowhey P. F. Review of Power and Interdependence: World Politics in Transition by R. O. Keohane & J. S. Nye. *Political Science Quarterly*. 1978. Vol. 93. № 1. P. 132–134. URL: <https://doi.org/10.2307/2149069>
53. Darwin C. On the Origin of Species by Means of Natural Selection. London: John Murray, 1859. 556 p.
54. Eksteins M. Rites of spring: The Great War and the birth of the modern age. Boston: Houghton Mifflin, 1989. 438 p.
55. Esu A. Manuel Castells. Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age. Cambridge: Polity Press, 2012. 200 p. *Sociologica*. URL: <https://doi.org/10.2383/73716>
56. Europe’s growing Muslim population. *Pew Research Center*. 2017. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>
57. Falk R. A. The end of world order: Essays on normative international relations. New York: Holmes & Meier, 1983. 376 p.
58. Finnemore M. National Interests in International Society. Ithaca: Cornell University Press, 1996. 176 p.
59. Fomina J. The failure of British multiculturalism: Lessons for Europe. *Polish Sociological Review*. 2006. № 156 (4). P. 409-424. URL: <https://polish-sociological-review.eu/pdf-129997-57396?filename=The%2520Failure%2520of%2520British.pdf>
60. Freedman L. The Future of War: a History. PublicAffairs, 2017. 400 p.

61. Fukuyama F. The end of history and the last man. New York: Free Press, 1992. 446 p.
62. Fuller J. F. C. The foundations of the science of war. Hutchinson & Co, 1926. 350 p.
63. Gaddis J. L. The Cold War: A New History. London: Penguin, 2005. 254 p.
64. Galeotti M. The Weaponisation of Everything: A Field Guide to the New Way of War. Yale University Press, 2022. 248 p.
65. Galton F. Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences. London: Macmillan, 1869. 423 p.
66. Galtung J. Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*. 1969. № 6 (3). P. 167-191. URL: <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
67. Geoeconomic fragmentation and the future of multilateralism. Staff Discussion Note SDN/2023/001. International Monetary Fund, 2023. 126 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2023/04/11/global-financial-stability-report-april-2023>
68. Gilpin R. War and Change in World Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 272 p.
69. Goffman E. The presentation of self in everyday life. Garden City, N.Y: Doubleday Anchor Books, 1959. 259 p.
70. Goldgeier J., Tetlock P. E. Psychology and international relations theory. *Annual Review of Political Science*. 2001. № 4. P. 67-92. URL: https://faculty.wharton.upenn.edu/wp-content/uploads/2015/04/2007_Goldgeier_Tetlock_PsychologicalApproach_1.pdf
71. Grant T. D. Frozen Conflicts and International Law. *Cornell International Law Journal*. 2017. Vol. 50. № 1. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss3/1>
72. Grzegorzczak M., Marcus J. S., Poitiers N., Weil P. The decoupling of Russia: high-tech goods and components. *Bruegel*. 2022. URL:

<https://www.bruegel.org/blog-post/decoupling-russia-high-tech-goods-and-components>

73. Gunter M. M. The Kurdish Question in Perspective. *World Affairs*. 2004. Vol. 166. № 4. P. 197–205. URL: <http://www.jstor.org/stable/20672696>

74. Hammes T. The Sling and the Stone: On War in the 21st Century. Zenith Press, 2006, 336 p.

75. Haque A. A. An Unlawful War. *AJIL Unbound*. 2022. Vol. 116. P. 155–159. URL: <https://doi.org/10.1017/aju.2022.23>

76. Henry N. Theorizing wartime rape: Deconstructing gender, sexuality, and violence. *Gender & Society*. 2016. Vol. 30. № 1. P. 44-56. URL: <https://www.jstor.org/stable/24756163>

77. Herodotus. The history of Herodotus / ed. G. C. Macaulay. *Project Gutenberg*, 1999. 408 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/2707/2707-h/2707-h.htm>

78. Herrmann R. K., Tetlock P. E., Visser P. S. Mass Public Decisions on Go to War: A Cognitive-Interactionist Framework. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. №. 3. P. 553–573. URL: <https://doi.org/10.2307/2585574>

79. Hilton R. Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381. London: Routledge, 1973. 244 p.

80. Hobbes T. Leviathan, or, The Matter, Forme, & Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill. Andrew Crooke, 1651. *Project Gutenberg*. 509 p.

81. Hobsbawm E. Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991. London: Michael Joseph, 1994. 676 p.

82. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. *Academia, Military History Topics*. 2009. 15 p. URL: https://www.academia.edu/22884324/Hybrid_Warfare_and_Challenges

83. Holota O. The evolution of state policy in public and defense procurement in Ukraine: Challenges and development pathways 2014–2024. *Journal of Security and Public Safety Studies*, 2025. Vol. 4. № 1. P. 1–17. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/898>

84. Horne J. State, society and mobilization in Europe during the First World War. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 316 p.
85. Hoskins A., O'Loughlin B. War and media: The emergence of diffused war. Cambridge: Polity Press, 2010. 244 p.
86. How many mosques are in Germany in 2025. *Poidata Reports*. 2025. URL: <https://www.poidata.io/report/mosque/germany>
87. Howard M. War in European history. Oxford: Oxford University Press, 1976. 171 p.
88. Istomin, I. How not to interfere in another country's domestic politics. *International Affairs*. 2022. Vol. 98. № 5. P. 1677–1694. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iiacl91>
89. Jackson M. Traditions of paganism and the Christian Church. *The Alexandrian*. 2021. Vol. 2. № 1. URL: <https://journals.troy.edu/index.php/test/article/view/348>
90. Japan set to increase defense budget to 2 % of GDP in 2027. *Nikkei Asia*, 2022. <https://asia.nikkei.com/politics/japan-set-to-increase-defense-budget-to-2-of-gdp-in-2027>
91. Jervis R. System effects: Complexity in political and social life. Princeton: Princeton University Press, 1997. 328 p.
92. Joint Declaration of Support for Ukraine: G7 Hiroshima Summit. *Ministry of Foreign Affairs of Japan Publications*. 2023. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100516130.pdf>
93. Judt T. Postwar: A History of Europe since 1945. New York: Penguin Press, 2005. 878 p.
94. Kahn L. Ground Rules for the Age of AI Warfare: How to Keep Autonomous Weapons from Stumbling into Conflict. *Foreign Affairs*. 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/world/ground-rules-age-ai-warfare>
95. Kaldor M. New and old wars: Organized violence in a global era. Stanford: Stanford University Press, 2012. 3rd ed. 222 p. URL: <https://archive.org/details/newoldwarsorgani00mary>

96. Kant I. Critique of Pure Reason / eds. P. Guyer, A. W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 784 p.

97. Kaplan M. A. System and Process in International Politics. New York: Wiley, 1957. 320 p.

98. Karlin, M. The return of total war: Understanding and preparing for a new era of comprehensive conflict. *Foreign Affairs*. 2024. Vol. 103. № 6. P. 8-19. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/return-total-war-karlin>

99. Keen M. Chivalry. London: Yale University Press, 1986. 356 p.

100. Kennedy P. The rise and fall of the great powers. New York: Random House, 1983. 499 p.

101. Keohane R. O., Nye, J. S. Power and interdependence (4th ed.). Longman, 2012. 332 p.

102. Killingray D., Omissi D. Guardian of empire: The armed forces of the colonial powers c. 1700–1964. Manchester: Manchester University Press, 1999. 259 p.

103. Koelsch E. Challenging the Overuse and Misuse of ‘Digital Transformation’. *National CIO Review*. 2022. URL: <https://nationalcioreview.com/articles-insights/business/challenging-the-overuse-and-misuse-of-digital-transformation/>

104. Korniychuk A. New allies? Ukraine's diplomatic battle in the Global South. *Clingendael Institute*, 2023. URL: <https://spectator.clingendael.org/en/publication/new-allies-ukraines-diplomatic-battle-global-south>

105. Lawson M. L., Epstein S. B. Democracy promotion: An objective of U.S. foreign assistance. CRS Report № R44858. Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2019. 23 p. URL: https://www.congress.gov/crs_external_products/R/PDF/R44858/R44858.4.pdf

106. Lee B. Tseen Fu, Sims J. P., Kornphetcharat K. State Sponsored Terrorism as a Tool for Proxy War. *Journal of Terrorism Studies*, 2025. Vol. 7 № 2. URL: <https://scholarhub.ui.ac.id/jts/vol7/iss1/2>
107. Leed E. J. No man's land: Combat and identity in World War I. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 280 p.
108. Levy J.S., Thompson W.R. Causes of war. Wiley-Blackwell, 2010. 290 p.
109. Locke J. An essay concerning human understanding. London, UK: Thomas Basset, 1690. 456 p.
110. Lumbaca J. Cognitive warfare to dominate and redefine adversary realities: Implications for U.S. special operations forces. JSOU Report 25-23. *Joint Special Operations University*. 2025. URL: <https://sofsupport.org/cognitive-warfare-to-dominate-and-redefine-adversary-realities-implications-for-u-s-special-operations-forces/>
111. Mazower M. Governing the world: The history of an idea. London: Penguin, 2012. 504 p.
112. Mead G. H. Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 422 p.
113. Meade J. E. Review of: Boulding K. E. Conflict and Defense: A General Theory; Schelling T. C. The Strategy of Conflict; Rapoport A. Fights, Games and Debates. *The Economic Journal*. 1963. Vol. 73. № 290. P. 284–295. URL: <https://doi.org/10.2307/2228541>
114. Mearsheimer J. J. The tragedy of great power politics. W. W. Norton & Company, 2001. 568 p.
115. Melissen J. (Ed.). The new public diplomacy: Soft power in international relations. London: Palgrave Macmillan, 2005. 246 p.
116. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1994, December 5). Russia, United Kingdom, United States. National Security Archive.

16 p. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/sites/default/files/documents/semon9-giki0/1994-12-05-Budapest-Memorandum.pdf>

117. Milanovic M., Varada, P. International Law and the War in Ukraine: Interview with Professor Marko Milanovic. *Harvard International Review*. 2023. Vol. 44. № 2. P. 60-64. URL: <https://hir.harvard.edu/international-law-and-the-war-in-ukraine-interview-with-professor-marko-milanovic/>

118. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Alfred A. Knopf, 1948. 353 p.

119. Mumford A. Proxy warfare. Cambridge: Polity Press, 2013. 164 p.

120. Nabukhotny, V. Ukrainian innovations are redefining the role of drones in modern war. *Atlantic Council*. 2025. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainian-innovations-are-redefining-the-role-of-drones-in-modern-war/>

121. New Ukrainian drones, response to Shahed: review. *Espresso TV: Global*. 2023. URL: <https://global.espresso.tv/aq-400-scythe-new-ukrainian-drones-counter-to-shahed>

122. Notice on regulating “self-media” medical science popularization behavior. *Cyberspace Administration of China & National Health Commission of the PRC*, 2025. URL: <https://www.nhc.gov.cn/wjw/mtbd/202508/fcf3c0956a9441d781ca529030a42d6b.shtml>

123. Offer A. The First World War: An agrarian interpretation. Oxford: Oxford University Press, 1989. 488 p.

124. Oil Market Report – September 2023. *International Energy Agency*, 2023. 83 p. URL: <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-september-2023>

125. Öjendal J., Ou S. The “local turn” saving liberal peacebuilding? Unpacking virtual peace in Cambodia. *Third World Quarterly*. 2015. Vol. 36 № 5. P. 929-949. URL: <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1030387>

126. Onuf N. G. World of our making: Rules and rule in social theory and international relations. Columbia: University of South Carolina Press, 1989. 353 p.

127. Orwell G. *Nineteen Eighty-Four: A Novel*. Secker & Warburg, 1949. 284 p.
128. Oshri O., Itzkovitch-Malka R. Muslims' vote choice: Exclusion and group voting in Europe. *Politics and Governance*. 2025. Vol. 13 № 9313. URL: <https://www.cogitatiopress.com/politicsandgovernance/article/viewFile/9313/4285>
129. Overy R. *Why the Allies won*. New York: W.W. Norton & Company, 1995. 436 p.
130. Palan R. A world of their making: An evaluation of the constructivist critique in international relations. *Review of International Studies*. 2000. Vol. 26 № 4. P. 575-599. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/13213134.pdf>
131. Pettyjohn S.L. Drones are transforming the Battlefield in Ukraine, but in an Evolutionary Fashion. *War on the Rocks*. 2024. URL: <https://warontherocks.com/2024/03/drones-are-transforming-the-battlefield-in-ukraine-but-in-an-evolutionary-fashion/>
132. Pierce L. How Russia's Hybrid Warfare Is Transforming the War in Ukraine. *DefenseFeeds*. 2025. URL: <https://defensefeeds.com/analysis/conflicts/russias-hybrid-war/>
133. Pike S. L. The "American century" is over: The US global leadership narrative, uncertainty and public diplomacy. *Public diplomacy and the politics of uncertainty*. Palgrave Macmillan, 2020. P. 3–28. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-54552-9_1
134. Plato. *Meno* / ed. by D. Scott. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 238 p.
135. Qian S. *Records of the grand historian*. Hong Kong: Renditions-Columbia University Press, 1993.
136. Ramharter E. "Transformation" in the Context of Religion and Society. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*. 2020. Vol. 6. № 1. URL: <https://doi.org/10.30965/23642807-00601012>

137. Rapoport A. Fights, Games, and Debates. The University of Michigan Press. 1960. 424 p.
URL: https://archive.org/details/fightsgamesdebat0000rapo_v5i4/page/n6/mode/1up
138. Rawat R., Jayaprakash R.S. Russia's Wartime Adaptation Against Ukraine. *Observer Research Foundation*. 2025. № 500. URL: <https://www.orfonline.org/research/russia-s-wartime-adaptation-against-ukraine>
139. Rawls J. The Law of Peoples: With the Idea of Public Reason Revisited. Harvard University Press, 1999. 207 p.
140. Redman J., Brennan M., Cook S., O'Keefe E., Gazis O., Walsh J. Here's what's in the Trump administration's proposed 28-point Russia-Ukraine peace plan. *CBS News*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/trump-administration-proposed-28-point-russia-ukraine-peace-plan/>
141. Roberts A. The Storm of War: A New History of the Second World War. New York: Harper, 2009. 712 p.
142. Robinson P. The Russia-Ukraine Conflict and the (Un)Changing Character of War. *Journal of Military and Strategic Studies*. 2022. Vol. 22. № 2. P. 65-88. URL: <https://jmss.org/article/download/76588/56337/235708>
143. Romandash, A. On the digital frontline with Russia: Hybrid warfare, Ukraine, and lessons learned for the West. *Carr-Ryan Center for Human Rights & Harvard Kennedy School*. 14 p. URL: <https://www.hks.harvard.edu/centers/carr-ryan/publications/digital-frontline-russia-hybrid-warfare-ukraine-and-lessons-learned>
144. Romero Meléndez M. The EU's difficult farewell to Russian energy. *CaixaBank Research*. URL: <https://www.caixabankresearch.com/en/economics-markets/commodities/eus-difficult-farewell-russian-energy>
145. Rouanet L. The political economy of conscription in Napoleonic France. *Journal of Economic History*. № 83. P. 1-41. URL: https://louisrouanet.com/wp-content/uploads/2023/09/Rouanet_JEH.pdf

146. Russell B. A history of Western philosophy. London: George Allen & Unwin, 1945.
147. Russell B. Common sense and nuclear warfare. London: George Allen & Unwin, 1959.
148. Russell B. Principles of social reconstruction. London: George Allen & Unwin, 1916.
149. Russian Federation trade statistics. *International Trade Centre*, 2023. URL: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
150. Schneider E., & Petsinger M. Global trade in 2023. *Chatham House*. 19 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-01/2023-01-30-global-trade-2023-schneider-petsinger.pdf>
151. Scroxtton A. Ukraine cyber teams responded to more than 2,000 attacks in 2022. *Computer Weekly*. 2023. URL: <https://www.computerweekly.com/news/252529292/Ukraine-cyber-teams-responded-to-more-than-2000-attacks-in-2022>
152. Shlapak D.A., Johnson M. Reinforcing deterrence on NATO's eastern flank: Wargaming the defense of the Baltics. *RAND Corporation*. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html
153. Simpson E. War from the Ground Up: Twenty-First Century Combat as Politics. Scribe Publications, 2013. 256 p.
154. Skinner B. F. Science and Human Behavior. New York: The Macmillan Company, 1953. 466 p. URL: <https://www.bfskinner.org/newtestsite/wp-content/uploads/2014/02/ScienceHumanBehavior.pdf>
155. Slow Poison: Russia has failed to replace the imports of high-tech goods hit by direct sanctions. *Re-Russia*. Review № 295. <https://re-russia.net/en/review/295/>
156. Slusher M.N. Lessons from the Ukraine conflict: Modern warfare in the age of autonomy, information, and resilience. *Center for Strategic and International*

Studies. <https://www.csis.org/analysis/lessons-ukraine-conflict-modern-warfare-age-autonomy-information-and-resilience>

157. Smith B. Defending Ukraine: Early lessons from the cyber war Microsoft. URL: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2022/06/22/defending-ukraine-early-lessons-from-the-cyber-war/>

158. State of the Energy Union 2023: EU responds effectively to crisis, looks to the future, and accelerates the green transition. *EU Commission Press Corner*. 2023. 3 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_23_5188/IP_23_5188_EN.pdf

159. Strachan H. The First World War: Volume I: To arms. Oxford University Press, 2001. 428 p. URL: https://archive.org/details/firstworldwar0000stra_t9i8

160. Stryker S. Symbolic interactionism: A social structural version. Menlo Park, Calif: Benjamin/Cummings Pub. Co., 1980. 161 p.

161. Sustain and Prosper: How Europeans Can Support Ukraine. *Policy Brief* ECFR/514. / Dumoulin M. et al. European Council on Foreign Relations (ECFR), 2023. 19 p. URL: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/10/Sustain-and-prosper-How-Europeans-can-support-Ukraine-v1.pdf>

162. Sweden's mosque surge: 4,200% rise in 25 years. *The European Conservative*. URL: <https://europeanconservative.com/articles/news-corner/swedens-mosque-surge-4200-rise-in-25-years/>

163. Tarifa F., Di Monte M. Failure of Multiculturalism? Immigration, Radical Islamism, and Identity Politics in Europe. *International Dialogue*. 2016. Vol. 6, №3. URL: <https://digitalcommons.unomaha.edu/id-journal/vol6/iss1/3>

164. Tausch A. Migration from the Muslim world to the West: Its most recent trends and effects. *Jerusalem Center for Public Affairs*. URL: <https://jcpa.org/article/migration-from-the-muslim-world-to-the-west-its-most-recent-trends-and-effects/>

165. Teplov D. The State of Nature Concept as a Key to Understanding the War Nature Transformation Process in The 21st Century. *6th International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers "Topical issues of humanities, technical and natural sciences"* : [Book of Abstracts] / Ed.board V.I. Kalinichenko (Ed. in Chief) et al. Vinnytsia: Nilan-LTD, 2025. P.

166. The Changing Character of War / ed. by H. Strachan, S. Scheipers. Oxford University Press, 2011. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199596737.001.0001>

167. The Military Balance 2023. *International Institute for Strategic Studies (IISS)*, 2023. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2023>

168. Thucydides. The History of the Peloponnesian War. Project Gutenberg.

169. Toynbee A. J. A Study of History. Oxford: Oxford University Press, 1934. 776 p.

170. Transformation under fire: An analysis of Ukraine's security sector since 1991. *International Institute for Strategic Studies (IISS)*, 2025. 33 p. URL: https://www.iiss.org/globalassets/media-library---content-migration/files/research-papers/2025/01/ukraine-security-transformation/iiss_transformation-under-fire_an-analysis-of-ukraines-security-sector-since-1991_170125_.pdf

171. Truman H. S. Special message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine. *The American Presidency Project, UC Santa Barbara*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/special-message-the-congress-greece-and-turkey-the-truman-doctrine>

172. Tucha O., Spivak I., Bondarenko O., Pogarska O. Impact of Ukrainian Migrants on Economies of Recipient Countries (Staff Discussion Note). *National Bank of Ukraine*. 7 p. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15_eng.pdf

173. U.S. Department of War – Ukraine Defense Contact Group: Press Briefings & Fact Sheets. *U.S. Department of Defense News*. URL: <https://www.defense.gov/News/Ukraine>

174. Understanding Modern Warfare (2nd ed.). / Jordan D. et al. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. № 2. 482 p. URL: <https://www.cambridge.org/highereducation/books/understanding-modern-warfare/1251D812EB2022B26A91D8392E44397A#contents>

175. United Nations Security Council. 8979th meeting: Situation in Ukraine (S/PV.8979). *United Nations Digital Library*. URL: <https://undocs.org/en/S/PV.8979>

176. United Nations Security Council. 8980th meeting: Maintenance of peace and security of Ukraine (S/PV.8980). *United Nations*. URL: <https://undocs.org/en/S/PV.8980>

177. United Nations Security Council. 9266th meeting: Maintenance of peace and security of Ukraine (S/PV.9266). *United Nations*. URL: <https://undocs.org/en/S/PV.9266>

178. United States Code. 22 U.S.C. § 8202. Statement of policy. Legal Information Institute & Cornell Law School, 2007, Aug. 3. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/8202>

179. United States Institute of Peace. The future of the security sector in Ukraine. *USIP*. URL: <https://www.usip.org/publications/2024/10/future-security-sector-ukraine>

180. United States Treasury Announces Unprecedented & Expansive Sanctions Against Russia, Imposing Swift and Severe Economic Costs. *United States Department of the Treasury*. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0608>

181. Uppsala Conflict Data Program. UCDP: Uppsala Conflict Data Program. *Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University*. URL: <https://ucdp.uu.se/>

182. Vasquez J. A. War Puzzle Revisited. Cambridge University Press, 2009.

183. Verbruggen J. F. The art of warfare in Western Europe during the Middle Ages: From the eighth century to 1340. 2nd ed. Woodbridge, Suffolk, UK : Boydell Press, 1997. 388 p.

184. Vidmar J. Self-determination as faux remedial secession in Russia's annexation policies. *Völkerrechtsblog*. URL: <https://voelkerrechtsblog.org/self-determination-as-faux-remedial-secession-in-russias-annexation-policies/>

185. VoxUkraine. Ukrainian migrants: Spending, employment and impact on host country economies *VoxUkraine*. <https://voxukraine.org/en/ukrainian-migrants-spending-employment-and-impact-on-host-country-economies>

186. Walker S. G. Role Theory and the Cognitive Architecture of British Appeasement Decisions: Symbolic and Strategic Interaction in World Politics. Taylor & Francis Group, 2014. 262 p.

187. Wallerstein I. The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. University of California Press, 2011. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1pnrj9>

188. Waltz K. N. Man, the state and war: A theoretical analysis. New York: Columbia University Press, 1959.

189. Waltz K.N. Theory of International Politics. *American Political Science Review*. 1980. № 74 (2). P. 492–493.

190. Watling J., Reynolds N. Meatgrinder: Russian Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine. Royal United Services Institute (RUSI), 2023. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep70771>

191. Watson J. B. Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*. 1913. Vol. 20, no. 2. P. 158–177. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Watson/views.htm>

192. Weber M. A. Democracy and human rights in U.S. foreign policy: Evolution, tools, and considerations for Congress. *Congressional Research Service*. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R47890>

193. Welch D. Propaganda, power and persuasion: From World War I to Wikileaks. London: I.B. Tauris, 2014. 253 p. URL:

https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780857724816_A39608663/preview-9780857724816_A39608663.pdf

194. Wendt A. Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*. 1992. Vol. 46, № 2. P. 391-425. URL: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>

195. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, 1999.

196. Wezeman P. D., Gadon J., Wezeman S. T. Trends in International Arms Transfers, 2022. Stockholm International Peace Research Institute, 2023. URL: <https://doi.org/10.55163/cpns8443>

197. Wikipedia contributors. International sanctions during the Russo-Ukrainian war. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=International_sanctions_during_the_Russo-Ukrainian_war&oldid=1320324853

198. Williamson S. R., Chickering R., Forster S. Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918. *The Journal of Military History*. 2001. Vol. 65, № 2. P. 521-522. URL: <https://doi.org/10.2307/2677208>

199. Wilson W. President Woodrow Wilson's Fourteen Points. *Avalon Project, Yale Law School*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

200. World Economic Forum. Global Risks Report 2023. *World Economic Forum Reports*. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023>